

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SİNA AKŞİN

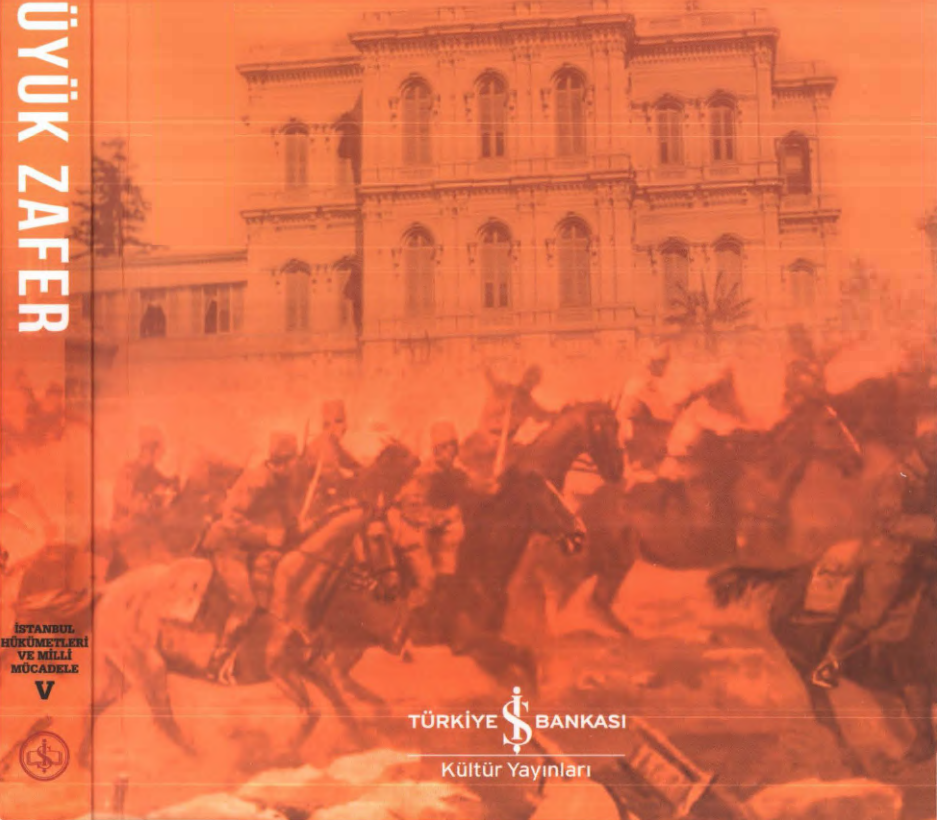
BÜYÜK ZAFER

SİNA AKŞİN

İSTANBUL HÜKÜMETLERİ
VE MİLLİ MÜCADELE - V

BÜYÜK ZAFER

İYONYA NİYETLERİNİ ÇÖKERTEN MUHAREBE
(1921-1922)

İSTANBUL
HÜKÜMETLERİ
VE MİLLİ
MÜCADELE

V

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

TARİH

**SİNA AKŞİN
İSTANBUL HÜKÜMETLERİ VE MİLLİ MÜCADELE
CİLT V**

**BÜYÜK ZAFER
İYONYA NİYETLERİNİ ÇÖKERTEN MUHAREBE (1921-1922)**

**© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2022
Sertifika No: 40077**

**EDİTÖR
ALİ BERKTAY**

**GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM**

**REDAKSİYON-DİZİN
TUBA AKEKMEKÇİ**

**GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI**

1. BASIM: HAZİRAN 2022, İSTANBUL

ISBN 978-625-429-147-0

**BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. 2622. SOK. NO: 6 / 31
BAĞCILAR İSTANBUL
Tel. (0212) 445 32 38 Faks: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 44871**

**Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek
metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz,
yayımlanamaz ve dağıtılamaz.**

**TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr**

Sina Akşin

İstanbul Hükümetleri ve
Milli Mücadele
Cilt V

Büyük Zafer

*iyonya niyetlerini çökerten muharebe
(1921-1922)*

İÇİNDEKİLER

Kısa Zaman Dizini.....	XI
Önsöz.....	XIII

Giriş.....	1
Batılıların Kızılması.....	1
Sakarya'dan Sonra Yunanlılar, Rumlar.....	3
Yeni Türkiye Öne Çıkıyor.....	16

I

Sakarya Muharebesi'nin Son Günleri.....	21
Sakarya Zaferinin Sonuçları.....	22
Ankara İtilafnamesi.....	22
Yunanlılar Çekiliyor.....	23
İstanbul Hükümetinin Ağırlığı Azalıyor.....	24

II

Sakarya Sonrası Değerlendirmeler ve Önemli Olaylar.....	27
Yunan Askeri Durum Muhakemesi.....	27
İngiliz Muhipleri Cemiyeti Kongresi.....	28
Kars Antlaşması.....	30
Sad Sonbahar Taarruz Planı.....	31
Ankara İtilafnamesi İmzalanıyor.....	32
Türk-İngiliz Esir Değişimi.....	34
Yakup Kadri'nin İzlenimleri.....	35
Genelkurmay Hemen Saldırılmasını İstiyor.....	36
Pontus Harekâtı.....	37
Sovyetlerle İlişkiler.....	38
Kış Saldırı Planı.....	39
Yunanistan Borç İstiyor.....	40

III

Diplomatik Hamleler ve Karşı Çıkışlar	43
İngiltere ile Görüşmeler	43
Taarruz İlkbahara Erteleniyor	44
Enver Tacikistan'da	46
Bekir Sami Savaşa Son Verilmesini İstedi	47
İngilizlerin Barış Planı	49
Refet ve Rauf İstifa Ettiler	51
Babiâli Ankara'yı Yumuşatmaya Çalışıyor	52
Fransa'nın Doğu Siyaseti	53
Yusuf Kemal Avrupa'ya Gidiyor	55
Gunaris Curzon'dan Mali Yardım İstiyor	58
Padişahın Marifeti	61

IV

Paris'te Dışışleri Bakanları Toplantısı ve İtilaf Önerileri	63
Mütareke Önerisi	63
Yunan Kararları	67
Moskova'da Elçiliğimiz Basılıyor	69

V

Papulas İyonya Projesini Reddediyor	71
-------------------------------------	----

VI

Başkumandanlık Kanunu	75
Sovyet Yardımı	77

VII

İç Anadolu Rumları	79
Yunan Donanması Samsun'u Topa Tutuyor	81

VIII

Büyük Taarruz Kararı	83
İnönü ve Büyük Taarruz	85
Fethi Avrupa'ya Gönderiliyor	86

IX

Yunanistan İstanbul'u İşgal Etmek İstiyor.....	87
Steryadis'e Göre İyonya Tek Çare.....	88

X

Yunan Hükümetinin Kararı.....	91
İngiltere Fransa ile Çekişmeyi Sürdürüyor.....	94

XI

İyonya İlan Ediliyor.....	97
George Yunanistan'ı Savunuyor.....	98
İyonya Hazırlıkları.....	100

XII

Mustafa Kemal Cepheye Gidiyor.....	103
Fethi Londra'dan Eli Boş Dönüyor.....	104
Son Hazırlıklar.....	104
Değerlendirme.....	107

XIII

Plan ve Büyük Taarruz.....	109
Taarruz Başlıyor.....	110
Üçüncü ve Dördüncü Gün.....	111
30 Ağustos Zaferi.....	111
1 Eylül 1922 Orduya Beyanname.....	112
1 Eylül Tarihli <i>The Times</i> Gazetesi.....	113
İnönü'nün Anlattıkları.....	115
Halide Edip Anlatıyor.....	117
Yunanlılarda Şafak Atıyor.....	119

XIV

İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Harekât.....	121
Birlikte Yaşama-Çokkültürlülük.....	123
Harekâtın Son Günleri.....	125

7-8 Eylül Günleri	126
Bariş Çabaları	127
Bursa Yangından Kurtuluyor	129

XV

İzmir’de	131
Görülmemiş Şenlikler, Kutlamalar, Tepkiler	132
Padişah Zaferi Kutlamıyor	133
Millete Beyanname	135
İngilizler Harekete Geçiyor	135
İzmir Yangını	138
Fransız Amiralî Dumesnil ile Görüşme	139
Celal Nuri ile Röportaj	140
Falîh Rifkî (Atay) ile Mülakat	140
Bariş Önerilerimiz	142
Türklerle Yeniden Savaşmak	143
General Pellé’nin İzmir Ziyareti	143

XVI

Diplomatik Gelişmeler ve Uluslararası Durum	145
İstanbul Hükümeti	145
Fransa’da Durum	146
İngiltere’de Durum	146
Yunanistan’da Durum	147
Bandırma Kurtarılıyor	148
İngiltere Boğazlarda Yalnız Kalıyor	149
23 Eylül İtilaf Notası	149
Yunanistan’da Devrim	153
İstanbul’dan Kaçanlar	153
Bunalımda Sovyetler Birliğı	154
<i>Daily Telegraph</i> Muhabiri John Clayton ile Mülakat	156
23 Eylül Notasına Yanıt	157
İnönü’nün Değerlendirmeleri	158

XVII

Mudanya Konferansı ve Bırakışması (3-11 Ekim 1922)	161
M. Kemal'in Büyük Zafer Açıklaması	163

XVIII

Olaylar Hızlanıyor	167
Kurtuluş Savaşı'nda Yabancı Subaylar	171
Rum ve Ermenilerin Hicreti	173
Mudanya Bırakışması	174
Bırakışma Yürürlüğe Giriyor	177
Atatürk Anlatıyor	178
Yunan Ordusuna Yazılan Osmanlı Rumları	180

XIX

Bir İmparatorluk Batıyor	181
Refet Paşa İstanbul'da	184
İzzet Paşa Ne Diyor? (<i>Feryadım</i>)	185
Vahdettin'in Padişahlığı Noktalanıyor	191
İstanbul'da Yönetim Değişikliği	193
İzzet Paşa	195
Padişahın İstanbul'da Son Günleri	196

XX

Sonuç	199
Yabancılarla Birlikte Yaşama Yeteneği	199
Atatürk Bir İrade ve Kararlılık Anıtydı	202
Atatürk'ün Talihi: İç Dünyasıyla Dış Görünüşü	
Arasındaki Uyum	203
Vahdettin'in Hesapları	204

Özet Kaynakça	209
Dizin	211

Kısa Zaman Dizini

5 Ocak 1921	Çerkez Ethem ihanet ediyor. Kuva-yı Milliye'nin sonu
9-11 Ocak 1921-1921	I. İnönü Zaferi
20 Ocak 1921-1921	Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul ediliyor.
21 Şubat-2 Mart 1921	Londra Konferansı
26 Mart 1921	SSCB ile dostluk antlaşması
31 Mart-1 Nisan 1921	II İnönü Zaferi
10 Temmuz 1921	Büyük Yunan taarruzu
17-19 Temmuz 1921	Kütahya, Eskişehir düşüyor. Türk yenilgisi
22 Temmuz 1921	Sakarya Nehri'ne çekilme kararı
5 Ağustos 1921	TBMM M. Kemal'i Başkumandan yapıyor
7-8 Ağustos 1921	Tekâlif-i Milliye emirleri
12 Ağustos 1921	M. Kemal ve Fevzi cepheye gidiyorlar
14 Ağustos 1921	Yunan taarruzu, Sivrihisar düşüyor
15 Ağustos 1921	Konstantin Ankara'ya saldırı buyruğu veriyor
23 Ağustos –	
13 Eylül 1921	Sakarya Muharebesi

16 Eylül 1921	Yunanlılar çekiliyor
24 Eylül 1921	Franklin Bouillon ile görüşmeler başlı- yor
27 Eylül 1921	Enver, Çiçerin'den Anadolu'ya geçme- mesi için tel alıyor
13 Ekim 1921	Kars Antlaşması
20 Ekim 1921	Fransa ile Ankara İtilafnamesi
15 Şubat 1922	Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Avrupa gezisine çıkıyor
22 Mart 1922	İtilafın cevapları
16 Haziran 1922	Genelkurmay Büyük Taarruz kararı aldı.
3 Temmuz 1922	Fethi Bey Avrupa'da temaslarda bulun- mak için görevlendiriliyor
26 Ağustos 1922	Büyük Taarruz
30 Ağustos 1922	Dumlupınar Meydan Muharebesi
9 Eylül 1922	İzmir'in kurtuluşu
10 Eylül 1922	Bursa'nın kurtuluşu
23 Eylül 1922	İtilafın bırakışma ve barış notası
3-11 Ekim 1922	Mudanya Bırakışması
19 Ekim 1922	L. George istifa etti
1 Kasım 1922	Saltanat kaldırıldı

Önsöz

47 yıl önce 1974'te *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* kitabımı bitirdim. Doçentlik tezi olarak yazmıştım. Jüri –başta Tarrık Zafer Tunaya– tezi çok beğenmişti. Mütareke dönemini incelemek amacıyla yazılmıştı, fakat o kadar çok malzeme toplamıştım ki ancak Mütareke'nin bir yılını yazabilmiştim. Sonra, aralıklarla Mütareke'nin sonraki dönemlerini de yazdım. Bu beşinci kitapla da yapıt tamamlanmış oluyor.

İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele beş kitabın genel başlığı oldu, her cilde de ayrı birer başlık koydum. Şöyle oldu:

İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele

I. Cilt: *Mutlakiyete Dönüş (1918-1919) –1976*

II. Cilt: *Son Meşrutiyet (1919-1920) –1992*

III. Cilt: *İçsavaş ve Sevr'de Ölüm (1920) –2010*

IV. Cilt: *Savaş ve Etnik Temizlik: Yumuşatılmış Sevr Dönemi (1920-1921) –2019*

V. Cilt: *Büyük Zafer. İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe (1921-1922) –2022*

Çalışmanın yarım yüzyıla yayılmış olması, araya giren ders yükü, başka yazı ve kitaplar ve bir de parti kurma macerasından (BCP- Mümtaz Soysal'ın genel başkanı olduğu Bağımsız Cumhuriyet Partisi) kaynaklandı.

İlk iki cilt Cem Yayınevi, sonrakiler İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayımlandılar. Her iki yayınevinin çalışanlarına ve özellikle Mehmet Ali Uğur ve Ali Berktaş'a teşekkür ederim.

Giriş

Batılıların Kızılması

Kızılma *Larousse Ansiklopedisi*'nde şöyle tanımlanıyor: “Osmanlılar’da ordunun bir gün mutlaka ele geçireceğine inanılan, nerede olduğu belirsiz, uzak düşman kenti” yani henüz ulaşılamamış uğrunda çaba gösterilmesi gereken değerli, uzaktaki bir hedef. Osmanlı ordusu için, zamanına göre Estergon, Belgrat, Budin, Roma, İstanbul Kızılma sayılmıştır. Ömer Seyfettin’in *Kızılma* (1917) adında bir yapıtı var.

Burada Batılıların da bir Kızılma’sı var mı konusunu ele almak istiyorum. Daha önce *Bülent Tanör Armağanı*’nda çıkan “Sancılı Öykü: AB ve Türkiye” (2006) yazımda Batılıların Anadolu ve Rumeli’yi Türklere kaptırmış olmalarını kabul etmediklerini savunmuştum. Anadolu ve Rumeli Batılıların gözünde Endülüs, yani İspanya gibidir. Müslümanlar Endülüs’e 800 yıl egemen oldukları halde, bugün İspanya’da o günlerden kalan bir tek Hristiyan olmayan kent, kasaba, köy, mahalle, bina, insan bulunmamaktadır. Yalnız bina olarak, herhalde kıyamadıkları için Elhamra Sarayı ve Kurtuba Camii kalmıştır. Müslüman egemenliği altında İspanya’da Hristiyan ve Yahudiler Müslümanlarla birlikte özgürce yaşamışlardır halde Hristiyan egemenliği tam bir etnik temizlik yapmıştır.

Çünkü Batılılar etnosantrik, yani ırkçıdırlar; başka etnik gruplarla birlikte yaşama yetenekleri yoktur. Ancak Hitler sonrasında çok kültürlülük diye bir şey başlattılar, ne kadar süreceği belli değildir. Batılılar İspanya’da yaptıklarını Anadolu ve Rumeli’de yapmayı amaçlamışlardır. Rumeli’de büyük çapta başarılı oldular. Bir zamanlar Türklerin de ülkesi olan Rumeli’de bugün ne kadar Türk, ne kadar cami kalmıştır? Örneğin Budapeşte, Atina’da hiç cami bırakılmadığını, Belgrat’ta 70 camiden bir cami kaldığını, geçenlerde onun da yakıldığını biliyoruz. Türkler Rumeli’de büyük ölçüde etnik temizliğe uğradılar. Sevr uygulansaydı aynı şeyi Anadolu’da da gerçekleştirmeye çalışacaklardı.

Batılıların Anadolu ve Rumeli’ye bakış tarzının ilginç bir örneğine Balkan Savaşı’nı (1912-1913) incelerken rastladım: Osmanlı hezimetini üzerine yapılan 30 Mayıs 1913 Londra Barış Antlaşması’na göre Edirne Bulgaristan’a kalıyordu. Fakat muzaffer Balkan devletleri Osmanlı’dan aldıkları toprakları paylaşamayınca, aralarında II. Balkan Savaşı çıktı. Tek başına kalan Bulgaristan, Trakya’daki ordusunu çekince, Osmanlı ordusunun boşaltılan yerleri işgal etmesi kolay oldu. Yalnız Edirne konusunda bir tartışma çıktı. Babiâli’nin kıdemli kurt diplomatları, Edirne’ye girmek gerektiğini, çünkü Avrupa’nın “Haçın girdiği yere Hilal geri gelemes” ilkesini benimseydiğini, dolayısıyla Edirne’yi bize bırakmayacaklarını söylüyorlardı.

Fakat İttihatçılar bu akla uymadılar ve Edirne’yi kurtardılar. Edirne hâlâ elimizde ve eskilerin dillendirdikleri ilke Edirne konusunda yürümemiş görünüyor. Belki de ilke vardır da Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı gibi hasta adam değil, çetin ceviz olması yüzünden yürümemiştir. Ama yine de ilkenin var olduğu, var olmuş olduğu, fakat bu zamanda uygulanamadığı söylenebilir. İlkenin var olması halinde Batılıların kafasında bir yerde durduğu ve Türkiye ile ilişkilerde bir rol oynadığı da söylenebilir. Günümüzde Türk diplomatları ve siyaset adamlarının bu ilkenin farkında olmaları Türkiye’nin yararına olacaktır.

Geçende, çalışmalarım sırasında ilkenin var olduğunun bir kanıtına daha rastladım. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’un 19 Kasım 1921 günü gönderdiği bir telde, bunu buldum. (W. N.

Medlicott, B. Dakin, *Documents on British Foreign Policy*, 1919-1939, c. XVII, (1970). O sırada Sakarya Zaferi sonrasında, barışa ulaşmak için Yunan ordusunun Sevr'e aykırı olarak Anadolu'dan çekilmesi tartışılıyordu:

“Türkiye’den, bir kez ayrılmış olan toprakların Türkiye’ye geri verilmeyeceği ilkesinin yeniden doğrulanması gerekir. Türkiye’nin Hristiyan halklarının, bütün olarak kurtarılması tarihsel kuvvetlerin kaçınılmaz kıldığı, henüz tamamlanmamış bir süreçtir ve bunu sonuçlandırmak geleceğe kalmıştır.” (s. 486)

“Principle that territory once detached from Turkey cannot be restored to Turkey requires reaffirmation. Integral liberation of Christian populations of Turkey is a process rendered inevitable by historical forces but still incomplete and it remains to the future to bring it to consummation.” (s. 486).

Sonuç olarak, Batılıların Kızılalma’sının ya da Kızılalmaların-
dan birinin Anadolu ve Rumeli’yi geri almak olduğunu bir kanıtını daha görmüş oldum. İspanya’nın *reconquista* (İspanyolca “yeniden fetih”) süreci ile Hristiyan egemenliğine sokulup etnik temizliğe uğratılması gibi, Batılıların Hristiyan ülkeleri diye Anadolu ve Rumeli’yi yeniden fethetmeyi istediklerini görüyoruz. Hele İstanbul’un fethini hiç kabullenmedikleri açıktır. Batılıların Türkiye’de azınlık hakları diye tutturmaları, Ermeni Tehcirini parmaklarına dolamaları bundandır. Bizde Batılıların eskiden olduğu gibi dini önemsemedikleri görüşü yaygındır. Oysa Batılılar kiliseye eskiye göre daha az gitseler de, kültür olarak Hristiyan kalmışlardır. Avrupa Birliği bayrağındaki 12 yıldızın 12 havariyi simgelediği genel bir kabuldür. Türkiye’nin Birliğe üye yapılmamasının başlıca nedeninin Hristiyan olmaması olduğu da biliniyor.

Sakarya’dan Sonra Yunanlılar, Rumlar

Başta Kral Konstantin, birçok Yunanlı Sakarya’yı Yunan zaferi olarak değerlendirdiler. Konstantin yayımladığı bildirgede askerleri kutluyordu. Fakat hemen savunmaya geçiyor ve “Ankara’ya” diye bağırılmasına rağmen kazanılan başarı yeterli olduğu için ve

asker yorulmasın, yeni fedakârlıklar yapmasın diye onların oraya gitmesini istemediğini söylüyordu. Şimdi ise istediği özveri, kazanılmış olan topraklara sahip çıkılabilmesi için askerin hemen terhis talep etmemesiydi.¹ Zafer kazandık diye Konstantin İzmir’de, Atina’da zafer şenlikleri ve zafer ayinleriyle karşılanıyordu.

Konstantin bu kadar zafer, götürdüğümüz bu kadar “medeniyet” yeter diyordu. Fakat kimi Yunan kaynakları, Yunan ordusunun nasıl çileler çektiğini ve çektiğini anlatıyor bize. Örneğin savaşın canlı tanığı Nikos Vasilikos’un anılarından kimi örnekler: “3 Eylül 1921: Sürekli açız. Gündüzleri sıcakken, geceleri dayanılmaz bir soğuk var. Acımasız susuzluk, uzun süren kötülükler ve zahmetlerden geriye kalan azıcık kanımı da emerek rahatsızlık veren bit, kaygı ve heyecanlar gücümü tüketti. Günler geçtikçe Ankara’ya girme ümidimiz azalıyor. On bir gündür sadece 5 kilometre ilerleyebildik.”

“Davul gibi şişmiş ve çürümüş cesetler... Türk ve Yunan cesetlerini, ölüm kardeş kucaklaşmasıyla birleştirmiş” (s. 428).

“17 Eylül: Gerileyen Yunan askerleri tarafından vadinin tüm köyleri yakılıyor.”

“27 Eylül: Tüm köyler yanıyorlar. Kurak Ağa geçişimizi engelleyecek şekilde alevler ve dumanlar içinde yanıyor. Köy sakinleri pişme tehlikesi karşısında fareler gibi evlerinden fırlıyorlar.” (s. 429-30).

Savaşta, Yunan kayıpları şöyleydi: Yunan Genelkurmayı’nın tarih kitabına göre Yunan kayıpları 217 ölü subay, 736 yaralı subay: (toplam 933²); 3.565 ölü, 18.626 yaralı, 376 kayıp er, (toplam 22.567) (s. 423).

Genelkurmay Harp Tarihi’ne göre Türk ordusunun kayıpları: 277 şehit, 1.058 yaralı subay (toplam 1.335); 5.436 şehit, 17.422 yaralı er (toplam 22.858) (s. 424).

Yunan ordusunda subay ve er olarak toplam kayıp 23.520, Türk ordusunda 24.193. İki ordudaki toplam kayıplar birbirine yakın sayılabilir (673 fark). Fakat esas çarpıcı yakınlık, er kayıp-

1 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, (İstanbul, Derlem Yayınları, 2010), s. 431.

2 Toplama yanlış yapılmış, doğrusu 953 olmalıydı.

larında göze çarpıyor ve yalnızca 291 fark. İki ordunun kayıpları arasında esas farkı Türk subay kayıpları oluşturuyor. Yunanlıların 953 kayıplarına karşılık Türk subaylarının 1.335 kaybı. Arada 382 gibi önemli bir fark çıkıyor.

Bu sayıların karşılaştırılması şöyle bir çıkarsamaya hak verir gibi gözüküyor. En çok kanını dökmüş, en fedakâr kesim Türk subaylarıdır. Dolayısıyla, en ulusçu, en milliyetçi, en yurtsever, en takdir edilmesi gereken onlardır. Onlar çağcıl, modern, mektepli, aydın Türklerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli, canlarını ortaya koymuş “ya istiklal, ya ölüm” ilkesini benimsemiş insanlardı. Onlar Osmanlı gericiliğinin, uyuşukluğunun panzehiri, Atatürk Devriminin kadrolarıydı. Bilindiği üzere subayların olağan dışı gayret gösterdiği, kan döktüğü muharebelere “subay savaşı” denir. İnönü savaşları, Sakarya, Dumlupınar Savaşı ve Büyük Taarruz subay savaşlarıdır.

Yunan Kötümserliği

Sakarya'nın hemen ardından Fransa ile imzalanan Ankara İtilafnamesi (20 Ekim 1921), Yunanlılar için büyük bir kötümserlik kaynağı oldu. Zaten Fransa'nın Konstantin'in hükümdarlığına karşı gösterdiği tepki Fransız-Yunan ilişkilerini çok sarsmıştı. Şimdi İtilafname ile Fransa ve Türkiye arazi bakımından Misak-ı Milli'ye yaklaşan koşullarla, Anadolu'nun güney sınırlarını belirliyorlardı. Hatay dışında, Lozan sınırları kabul ediliyordu. Hatay buradaki Türk haklarını gözeten özel bir statüye kavuşuyordu.

Fransızlar bölgedeki askerlerini geri çekeceklerdi, savaş hali sona erecekti. Türk ordusu Güney cephesinden kurtuluyordu. Fransızlar, bir miktar silah da verdiler. Türkiye dış dünyaya yeni bir kapı olarak Mersin limanını elde etti. İngiltere, İtilafnameyi ittifaka ihanet olarak değerlendirdi. Yunanistan perişan oldu (s. 436).

Daha az önemli olmakla birlikte İtalya da Türkiye'ye silah satarak ve İstanbul dışındaki işgal kuvvetlerini boşaltarak Yunanistan'ı üzümüştür. Bilindiği gibi İzmir ve bölgesini işgal hakkı İngiltere ve Fransa tarafından İtalya'ya verilecekti. Fakat savaş bittiğinde İn-

giltere bir çeşit uydusu olan Yunanistan'ı tercih etmişti. İngiltere ve Fransa tarafından ikinci sınıf muamele görmekten kırıyordu İtalya.

Yunanistan iktisadi ve mali sıkıntıları da çekiyordu. O güne kadarki askeri harekât 3 milyon drahmiye mal olmuş, bir yıl daha savaş masrafları bir milyon drahmi daha gerektiriyordu. 1921 Ocak ile 1922 Ocak arasında temel gıda maddelerinin fiyatları % 30-% 50 arasında yükselmiştir. Drahminin değeri % 50 azalmıştı. Buna karşılık 16 Yunan bankası kârını % 60 artırmıştı. Ulusal (Merkez?) Bankası altın ve döviz rezervini 494 milyon drahmi artırmıştı. 1921 yılı içinde 40.000 işçinin katıldığı 50 grev yapılmıştı (s. 440).

Yunanlıların başka dertleri de vardı. Venizelosçuların, Konstantincilerin sert, hatta yer yer kanlı mücadelesini görüyoruz (s. 440 vd.). Yunanistan Komünist Partisi'nin Anadolu'da savaş karşıtı propagandası, terhis isteyen askerin baskısı vardı (s. 441 vd.).

30 Ağustos, Yunan ordusunun büyük bozgunu ve 9 Eylül'de denize dökülmesi Yunan kamuoyu ve tarihçiliğini acıya boğduğu kadar büyük hayrete ve şoka da neden olmuştur. Apansızın çıkan bu gelişmeyi açıklayabilmek ve belki bir ölçüde bağışlatmak için 30 Ağustos öncesindeki iktisadi, mali, siyasal, askeri olumsuzluklar vurgulanmış ve incelenmiştir.

Çare Arayışları

Sakarya'dan sonra Yunan Başbakanı Gunaris yaklaşmakta olan barış sürecinde sağlam durabilmek, başta İngiltere, İtilafın para, silah, siyaset desteğini pekiştirmek üzere harekete geçti. Ama önce iç siyasette gücünü artırmak için Meclise başvurdu. Sakarya'yı zafer olarak sundu. Yunan ordusu artık Anadolu'da 80.700 km², üç milyon nüfusa egemendi.

Bu alan yaklaşık üç Doğu Trakya'ya eşdeğerdi. Üstelik bu alan ülkenin en verimli topraklarının büyük bir bölümünü içeriyordu. Bu alanın içinde Afyon, Kütahya, Eskişehir gibi üç can alıcı demiryolu kavşağı vardı. Bu durum Türk ordusunu büyük ölçüde demiryolsuz bırakıyordu. Gunaris çizdiği başarı tablosu sayesinde güvenoyu aldı (15 Ekim 1921) (s. 438).

Ardından Gunaris, Dışişleri Bakanı Baltacis ile heyet halinde Paris'e geldiler. Fakat Paris'e vardıkları gün Ankara İtilafnamesi'nin imzalandığı haberi geldi. Heyetin yaşadığı hayal kırıklığı tahmin edilebilir. Üstelik Fransız Başbakanı Briand bir an önce barış yapmak ve Sevr'i yok saymak gereğinden bahsediyordu (s. 439).

Sonra Londra'ya geldiler. 28 Ekim'de Lord Curzon ile, 3 Kasım'da da L. George ile görüştüler. Curzon'u "görgüsüz ve acımasız", George'u da "iki yüzlü" buldular. Oysa Yunanistan, Konstantin'in sevimsizliğine rağmen İngiltere'nin sevgili uydusuydu. Ankara İtilafnamesi İngilizlerin de kafasını iyice karıştırmıştı. Bir sonuç (özellikle mali) elde edemedi Londra'da 2 ay kaldılar. Sonra Roma'ya uğradıktan sonra Müttefikler arası konferansın toplandığı Cannes'a (Fransa Rivyerası) geçtiler (Ocak 1922), orada İtilafın onayı olmadan harekete geçmemek uyarısını aldılar (s. 439). Zaten Türk-Yunan cephesinde sessizlik egemendi.

5 Şubat'ta (1922) Gunaris, Başkomutan Papulas'tan ordunun genel durumu hakkında rapor istedi. Üç gün sonra gelen rapor askerin maneviyatının iyi olduğunu ama Türklerin artık sayısal üstünlüğe ulaştıklarını, maddi destek ve savaş malzemesine acil gereksinim bulunduğunu bildirdi. Sevr sınırlarına çekilmeyi reddetmekle birlikte –Gunaris'in gözünü korkutmak için– hemen takviye olmazsa, ordunun Anadolu'yu boşaltması gerektiğini vurguladı (s. 444).

23 Şubat notası ile Gunaris aynı biçimde Curzon'u korkutmaya çalıştı. Para ve silah takviyesi olmazsa Anadolu'dan çekilmek zorunda kalacaklarını, Anadolu Hristiyanlarının korumasız kalacaklarını bildirdi. Ciddi bir uyarı yapılmakta olduğunu belirtmek için Savaş Bakanı Teotokis, Anadolu ordusu kurmay başkanı Pallis'i çekilmenin nasıl olacağını görüşmek üzere Atina'ya çağırды.

Ankara İtilafnamesi, İtilaf'ta özellikle Fransa ve İngiltere arasında büyük bir çalkantı yaratmıştı. Ama yine de Müttefikler toparlandılar ve Dışişleri bakanları Paris'te toplanıp 22 Mart 1922'de Yunanistan ve Türkiye'ye bir barış planı hazırladılar. İlk aşamada taraflar her bittiğinde kendiliğinden üç ay daha uzayacak bir bırakışma [mütareke] imzalayacaklardı. Bırakışma sırasında taraflar kuvvetlerini artırmayacaklar ve böyle davranıldığı İtilafça denet-

lenecekti. Yunanistan bunu kabul etti. TBMM kuvvet artırmama ve denetleme şartlarını reddetti. Dört ay içinde Yunanlılar Anadolu'yu boşaltmayı kabul ederlerse bırakışma yapılabilirdi.

Ardından 26 Mart'ta İtilaf'ın barış planı iletili. Yine Sevr esas alınıyor, fakat bu sefer Tekirdağ Türkiye'ye veriliyordu. Tekirdağ dışındaki Doğu Trakya Yunanistan'ın olacaktı. Ermenistan'ı kurma işi Milletler Cemiyeti'ne havale ediliyordu. Türk ordusunun mevcudu 50.700'den 85.000'e çıkarılıyordu. Mali hükümler hafifletilecek, kapitülasyon düzeni gözden geçirilecekti. TBMM bunu kabul etmedi. Barış Misak-ı Milli'ye göre yapılmalı, İzmir'te bir barış konferansı toplanmalıydı.

Yunan hükümeti bırakışmayı kabul etmişti, fakat barış koşullarını ne kabul etmiş, ne de reddetmişti. Yunanlılarda şafak atmıştı diyebiliriz. Anadolu'yu boşaltmak yani Yunan ordusunun çekilmesi yönündeki işaretler Mütteliklerin önerisiyle gerçekleşecek gibi görünüyordu. Bu, tam bir felaket olacaktı, çünkü Yunanlıların, (ve Rumların) akılsız ırkçılıkları yüzünden Anadolu Rumlarının yüz yıllardır süregelen Türklerle barış içinde birlikte yaşama pratiği artık kalmamıştı. Rumlar, Yunan silahlarının gölgesine girer girmez yüzyıllar boyunca hemşehri ve komşuları olan Türklerin zebani ve cellatlarına dönüşmüşlerdi. Türklerin haklı gazabına hedef olmamak için Yunan ordusuyla birlikte o ordunun güya “kurtardığı” Anadolu Rumları çekip gitmek zorunda kalacaklardı.

Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilme olasılığının ortaya çıktığı zaman ile ölümcül 30 Ağustos darbesi arasındaki dönem Yunanlılar/Rumlar için çok ızdıraplı olmuştur. Çılgın gibi çözüm çareleri aradılar, bunlara sarılmak istediler.

Bu arada parasızlık sorununu kendilerine göre “zekice ve özgün” biçimde çözdüler. 7 Nisan 1922'de çıkardıkları bir kararnamıyla banknotlar ikiye bölündü. Bu sayede hükümet 1.600.000 drahmi sağladı. Yirmi yıl içinde ödenecek tahvillerle devlet halka borçlanmış oluyordu (s. 446).

Ege bölgesini boşaltmadan boşaltmış görünmek, yani bölgeyi özerk ya da bağımsız kılacak bir formül düşünmeye başladılar. 1921 sonbaharında İzmir Metropolit Hrisostomos bu yönde ça-

lışmalara başlamıştır. Böyle bir girişim için Sevr sınırları, özellikle İzmir çevresi tahkim edilmeli ve Anadolu Rumlarından askeri birlikler oluşturulmalıydı. Bunun başarılması için mali imkânlar yaratılmalı, zaman kazanılmalıydı. Bu şekilde en çok altı tümen kurulabilirdi ki yetersiz kalırdı. Başka bir sorun Türklerin rızasıydı, fakat bunun kolay kolay verilmeyeceği bilindiği için, buna kafa yorulmuyordu.

İstanbul'da da bir grup Rum –ki içlerinde subaylar, memurlar, serbest meslek mensupları da vardı– 1921 Ekimi'nin sonlarına doğru Anadolu'yu Savunma (Mikrasiyatiği Amina) diye gizli bir örgüt kurdular. Örgüt Yunan hükümetinin olumsuz olması halinde özerk bir Helen devleti kurmaya hazırdı. Başkomutan Papulas'ın bu girişime sıcak baktığı anlaşıyordu. Örgüt 23 Aralık 1921'de, daha sonra 20 Şubat 1922'de ziyaretine gelmişti. İkinci ziyarette iktisadi olanakları, etkinlik biçimlerini, İngiltere'nin desteğini inceleyen bir andiç [muhtıra] sunulmuştu. Papulas bunun üzerine 23 Şubat'ta hükümeti bilgilendirmiş ve konuyu araştırmak için İstanbul'a temsilciler göndermişti. Bunlar İstanbul'da temaslar yapıp örgütün bir üyesiyle İzmir'e dönmüşler ve Papulas'ı bilgilendirmişlerdi.

Bilgilendirmeler sürüyordu. 19 Mart 1922'de Tenekidis konuyu ele alan bir andiç hazırladı ve onu Yüksek Komiser Steryadis'e sundu. Andiçi onaylayınca 21 Mart 1922'de İngiltere, Fransa, İtalya başbakanlarına, ABD başkanına ve bütün bu ülkelerin Dışişleri bakanlarına sunuldu. Andiç Hristiyan nüfusun Osmanlı düzenini katlanılmaz bulduğunu ve yeniden ona dönmektense Anadolu'yu terk etmeyi yeğleyeceğini anlatıyordu. Helenlerin Osmanlı devletinde yaşadıkları baskı ve haksızlıklar sıralanıyordu. Nitekim Ankara Antlaşması ardından Hristiyanlar, Çukurova'yı terk etmişlerdi.

Sevr Antlaşması'nın 66. maddesiyle Yunanistan'a verilmesi öngörülmüş bölgede Türkler azınlıktaydılar. 35.000 yerli Rum, Müttetiklerin arzusuyla İzmir'e gelmiş olan Yunan ordusuna hizmet etmekteydiler. Rumlar Müttetiklere bağılıydılar. Yunan ordusunun Anadolu'dan ayrılması düzensizlik ve anarşi getirecekti. Andiçin sonunda "Adaletinizden emin olarak kararınızı bekliyoruz" deniyordu (s. 451).

Dikkat edilirse andıç İtilafın barış planının hemen öncesinde ortaya çıkıyordu. Anadolu Rumlarının korkularını doğruluyor ve o korkulara bir çare getirmeye çalışıyordu. İyonya tasarısı bir umut oluyordu. Nitekim İyonya çalışmaları hız kazandı, fakat Yunan hükümeti işe soğuk baktığı için hiçbir zaman somutlaşmadı. Niye soğuk bakıyordu? Çünkü tasarıya önyak olanlar daha çok Venizelosçulardı. İşin kotarılması Konstantincilerin borusunun ötmediği bir yerde, İstanbul'da oluyordu. Yürümesini sağlayacak büyük isimler Venizelosçu sayılamayacak ama Konstantinci de olmayan Steryadis ve Papulas'tı.

Barış planında İtilafın Anadolu'nun boşaltılması esasının kabul edilmiş olmasının yarattığı heyecanla İzmir Müdafaa Birliği (Smyrna Defence League), Yunan hükümeti ileri gelenlerine ve parti önderlerine acıklı teller çekti ve direnmeye, Yunan ordusunu desteklemeye kararlı olduklarını bildirdi. Belki daha da önemlisi, 3 Mart 1922 günü Anadolu'yu Savunma Örgütü Yunan/Rum halkına aynı çizgide bir bildirge yayınladı.

Bu gelişmeler olurken hükümetin Örgütün direnme kararını olumsuz bulmasına isyan eden Papulas, 21 Mart günü istifa ettiyse de istifası kabul edilmedi. 29 Mart günü Gunaris, Papulas'tan Anadolu'nun boşaltılması konusundaki düşüncelerini sordu. Papulas Yunanistan'ın Anadolu'dan çekilemeyeceğini, bunu yapmak zorunda kalırsa kendisine özerklik ilan etmesi için izin istedi. Gunaris ve Teotokis İyonya tasarısını görünüşte gerçekçi olmadığı, yetersiz mali kaynaklarla Türklere direnilemeyeceği gerekçesiyle kabul etmiyor görünüyordular, fakat asıl muhalefet nedeni İyonya'yı Venizelosçu bir plan olarak değerlendirmeleriydi.

29 Nisan'da Doktor Psaltos başkanlığındaki Anadolu'yu Savunma Örgütü'nün yönetim kurulu Atina'da Gunaris'le bir görüşme yapmıştır. Anadolu Rumlarının mektuplarını, örgütün siyasal amacı olmadığını ve Atina hükümetini desteklediklerini vurgulamışlardır. Gunaris ise siyasal ve askeri güçlükleri, hükümetin mücadeleye kararlı olduğunu anlattıktan sonra, Anadolu Rumlarının onu maddi ve manevi bakımdan desteklemesini istemiştir. Örgütten Hacıapostolu, Yunan ordusunda 35.000 Anadolu Rumunun

hizmet ettiğini, her türlü maddi desteği de esirgemeyeceklerini belirtmiştir. Heyet, o gün Atina'da bulunan Steryadis ile de görüşmüştür. Görüşmelerin sonucunda 4 Mayıs günü Atina ve İzmir'de bir bildiri yayımlanmış, Rum taleplerinin olabildiğince üst düzeyde karşılanmadan hükümetin Anadolu'yu terk etmek niyetinde olmadığı, ancak Türk ordusuyla başa çıkabilmek için asker sayısını artırmak gerektiği, hükümetle Rumların görüş birliği içinde oldukları duyurulmuştur. Dikkat edilirse bazı koşullarda Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilebileceği kabul ediliyordu (s. 451).

Herhalde Türkiye'nin Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Sakarya ile birlikte seferberlik halinde olduğunu gördükleri için Savunma Örgütü de, 18-50 yaşındaki Anadolu Rumlarının Yunan ordusuna katılmasını, servetlerinin beşte birini vermelerini, kimi cemaat, banka, tüccar, kilise varlıklarının satılmasını düşündü. Bu işte Savunma Örgütü'nün "ruhu" olan Hrisostomos başı çekiyor, Patrik Meletios da onu destekliyordu. Venizelos da bu çabaların siyaset dışı kalmasını, özerklik isteyen Anadolu Rumlarının bir hareketi olarak yürümesini istiyordu.

Kimi tarihçilere göre, Steryadis bu çalışmalara engeller çıkarıyor, bu yüzden Papulas'ı yıldırıyormuş. Savunma Örgütü İyonya hareketinin önderliğinin Papulas'a verilmesini istiyordu. Papulas bu konuda hükümetin olurluğunu istiyordu. Anlaşılan hükümet bu konuda nazlanıyordu. Zorluklardan bıkan Papulas, 25 Mayıs'ta başkomutanlıktan istifa etti. İstifa orduda ve genel olarak Yunanlı/Rumlar'da "üzüntü, heyecan, umutsuzluğa" yol açmıştır (s. 452).

Bu sıralarda Yunanların Ermenileri doğal müttefikleri sayma eğiliminin pekiştiğini görüyoruz. Kiliseler ortak ayinler düzenlemiş, birçok Ermeni Yunan ordusuna yazılmışlardır (s. 454).

5 Haziran 1922'de Hacıanestis Yunan ordusu başkomutanı oldu. Onun hemen öncesinde Trakya ordusu komutanıydı. O görevdeyken buradaki kuvvetlerin çetecilerle mücadele için yetersiz olduklarını saptamış bulunuyordu. Onun için başkomutanlığı kabul ederken Trakya komutanlığının da elinde olmasını ve Trakya kuvvetlerinin Anadolu'dan kaydırılacak birliklerle takviye edilmesini hükümete kabul ettirmişti.

Hacianestis Yunan bozgununun sorumlusu olduğu için, boz-
gundan sonraki yargılama sonucunda ölüm cezasına çarptırılan ve
idam edilen altı kişiden biriydi. Genel kanı, Anadolu'dan Trak-
ya'ya kuvvet aktarmanın ölümcül bir yanlış olduğudur. Sonuç ye-
nilgi olunca tarihçiler onda kolayca birçok kusurlar bulmuşlardır
(s. 455).

Genel Bir Asap Bozukluğu

Sakarya ile Dumlupınar arasında geçen bir yıl kadarlık süre-
de Anadolu'ya ilişkin uluslararası ilişkilerde genel bir asap bo-
zukluğunun egemen olduğu söylenebilir. Kısmi de olsa Fransa'nın
Türkiye ile İngiltere'yi dışlayarak barış yapmasına İngilizler fena
halde bozulmuşlardı. Onun için İngilizler Türk-Yunan barışının
kurulmasına yeterince yoğunlaşmamışlar, çabalarını Fransa'nın
davranışının müttefikliğe sığmadığını kanıtlamaya yoğunlaştır-
mışlardır. Tabii Fransa da ittifaka sadık kaldığını göstermek için
uğraşmıştır.

Beri yandan Yunanlılar Eskişehir-Afyon arasındaki mevzilerine
çekildikten sonra Batı cephesi sakin kalmış, vuruşmalar nadir ve
küçük ölçekte olmuştur. On binlerce insandan oluşan orduyu sa-
vaşa hazır tutmak Yunanistan için çok ağır bir mali yükü. Onun
için bir an önce barışa ulaşmak istiyordu.

Türklerin de sinirleri bozuktur. TBMM'deki muhalefet savaş
hazırlıklarını görmezden gelerek Yunanlılara neden saldırılmadı-
ğını sorguluyor, M. Kemal'in olağanüstü yetkilerinin tadını çıkar-
mak için harekete geçmediğinden kuşkulanıyordu. Sonuç olarak
cephedeki hareketsizlik sinir bozmaktaydı

Sanırım sinir bozukluğu en çok Yunanlılardaydı, çünkü Müt-
tefikler Anadolu'nun boşaltılmasını ilke olarak kabul etmişlerdi.
Bu da işgal bölgesindeki Rumlar için felaket olacaktı. Çünkü onlar
yüzyıllarca az çok barış içinde Türklerle komşuluk yapmışken, iş-
galle birlikte bu ilişkiyi koparmışlar, komşularına olmadık zulüm-
ler yapmışlar, toplu (kolektif) suçların en ağırı olan etnik temizlik

suçunu işlemişlerdi. Artık Yunan ordusu olmadan barınamazlar, yaptıkları zulümleri affettiremezlerdi. Yunan ordusuyla birlikte yüz binlerce Rum, asırlık, kadim yurtlarını terk etmek durumunda kalacaklardı.

Yunan/Rum dünyasının sinir bozukluğu içinde sarıldığı bir çözüm de yukarıda anlatıldığı üzere, boşaltılacak Yunan işgal bölgesinde özerk (ya da bağımsız) bir İyonya devleti kurmaktı. Bu devletin kurucuları Papulas ve Steryadis olacaktı. Fakat örgütün Venizelosçuluğu yüzünden Papulas ve Steryadis yan çizdiler ve İyonya hülyası son buldu (Nisan 1922).

Yunanlılar 26 Ağustos 1922 fırtınasından hemen önce başka bir “çılgın proje”ye el attılar. Hacıanestis’in uygulamaya sokmak istediği bu projeye göre Yunan ordusu İstanbul’u fethedecek –yani işgal edecek– Türkler de başkentlerini kurtarmak uğrunda bir an önce barış yapmak isteyecek ve barış konferansında da birçok ödünler vermeye razı olacaklardı. Yunan hükümetinin bu projeyi benimsediği anlaşıyor. Nitekim Pire’de bulunan *Averof* zırhlısında Başbakan Protopapadakis, Harbiye Nazırı Teotokis ve Hacıanestis, 23 Temmuz’da gizlice toplanarak yapılacak harekâtın ayrıntılarını saptadılar. Harekâtın 29 Temmuz’da başlaması kararlaştırıldı (s. 456).

Fakat anlaşılan bu plan öğrenilmişti. O sırada İstanbul’daki müttefik kuvvetlerinin komutası Fransızlardaydı. Fransızların 9.704, İngilizlerin 5.000, İtalyanların 1.950 askeri vardı. 28 Temmuz’da Fransız komutan İstanbul’daki Yunan yüksek komiseri Simopulos’u çağırarak böyle bir çılgınlığın kabul edilemeyeceğini, direneceklerini bildirdi. Ne tuhaf durum! İtilaf Devletleri İstanbul’u bir Yunan işgalinden koruyacaktı! *Times* gazetesi Yunan girişimini küstahça (impudent) diye niteliyordu.

Yunan hükümeti İtilafın vetosuna boyun eğdi, harekâtı durdurdu. Bu amaçla Hacıanestis Anadolu’dan Trakya’ya on bir tabur, toplam 15.400 asker intikal ettirmişti. Yunan tarihçileri 30 Ağustos 1922 hezimetinde bu olayın payı olup olmadığını çok tartışacaklardı. Yunanlılar gülünç duruma düşmüşlerdi.

Lloyd George Coşuyor

Yunansever İngiliz Başbakanı L. George sevgili Yunanlıların bu duruma düşmesine çok üzüldü. 4 Ağustos 1922 günü Avam Kamarası'nda üyelerden biri (Kenworthy) George'un 1918'de Türkleri gözetken bir demecine (tutarsızlığına) değindi. Bunun üzerine George kalkıp Yunansever bir konuşma yaptı, Yunanistan'ın İstanbul'u "fethedememiş" olmasına çok bozulmuştu. Bu konuşma belli bir zihniyeti –dünyanın birçok bakımdan en güçlü devletinin, en nüfuzlu siyaset adamının ağzından– dile getirdiği için biraz özetleyerek olduğu gibi okuyucuya sunuyorum.

İngiltere onun uğrunda savaşa girmiş olduğu halde (Kırım?) Türkiye kapıları (Boğazları) yüzlerine kapamış, bu yüzden savaş, muhtemelen iki yıl uzamış, Rusya ve Romanya çökmüştü. Yunanistan'ı İzmir'e kendileri sokmamıştı. Paris'te, içinde Fransa, İtalya, ABD, Japonya, İngiltere'nin temsil edildiği Komisyon karar vermişti. Sonradan Fransa bundan caymıştı. Zamanında bütün bu devletler kabul ettiler (İtalya dışında). İtalya'nın İzmir'de gözü vardı. Aslında L. George bizzat önyak olmuştu Yunanlıları İzmir'e çıkarmaya. Venizelos olsaymış (yani Konstantin gelmeseymiş) işler pürüzsüz yürüyecekmiş.

Londra Konferansı'nda önerilen çözümü Ankara reddetmişti. Oysa İstanbul hükümetinin akli yatacaıktı. Başkent ve İslamiyetin başı olan Sultan'ın yeri İstanbul'daydı. Mustafa Kemal büyük bir general ve büyük bir yurtsever olabilirdi, fakat İslamiyetin önderi İstanbul'daydı. Mustafa Kemal reddettiği için hiçbir şey çözülmiyordu. Yunan ordusu çekilemiyordu, çünkü geride kalan "halkımızın" korunması için hükümler belli değildi. Bu da makul bir talepti.

İki taraf da kırım yapmıştı, fakat Türklerinki daha feciydi. Sonra ayaklanma ya da ayaklanma hazırlığı olmadığı halde Pontus işi vardı. On binlerce insan, çocuk öldürülmüştü. Bütün bu rezillikler ayaklanma, kışkırtma olmadan yapılmış, kasten yok etmelerdi.

Türkleri "biz" yenmiştik ve İngilizlerin özverileriyle olmuştu bu. Bunun sağladığı üstünlük görmezden gelinemezdi. Belli güven-

celer olmadan barış yapılamaz demeye hakları vardı. Türkler Doğuluydu. Diplomaside zaman kazanmaya bakarlardı.

Direnirsem bütün istediklerimi elde ederim, edemezsem de Paris koşullarına razı olurum diye düşünüyorlardı. Böyle bir şey olamazdı. 1918'de söylediklerimiz savaşın sonunda geçerli olamazdı. Arada Türkler tamamen yenilmiş, İngiltere'nin borçlarına, milyonlarca sterlin kayıplarına on binlerce eklenmişti. Tarafsız olmadığımız söyleniyor. Gerçekten taraflardan birinin başkentini ötekine karşı koruyoruz. Biz olmasaydık hiç kuşku yok ki Yunanlılar o başkenti birkaç saat içinde işgal ederler ve sonuç alırlardı.

Şimdi Yunanlıların bir sonuç elde edebilmeleri için tek yol vardı. O da ülkede yüzlerce mil çok zorlu geçitlerden yürümekti. Yunanlılar kadar o kadar mesafeyi aşacak başka bir ordu tanımıyordu. Her muharebede üstün geldiler. Ülkenin engebelerine rağmen Avrupa'da hiçbir ordunun göze alamayacağı ulaştırma hatları kurarak savaştılar. Bir haftada İstanbul'u alabilirlerdi; fakat izin verilmedi. Anadolu kıyılarını abluka etmelerine de izin verilmiyordu. Yani Yunanlıların tüm güçleriyle savaşmalarına izin verilmiyordu. Kemalciler bu küçük ülkeyi tüketmeyi umuyorlardı.

Hristiyanların mal ve canlarını koruyacak garantilere gelince: Bu bir zamanda Ermenistan'a verilmişti. Ama tek bir Ermeni ya da Rum'un hayatını kurtaramamıştı. Verilen güvenceler yeterli olmayıyordu. Eski Türkler böyle değildiler, ama 30 yıldır böyle olmuşlardı. Yunan köylülerinden 12 yıldır evini göremeyenler vardı. Zorunlu borçlanma Yunan zekâsının dahiyane buluşuydu. Yunanlılar bunu gık demeden kabullenmişlerdi. Bunları başaran bir halk herhangi bir ülkenin anlayışını hak ederdi. Onun için ne olursa olsun, Anadolu Hristiyan halklarının o ülkenin tarihini kirleten korkunç olayların tekrarına karşı yeterince korunacağını içtenlikle umuyordu.

Başbakanın bu demeci üzerine Sir D. Maclean söz aldı. Demeç, büyük Liberal Parti'nin geleneklerini yansıtıyordu. Avam Kamarası'nın maddiyat konularıyla değil de, insanlık merkezli bir konuşmayla tatile girmesine sevinmişti. Son yılların derslerine rağmen, hiçbir şey öğrenmemiş bir ırkın ayakları altında ezilen baskılanmış Yakındoğu halklarına borçlarımızı anımsatan bir açıklama yapılmış oluyordu.

Yeni Türkiye Öne Çıkıyor

Yeni Türkiye uluslararası dünyada kendine bir yer edinmek ve amaçlarını gerçekleştirmek için savaşmak zorundaydı. I. İnönü Zaferi (9-11 Ocak 1921) Sevr'i yumuşatmak gündemli Londra Konferansı'nın kapısını açmış (23 Şubat), hatta Ankara'nın kendi bağımsız heyetiyle katılmasını sağlamıştı. I. İnönü bir Türk zaferi idi fakat bir Yunan bozgunu değildi. II. İnönü Zaferi (31 Mart-1 Nisan) için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Hatta Sakarya'dan önce bir Türk yenilgisi de vardı: 17 Temmuz'da Kütahya, 19 Temmuz'da Eskişehir Yunanlıların eline geçti. Yunan ordusunun Ankara yolu açılmış görünüyordu. Aslında iki ordu arasında bir "beraberlik" vardı. Yani bir Yunan zaferi vardı, fakat Türk ordusu ezilmeden çekilebildiği için, bir Türk bozgunu söz konusu değildi.

Sakarya'da tuhaf beraberlik durumu yineleni. Türkler zaferi büyük coşkuyla kutladılar, fakat Yunan tarafı da zafer kutluyordu. Konstantin savaştan sonra gittiği yerlerde muzaffer kral olarak karşılanıyor, Atina katedralinde zafer ayinine katılıyordu. Ama itibar etmek gerekiyordu onların sevinci zoraki idi.

Yunanistan ufak bir ülkedydi. Bizans hayalleriyle kendini kamçılayarak (ve kamçılatarak) Anadolu'yu istila etmeye kalkmıştı. Aslında İtilaf Devletleri'nin yapması gereken bir şeyi onun zayıf omuzlarına yüklemişlerdi. Çünkü kendileri Dünya Savaşı'nda dört yıl boyunca siper savaşlarında tükenmişler, halleri kalmamıştı. Üstelik ABD'ye acayip bir borç yükü altındaydılar.

Böylece Sevr'i Türkiye'ye kabul ettirmek için Anadolu'yu istila etmişler, Türkleri pes ettirmek için gittikçe çetinleşen bir savaşa girmişlerdi. Önce Kuva-yı Milliye ile mücadele ettiler ama İnönü'de yoktan var edilmeye başlamış olan Türk ordusuyla karşılaştılar. Yunan ordusu mükemmel bir biçimde silahlanmış, er sayısı bakımından da üstün durumdaydı. İki ordu Sakarya Meydan Muharebesi'nde Ankara'nın kapısında 22 gün ve gece kanlı bir mücadeleye tutuştular. İki ordunun da canı çıktı. Ama Yunanlılar Ankara'ya giremediler. Yine de üslerimizden yüzlerce kilometre ötede buralara kadar gelebildik diye zaferlerini kutladılar. Ama

övünmeleri zorlamaydı. Türk ordusu Sovyet yardımı ile gitgide güçleniyordu. Yunanlıların bir Sakarya daha başaracak gücü ve asıl önemlisi, şevki kalmamıştı.

Balkan Savaşı'ndaki ağır yenilgiden sonra Türk ordusu o eziklikten utanarak giriştiği manevi seferberlikle Çanakkale'de harikalar yaratmıştı. Türk ordusu Mondros ve Sevr utançları karşısında yine manevi bir seferberlikle ideolojisini yeniden sertleştirmişti. Yunan ordusu karşısında kazandığı başarının kaynağı buydu.

Yunan ordusu, yürüttüğü etnik temizlikle ve İngiliz emperyalizminin aleti olmanın alçaklığı ile manevi bir düşkünlük içindeydi.

Sakarya Zaferi Türkiye için çok önemli sonuçlar doğurdu. Baş düşman sayılabilecek İngiltere bile Londra Konferansı'ndan daha dengeli bir pazarlıkla, Malta'da tutuklu bulundurduğu tüm Türk aydın ve ileri gelenlerini Türkiye'de tutuklu bulunan İngilizlerin özgürlüğü karşılığında serbest bırakmayı kabul etti (23 Ekim 1921). Ama asıl önemlisi Fransa ile imzalanan Ankara İtilafnamesi'ydi.

Ankara İtilafnamesi (21 Ekim 1921)

Fransa, uzunca bir süredir Türkiye ile anlaşmak peşindeydi. Çünkü İtilaf Devletleri arasında Türkiye ile savaşı sürdüren bir o kalmıştı. Müttefikler arasında en çok acılar çeken de oydu. Çünkü savaş Fransız topraklarında cereyan etmiş, Kuzeydoğu Fransa yakılıp yıkılmıştı. Şimdi Güneydoğu Anadolu'da savaş sürdürüyordu. Çünkü oradaki Türkler Fransız boyunduruğuna isyan ediyorlardı. Kuva-yı Milliye biçiminde bir direniş içindeydiler. Vahdettin'in Kuva-yı Milliye'ye karşı yürüttüğü içsavaşın kapsama alanı dışında olduğu için direniş son derecede başarılıydı. Fransızlar Maraş'ta ve Urfa'da tutunamamışlar o kahraman kentleri boşaltmak zorunda kalmışlardı. Antep'te tutunabilmişlerdi, fakat bunun için de, çok kan dökmek zorunda kalmışlardı. Adana'yı tutabilmek için zorlanıyorlardı. Zaten buraları gözden çıkarmışlar, Suriye'ye asılmak kararındaydılar.

Sevr'e göre Mardin, Urfa, Antep, Ceyhan, Hatay, Suriye'nin olacaktı. Londra Konferansı sırasında Bekir Sami'nin Fransızlar-

la 11 Mart 1921 günü bağtlatdığı, Sevr'i "yumuşatan" antlaşma, Suriye ile Bağdat demiryolunu sınır kabul ediyor (böylece Mardin, Urfa, Antep, Ceyhan Türkiye'nin oluyordu) fakat Fransa'ya iktisadi, yönetsel birçok ayrıcalıklar tanıyordu. Ergani madeni Fransa'nın oluyor, Kilikya, Elazığ, Diyarbakır, Sivas bölgelerinde Fransız sermayesi öncelikli oluyordu. Bundan başka Fransız subayları polis örgütünde yer alacak (md. C), çete faaliyeti olursa takip hakkı olacak (md. D), genel siyasal af ilan edilecek, yönetsel personel (yani Ermeniler) yerlerinde kalacak (md. E), nüfusu karma olan yerlerde jandarma ve belediyelerde Müslüman olmayanlar nüfusları oranında yer alacaklardı (md. F). Fransız eğitim, sağlık ve hayır kurumları devam edecek (md. I), Pozantı-Nusaybin arasındaki demiryolunun işletme hakkı Fransa'nın olacaktı (md. K.). Hatay Suriye'ye kalacak, fakat Türklüğüne yer veren özel bir yönetimi olacaktı (S. Akşin, "1921 Martında İlk Türk Fransız Antlaşması", *Ankara Anlaşması'nın 75. Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşından Günümüze Türk-Fransız İlişkileri* (Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., 1997).

Bekir Sami, Ankara'ya dönmeden TBMM anlaşmayı gündemine almıştı (17 Mart gizli oturumu). Daha II. İnönü Zaferi kazanılmamıştı ama Meclis "ya istiklal, ya ölüm" şiarına uygun olarak kıyametleri kopardı, olayı büyük bir şaşkınlık olarak değerlendirdi. Örneğin Kırşehir'den Yahya Galip "... hürmeti biraz ziyade gösterdiler. Murahhaslarımız da kendilerini şaşırdı." diyordu. Gerçekten, antlaşma bağımsız bir ülke için yenilir yutulur şey değildi.

Fakat Fransızların (ve Türklerin de) Çukurova'da barışa gereksinimi vardı. Senato üyesi Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon'nu görevlendirdiler. 13 Eylül 1921'de İstanbul'a geldi ve ertesi günü bir muhrile İnebolu'ya hareket etti (20'sinde Ankara'daydı). 23'ünde, Sakarya Zaferi'nden hemen sonra görüşmeler başladı. M. Kemal de görüşmelere katılıyordu. Arkadaşlık da yapılıyordu ve hatta yeme içmeler dışında briç de oynanıyordu. Ama Misak-ı Milli çizgisi Bouillon'u zorluyordu. Sonunda uzlaşıldı ve Ankara İtilafnamesi (Anlaşması) 20 Ekim'de imzalandı. Böylece Lozan'dan hayli önce Hatay dışında, şimdiki Suriye-Türkiye sı-

nırları belirlenmiş oluyordu. Bekir Sami'nin imzaladığı metindeki Kilikya'yı, Fransa'ya yarı-bağımlı kılan hükümler yoktu. Ayrıca Caber Kalesi'nde Sultan Osman'ın dedesi Süleyman Şah'ın türbesi Türkiye toprağı sayılacaktı. Hatay'daki Türklerin haklarını gözetken, Türkçeyi resmi dil yapan bir hüküm vardı.

Türkiye I. İnönü Zaferi sayesinde bir hamle yapmıştı. Şimdi Sakarya Zaferi ile o hamle perçinlenmiş oluyordu. Başta Ankara İtilafnamesi, çok önemli sonuçlar doğuruyordu. Sakarya Zaferi'nin doğurduğu başka olumlu sonuçlar:

1) Ruslar, Enver'i gerektiğinde devreye sokabilecekleri alması bir önder olarak yedekte tutmaktan vazgeçtiler.

2) Kars Antlaşması'yla Sovyet-Türkiye sınırı kesinleşmiş oldu. Türkler de, Ruslar da o konuda rahatladılar.

3) İngilizler Ankara'nın bir güç merkezi olduğunu gördüler. Dolayısıyla Sevr'in yumuşatılması gereğine akılları yattı. Yapılacak bir barışta Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları gerekebileceğini düşünmeye başladılar. Malta sürgünlerini yargılamaktan vazgeçip kayıtsız şartsız bir değiş-tokuşu kabul ettiler.

Sakarya Muharebesi'nin Son Günleri

11 Eylül'de Yunan Başkomutanı Papulas, Sakarya'nın batısına çekilme buyruğu verdi. Zafer bizimdi. Ünlü formülüyle 22 gün, 22 gece Yunanlılarla çılgınca vuruşmuştuk ve sonunda biz ağır basmıştık. 13'ü sabahı saldıran Türk birlikleri Yunan artçı mevzilerini boş bulmuşlardı. Genel bir ilerleme gerçekleştirildi ve artık Sakarya'nın doğu kıyısı elimizdeydi. Yunan kuvvetleri 17 Eylül'e kadar Sakarya'nın batısındaki mevzilerinde kalacaklardı.

Ankara'da Bakanlar Kurulu, M. Kemal ve İsmet Paşa'ya kutlama iletileri gönderdi. M. Kemal'inki pek edebi idi: "Anafartalar kahramanının genç başı üstünde ebediyen sönmeyecek olan bir Sakarya güneşi" parlamıştı. Fakat İnönü'ye "son kurtuluş zaferinin" silahlarımıza vaat edilmiş olduğu hatırlatılıyordu.

Öte yandan, Başkomutan Papulas resmi tebliğinde Türklerin yenilgiye uğratıldığını ileri sürüyordu. Yunan ordusu Anadolu'nun çok büyük bir bölümünü ele geçirdiği için böyle bir iddiayı dile getirdiği anlaşılıyor. Kaldı ki Yunan ordusu Anadolu'yu terk etmiyordu.

Batı Anadolu'nun bütün önemli demiryolları demek olan Afyon-Kütahya-Eskişehir hattını tutacak ve berkitecekti.

Yunanlılar Sakarya'yı bir Yunan Zaferi olarak kutlamak istiyorlardı.

Sakarya Zaferi'nin Sonuçları

Türklerin Sakarya Zaferi çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan biri, Enver'in Türkiye'nin başına geçmesi olasılığının tümüyle son bulmasıdır. Sakarya'da askeri bir hezimet büyük olasılıkla Enver'in Ankara'da iktidar olmasının yolunu açabilirdi. M. Kemal'in zaferi bu yolu tıkadı. Zaten Sovyetler, M. Kemal'i Enver'e tercih etmeye başlamışlardı. Çünkü Enver istikrarsız bir kişilik sergiliyordu. Ayrıca İslamcılığı ve Saray'la ilişkisi (Naciye Sultan'la evliliği) Sovyetler için sevimsiz bir özellikti. Basmacılar gibi bir aşiret yapısının başına geçip Sovyetlerle askeri bir mücadeleye kalkışması tam bir çılgınlıktı.

Ankara İtilafnamesi

Sakarya Zaferi'nin diğer önemli sonucu, "Giriş" bölümünde de belirttiğimiz gibi, Fransızlarla "Ankara İtilafnamesi" adlı antlaşmanın yapılmasıydı. Bilindiği üzere Londra Konferansı sırasında Bekir Sami, Fransızlar ve İtalyanlarla antlaşmalar imzalamıştı. Ama TBMM bunları Türkiye'nin bağımsızlığı ile bağdaşmadığı gerekçesiyle onaylamamıştı. Fransa, Türkiye ile Çukurova bölgesinde mücadelenin yükünden kurtulmak istediği için hemen antlaşma yapmak peşindeydi. Bu amaçla senatör Franklin Bouillon'u (Franklin Buyon) Türkiye'ye göndermiştir. Türklerin gücünü kanıtlamış olması nedeniyle istediğimiz ödünleri verdi ve antlaşma 20 Ekim 1922'de imzalandı.

Doğal olarak bütün Türkiye sevinçten çıldırdı. Her yerde, kasa ve kentlerde şenlikler mitingler, yürüyüşler, fener alayları yapıldı. Her yerler donatıldı. Dualar edildi, mevlitler okutuldu. İsmet ve Fevzi paşalar Meclis'e, M. Kemal'e gazilik unvanı ve mareşallik rütbesinin verilmesini önerdiler. Önerge 19 Eylül'de görüşülerek kabul edildi.

M. Kemal, Başkomutanlık yetkilerini kullanarak 15 Eylül'de seferberlik ilan etti. Bu bir bakıma biçimsel bir şeydi. Çünkü zaten Başkumandanlık Kanunu ve ardından gelen M. Kemal'in Tekâlif-i

Milliye Emirleri seferberlik ilanı anlamını taşıyordu. Ama zafer üzerine ilan edilen seferberlik bütün ülkeyi kapsıyordu. Emirler ise kimi vilayetlerle sınırlıydı.

Sakarya'da bir Yunan zaferi kazanıldığı konusunda kuşku duyulmadığından emin olmak için 20 Eylül'de Papulas, Bursa'da bulunan Savaş Bakanı Teotokis'e bir tel çekerek orduya geri çekilme buyruğunu neden verdiğini açıkladı. Eğer bu açıklamadan sonra Yunan hükümetinin güvenine layık sayılmıyorsa görevden alınmasını yeniden istedi. Ertesi gün kendisine hükümetin güvenine sahip olduğu bildirildi. Demek ki hükümet de zafer kazanıldığını düşünüyordu.

Yunanlılar Çekiliyor

Sonuç olarak Yunanlılar çekiliyorlardı, fakat bozguna uğramamışlardı. İki taraf da canını dişine takmış, fakat düşmanını bozguna uğratamamıştı. Onun için muzaffer olan Türk ordusu esaslı bir takip harekâtı yapamamıştı. Çünkü Yunanlılar sayıca bizden çoktular ve daha çok silah ve teçhizatları vardı. Üstelik İsmet Bey anılarında, cephanenin azalmaya yüz tuttuğunu belirtiyor. Bozgun söz konusu olmadığı için bizim takip harekâtımız esaslı dirençle karşılaşılıyordu. Bu arada Yunanlılar çekilirken, âdetleri olduğu üzere etnik temizlik, zulüm uygulamalarını ihmal etmiyorlardı.

İki tarafın kayıpları: Türk ölü 3.713, Yunan ölü 3.958; yaralı Türkler 18.480, yaralı Yunan 18.955; esir ve kayıp Türk 805, Yunan 14.450. Toplam kayıplar Türk 23.000, Yunan 37.363. Ölü ve yaralı sayılarının birbirlerine yakın oluşu olasılıkla iki tarafın aynı derecede özveride bulunduğuna işaret ediyor. Yunan esirlerinin çokluğu, Yunanlıların Türklerin insanlığına, Türklerin Yunanlıların insanlığından daha çok güvendiklerinden ileri gelmiş olabilir diyebiliriz.

Yunan Başbakanı Gunaris, Bursa'da bulunan Savaş Bakanı Teotokis'e çektiği telde Yunan ordusunun çekilmesinin kötü hava koşullarına bağlanmasını telkin ediyordu. Başkomutan Papulas II. Kolordu komutanı Andre'ye, Ankara seferine Stratigos ve Sarıyanis tarafından sürüklendiğini söyledi. Yunan Millet Meclisi'nin

açılışında Gunaris, Sevr'in sağladığı 16.000 km² araziye karşılık şimdi 100.000 km² araziye egemen olduklarını söyledi.

M. Kemal 19'unda Meclis'te yaptığı açıklamada erlerin Anadolu savaşlarının anlamına vardığını ve yeni bir ülkü için savaştıklarını söyledi. "Kendimizde bulduğumuz kuvvet ve kudret, davamızın meşruiyetindendir. Milli sınırlarımız içinde hür ve bağımsız yaşamaktan başka bir şey istemiyoruz. Ordumuz, yurdumuzda bir tek düşman eri bırakmayıncaya kadar, takip, tazyik ve saldırılarına devam edecektir." Görülüyor ki M. Kemal Yunanlıları Türkiye'den tümüyle söküp atma hedefini aynen sürdürüyordu.

20 Eylül'de Başkomutan Papulos Bursa'da bulunan Savaş Bakanı Teotokis'e çektiği telde ordunun çekilme nedenlerini açıklayıp savundu. Yine de güvene layık değilse görevinden alınmasını istedi. Ertesi günü gelen yanıt güvensizliğin söz konusu olmadığını belirtti. Fakat Kral Konstantin, Papulas'ın görevden ayrılması düşüncesindeydi.

Bu sırada Yunan kuvvetleri yolu üzerindeki köprüleri, köyleri yıkıp yakarak Eskişehir'e doğru çekiliyordu. Atina'daki İngiltere elçisi Yunan başbakanının –daha ilerlemek çok pahalıya mal olacağı için– "geçtikleri yerleri çöle çevirerek" çekildiklerini açıklamıştı. Başbakan böyle bir para hesabını Anadolu seferini destekleyen pinti İngilizlerin anlayışla karşılayacaklarını düşünmüş olmalı.

Zafer üzerine Türk ordusunda disiplin de ciddi oranda arttı. Kayseri'de kurulan İstiklal Mahkemesi asker kaçaklarına orduya katılmaları için on gün süre tanıdığını duyurdu. Samsun İstiklal Mahkemesi, bir aydan beri 12.733 asker kaçağına çeşitli cezalar vererek cepheye gönderiyordu.

İstanbul Hükümetinin Ağırlığı Azalıyor

Zafer ister istemez İstanbul hükümetinin barışa ulaşmadaki ağırlığını azalttı. Bu uğurda İstanbul Salih Paşa'yı, yurt dışında bulunup da barışta rol alabilecek Türk kodamanlarıyla görüşmek üzere Avrupa'ya göndermiş bulunuyordu. Roma'da Bekir Sami, Cemil Bey (Ankara'nın Roma temsilcisi) ile görüşmeler başladı.

Cavit Bey de 26 Ağustos'ta onlara katıldı. M. Kemal, Bekir Sami'yi Ankara'ya çağırды. Salih Paşa bir sonuca ulaşamayınca dönmeye kalkıştığında Cavit Bey onu kalmaya ikna etti. Ahmet Rıza padişah'tan da, M. Kemal'den de yakınıyordu. Birincisi çevresine Çerkezlerle hocaları almış, arkasını İngilizlere dayamış, Saray'a kapanıp Maliye'ye devredilmiş emlakini kurtarmaya çalışıyordu. Öte yandan Kuva-yı Milliye'ye teşekkür etmek gerekiyordu. Ankara'nın siyaseti Talat'ın en fena zamanlarına rahmet okutuyordu.

26 Eylül'de Kral Konstantin Bursa'dan Atina'ya hareket etti. Yoldayken zafer şenlikleriyle uğurlandı. Atina'ya ulaştığında (29/9) katedralde zafer ayini yapıldı. Belçika işgüderi Konstantin'in soğuk karşılandığını, Yunan birliklerinin çekilirken taş üstünde taş bırakmadıklarını bildiriyordu.

Bu sırada Malta'dan kaçmayı başarabilmiş olan Ali İhsan Sabis Anadolu'ya geldi. Başkomutan M. Kemal onu Ankara'ya çağırды.

Papulas ordunun takviye edilmesini istedi. Savaş Bakanı Teotokis bu talebe verdiği yanıtta, işgal hatlarından (Afyon-Kütahya-Eskişehir) çekilmenin bütün Batı Anadolu'yu kaybettireceğini bildirdi. Onun için yeni silah altına alınan askerlerin oraya gönderileceğini, ordu mevcudunun 225.000'e çıkarılacağını açıkladı.

İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Rumbold, Curzon'a yazısında (28/9), Babiâli'ye göre Kemalistlerin şimdi barışa daha istekli olacaklarını söylemiş. İstanbul herhangi bir öneride bulunmuyormuş. İstanbul'daki yabancı kamuoyu büyük devletlerin Türkiye ve Yunanistan'a barışı dayatmalarından yana görünüyormuş.

28'inde Cavit Bey, Ahmet Rıza'ya yazdığı yanıtta Ankara'nın Misak-ı Milli'den "bir harf bile" taviz vermeyişini eleştirdi. İngiltere anahtarı elinde tutuyordu, onun için onunla uzlaşmak gerekiyordu. İyi bir padişah yönetiminde kurucu bir meclisten (TBMM öyle bir meclis değil miydi acaba?) yanaydı. Barıştan sonra İttihat ve Terakki'yi yeni bir programla diriltmek gerekirdi. Cavit'in, M. Kemal ve TBMM düşmanlığı onu darağacına kadar götürecekti.

Kocaeli Komutanlığı'na İngilizlerin Marmara Denizi'nin güneydoğu kıyılarında bir Çerkez hükümeti kurma girişimini araştırma görevi verildi (29/9).

Bir süre önce Avrupa'ya gitmiş olan D. Ferit, 29'unda İstanbul'a döndü. Vahdettin'in bir görevlisi onu karşıladı.

Batı Cephesi kuvvetlerinin Afyon'da 30 Eylül'de başlayacak tarruzu, 2 Ekim'e ertelendi. Bu yıl kurulan Konya ve Cebeci Topçu talimgâhları mezun vermeye başladı (1/10). İngiliz Genelkurmayı'na göre Yunan işgal bölgeleri yitirilme tehlikesi belirmeden M. Kemal'le barış görüşmeleri başlatılmalıydı.

Fevzi Paşa (Genelkurmay Başkanı), Karabekir'e Trabzon'daki İttihatçıların nasıl zararsız hale getirilebileceğini danıştı (1/10). Fevzi, 3. Tümen Komutanı Deli Halit hakkında önlem alacağını bildiriyor, Yahya Kâhya'nın Trabzon'dan uzaklaştırılması yollarını arıyordu.

İzzet Paşa, M. Kemal'e bir tel çekerek (2/10) barışa ulaşmak üzere Ankara'nın görüşlerini anlatacak yetkili bir temsilcinin İstanbul'a gönderilmesini istedi. Gönderilen yanıt (5/10) yetkili birinin İstanbul'dan Ankara'ya gönderilmesini önermek biçiminde oldu.

Yunanistan'da barışa ulaşmak için benzer çabalar gösteriliyordu. Venizelos'un basında yayınlanan bir mektubu (2/10) Müttefiklerin arabuluculuk önerisini kabul etmediği için sert biçimde Yunan hükümetini eleştiriyordu.

Nurettin Paşa'nın Koçkiri ayaklanmasını bastırırken ve Samsun Rumlarını göç ettirirken gösterdiği sertlik ve yapılan yolsuzluklar TBMM'de eleştiriliyordu. 107 mebus, paşayı bu yüzden eleştiren bir önerge verdiler. Önerge 3 Ekim'de ele alındı. M. Kemal, paşayı görevden almanın dışı karşı kötü görüneceğini söyledi. Konuyu inceleyecek bir kurulun oluşturulması kararlaştırıldı.

Sakarya Sonrası Değerlendirmeler ve Önemli Olaylar

Yunan Askeri Durum Muhakemesi

Papulas, Eskişehir'den Savaş Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Türklerin gitgide güçlendiğini, eldeki araziye tutmanın zorlaştığını, ordu mevcudunun ancak üçte birinin savaşçı olduğunu bildirdi ve ordunun takviye edilmesini istedi. Hemen Sakarya Muharebesi'nin ardından bu şikâyet, paniklemeye yakın bir psikoloji yansıtıyor.

Hindistan Bakanı Montagu'nun İngiltere'nin Ankara'da temsil edilmesi isteği Dışişlerince reddedildi. İngiliz hükümeti sertlik yanlısıydı.

Kimi vuruşmalar ardından Afyon bölgesine Yunanlılar ege-men oldular. Böylece Afyon-Kütahya-Eskişehir çizgisini berkittiler. Yusuf Kemal, TBMM'nin gizli oturumunda Fransa ile yapılacak tutsak değişimi konusunda açıklamalar yaptı. 4 Ekim akşamında Yusuf Kemal, Fethi, Mahir, Sarrou, Franklin birlikte yemek yediler ve sonra da briç oynadılar.

Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, elçimiz Ali Fuat'a sıkıntılı durumları dolayısıyla 50 milyon altın ruble yerine 20 milyon vereceklerini bildirdi.

Hindistan'da içlerinde Gandhi, Ajmal Han, Nehru Ansari de bulunan Hindu ve Müslüman 47 ünlü kişi, İngiltere ile ilişkisinin kesilmesini istediler. Hint askerlerinin Araplar, Türkler, Mısırlılar ve benzerlerinin özgürlüklerini ellerinden almak için hizmet etmesi ulusal onura aykırıydı.

5 Ekim'de M. Kemal, İstanbul'un 2 Ekim tarihli telini yanıtladı. Hedeflerine diplomasiyle değil, silahla erişeceklerini bildirdi. Bu, belki nazik bir ifade değildi ama gerçekçiydi. Çünkü İtilaf Devletleri barışı ancak Sevr çerçevesinde düşünebiliyorlardı. İngiltere Sevr'de ancak asgari değişikliği kabule hazırdı. Fransa ve İtalya daha kapsamlı değişikliklere hazırdılar ama yine de yapılacak barış Sevr çerçevesinde kalmalıydı. Türkiye yani M. Kemal, Sevr çerçevesini bağımsızlığa olanak tanımadığı için reddediyordu. Sevr'i ancak savaş ve tam zafer kırabilirdi.

Gerçek buydu ama M. Kemal'in bunu dile getirmesi doğru muydu? Anlaşılan, M. Kemal Sevr çerçevesinin yalnız silah zoruyla kırılabilirliğini düşünüyordu. Onun için müzakere yolu varmış gibi davranmanın zaaf olarak algılanacağı ve tam zafer kararını sulandıracağı inancındaydı.

Babîlî'nin hoşlanmayacağı başka bir ifade de vardı. Sorunlar İstanbul hükümetince değil, TBMM tarafından çözülecekti. Acele durumlarda Ankara'nın düşüncesini öğrenmek için güvenilir bir kişi gönderilebilirdi.

Meclis'in gizli oturumunda (5/10) Nurettin Paşa'nın Rumlara ve Kürtlere eziyet ettiğinden şikâyet edildi.

İngiliz askerî istihbaratının raporuna göre Sakarya Zaferi, M. Kemal'i ve onun ılımlı grubunu güçlendirdi. Onun Müdafaa-i Hukuk Grubu 165-170, Yusuf Kemal'in "aşırı" grubu 45-50, Enverciler 15 kadar mebustan oluşuyordu.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti Kongresi

6 Ekim'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin yıllık kongresi Pera Palas'ta yapıldı. Fahrî başkanlığa eski Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Kemalpaşazade Şevket Bey (herhalde yanlış), faal başkanlığa ye-

niden Sait Molla seçildiler. Yönetim kurulunda filozof Rıza Tevfik, eski Adalet Bakanı Ali Rüştü Ef., Vali Cemal Bey, eski Belediye Başkanı Selim Paşa, Merkez Kumandanı Emin Paşa, Dariü'l-Hikmeti'l İslamiye'den Hafız İsmail Efendi, tüccardan Nemlizade Besim Bey, eski Islahat-ı Maliye Başkanı Seyfettin Bey, Bahriye Kaymakamı İsmet Bey, eski Üsküdar Belediye Başkanı Ahmet Rıfat Bey yer alıyordu. Bunlar mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası yandaşlarıydı. Fakat Hürriyet ve İtilaf Fırkası yandaşları olan Miralay Sadık-Gümülcineli İsmail grubu yapılan kongreyi hileli ve geçersiz sayıyorlardı.

Curzon bir andıçla birlikte Misak-ı Milli'nin bir çevirisini Bakanlar Kurulu'na sundu (7/10). Askerî durum bir arabuluculuk girişimine elverişli görünüyordu. M. Kemal'in durumu sağlam görünüyordu. Sevr yumuşatılabilirdi. Görüldüğü üzere İngilizler Misak-ı Milli'nin farkındaydılar, fakat Sevr'den ayrılmayı düşünüyorlardı.

Fransa ile yapılan 30 Eylül tarihli esirlerin değişimi anlaşması yürürlüğe girdi (9/10). İngilizlerle de benzer değiş tokuş hazırlıkları vardı.

Batı Cephesi Komutanlığı, Yunanlıları güneyden kuşatıp kesin sonuç almayı ön gören bir taarruz planı hazırladı. Birinci Ordu Komutanlığı'na atanan Ali İhsan Paşa cepheye gitmek üzere Ankara'dan Polatlı'ya hareket etti (10/10).

Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin Türkiye'nin 4 Ağustos ve 17 Eylül notalarını yanıtladı (10/10): "Size danışmadan Yunanistan'la görüşmeyi bile reddettik. Sürdürdüğümüz savaş, bütün ezilen halkların da savaşıdır. Rusya'da Türkiye aleyhinde çalışan kimseye (Enver?) yardım etmedik ve etmeyeceğiz. İşçilerinize karışmayız ve buna kalkışan temsilcilerimizi cezalandırırız. Fransa ile yaptığınız gizli görüşmeler hakkında bilgilendirilmek istiyoruz."

İbrahim Abilof başkanlığında Azerbaycan elçilik kurulu Ankara'ya ulaştı (11/10).

İngiltere'nin Irak Yüksek Komiseri Cox, merkeze gönderdiği telde Fransa'nın M. Kemal'le anlaşmaya gittiğini, M. Kemal'in İngilizlere kızgın olduğunu, Ankara ile görüşmeler yapmanın zamanının geldiğini, Faysal'ın bunu başlatabileceğini bildirdi. Ertesi gün Savaş

Bakanlığı'nın sunduğu andıçta, Türkiye'nin Irak'a saldırmasını önlemenin tek yolunun Türkiye ile dostluk yapmak olduğu belirtildi.

Yunan Genelkurmay Başkanı emekli edildi (12/10). Önceki gün Dusmanis bir emir çıkartmıştı. Ordudaki yetkilerin kendi elinde toplandığını bildirmiş, hükümeti tedirgin etmişti. Anlaşılan davranışı bir tür darbe girişimi olarak değerlendirilmişti. Ayrıca Dusmanis ve Teotokis Sakarya'da çekilmeye itiraz etmişler (14/9) böyle davranmanın felaket olacağını ileri sürmüşlerdi. Alınan çekilme kararına ters düşmüşlerdi.

Irak'taki Yüksek Komiser Cox'un görüşlerine uygun olarak İngiltere Savaş Bakanlığı, Bakanlar Kurulu'na sunduğu andıçla Irak'a saldırının ancak Türkiye'den gelebileceğini ve bunun bir felaket olacağını, ülkenin prestijini sarsacağını bildirdi. Tek çaresi Türkiye ile dostluk yolunu açmaktı.

Kars Antlaşması

13 Ekim'de, 16 Mart'ta Sovyetlerle imzalanan Moskova Antlaşması'na koşut olarak Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan'la Kars Antlaşması imzalandı. Türkiye'nin ulusal sınırları kabul edildi. Gürcistan'ın Batum limanından Türkiye de yararlanacaktı. Boğazlar'da Türk egemenliği kabul edilmek şartıyla kullanma koşulları Karadeniz'e kıyıdaş devletlerce belirlenecekti, antlaşma Sovyetler ve Türkiye arasında barışı pekiştirecekti.

Venizelos, İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Crowe ile görüştü. (13/10). Briand'ın Konstantin aleyhinde olduğunu belirterek, İngiltere'nin de benzer tutum almasını istedi. Kral çekilirse Yunanlılara Müttefik desteği de alarak Türklerle barış yaptırılabilceğini söyledi. İzmir konusunda ödün verilemeyeceğini savundu.

Gunaris hükümeti Sakarya konusunda Parlamento'da açıklamalarda bulundu ve güvenoyu aldı. (15/10) Bağımsızlar oy kullanmadan Parlamento'yu terk ettiler. Gunaris Sevr'in Yunanistan'a bir milyon nüfus, 16.000 km² arazi kazandırdığını, böylece Yunan ordusunun 3 milyon nüfus, 100.000 km² toprağa egemen olduğunu belirtti. Fakat Sakarya'da amaçlarına ulaşamadıklarını, düşmanı

takip ve imha edemediklerini itiraf etti. Muhalefet önderi Stratos, asilerin Erzurum'a değin takip edilemedikleri için hükümeti eleştirdi. M. Mitsopolis asileri imha etmek zorunluğunu vurguladı. Bir Müslüman milletvekili Yunan ordusunun Trakya'da Müslümanlara iyi davranmadığını anlattı. Gunaris 13 olumsuz, 20 çekimsere karşı 227 oyla güvenoyu aldı.

Aynı gün, Baltacis'le birlikte Gunaris, Paris'e hareket etti (15/10). Heyet, Anadolu'da tutunmanın zorlukları karşısında Müttefiklerin erken barış yapma isteklerini araştırarak, iktisadi yardım isteyecek, Batı Anadolu ürünlerinden yararlanma planlarını açıklayacaktı. Bu son planlar Anadolu'yu çölleştirme uygulamaları, etnik temizlik uygulamaları ile nasıl bağdaşacaktı, bilinemez. Heyet, Müttefik başkentlerini uzun uzadıya ziyaret ettikten sonra 7 Mart 1922'de dönecekti.

Sad Sonbahar Taarruz Planı

Ankara'da Genelkurmay, Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan Yunanlıların toparlanmasına fırsat bırakmadan saldırılması konusunda görüşlerini sordu. (15/10). Yanıt olan "Sad Taarruz Planı" adlı yazanakta Sakarya ölçeğinde bir savaş halinde elde ancak üç günlük cephanenin bulunduğu bildirildi. Bu, Türk ordusunun bitkin halde olduğunu bize gösteriyor.

Bu sırada İngiliz istihbaratı, Anadolu'yu Misak-ı Milli'yi benimseyen bir ulusçuluk dalgasının kapladığını haber verdi (15/10).

Ali Fuat Paşa 16/17 Ekim gecesinde Stalin'le görüştü. Stalin Batı Cephesi'ndeki, durumu Anadolu haritası üzerinde inceledi. Türk-Fransız Antlaşması üzerine bilgi aldı. Bu yıl yapılacak yardımların hemen verilmesini buyurdu. Verdiği sözlerin hepsini yerine getirdi.

Batı Cephesi Komutanı İnönü, SAD Taarruz Planı'yla ilgili düşüncelerini bildirdi. Ona göre taarruz ilkbaharda olabilirdi. Genelkurmay'a göre sonbaharda yapılması daha uygundu.

Fransa Başbakanı Briand, Ankara hükümeti adına temaslarda bulunan Bekir Sami'yi kabul etti. Gunaris ve Baltacis de Paris'teler ve Briand'la görüşüyorlar.

Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın Batı Cephesi komutanına sunduğu yazanağa göre eldeki birliklerle taarruz olanaksızdı: "Asker esvaplı yüzde beş insana rastlamadım. Yarıdan fazlası, yırtık palaspareler (yırtık pırtık) içinde, ayakkabılarının yarısı kullanılmaz durumda. Onda dokuzunda matara, çanta, torba, istihkâm edevatı yok. Bununla beraber çoğunda parlak gözler gördüm." Ali İhsan bir sefalet manzarası çizmiş, fakat "parlak gözler" Dumlupınar Zaferi'nin anahtarını bize gösteriyor.

İngiliz Dışişleri'nden Forbes Adams, Irak Yüksek Komiseri Cox'un önerilerine karşı çıkarak, Faysal'la M. Kemal'i görüştürmenin sakıncalı olduğunu, uygun olanın arabuluculuk ve konferans olduğunu öne sürdü. Adams herhalde Faysal ile M. Kemal'in İngilizlere karşı birlik olacaklarından çekiniyordu (19/10).

Ankara İtilafnamesi İmzalanıyor

20 Ekim 1921'de Türk-Fransız Anlaşması (İtilafnamesi) imzalandı. Sakarya Zaferi Fransa'ya TBMM hükümetinin, başka bir deyişle M. Kemal'in, Türkiye'nin alın yazısına egemen olduğunu göstermiş bulunuyordu. Böylece TBMM hükümeti ilk kez İtilaf Devletleri'nden biri tarafından tanınmış, Hatay dışında bugünkü güney sınırimız belirlenmiş oluyordu. Karşı tarafın esir ve tutukluları serbest kalıyordu. Geri verilen yerlerde genel af ilan ediliyordu.

Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin bütün ülkelere bir nota vererek Yunanlıların Anadolu'da yapmakta olduğu zulüm ve yağmayı durdurmalarını istedi.

Moskova'da bulunan Dr. Nazım, Cavit Bey'e yazdığı mektupla (20/10) Enver'in etkinliklerini anlattı. Anadolu'da halkın M. Kemal'den hoşnut olmadığını, İttihat ve Terakki'ye bağlı kaldığını ileri sürdü. M. Kemal ve arkadaşları ruh ve iktidar olarak, pek aşağı idiler. Şiddetle İttihat ve Terakki'nin (İT) canlandırılmasından yandı. Enver, İslam âleminde çok etkiliydi.

Gunaris ve Baltacis Paris'te Başbakan Briand ile görüştüler. Fransızların Yunanlılara tavsiyesi "Çok fazla istekte bulunmayın. Sevr'de bazı değişiklikleri kabul edin." Yunanlıların barış önerisi-

nin Fransızlar tarafından yapılmasını istediler. Zaten Sevr’de, değişikliğe açık olan İngiltere değil Fransa’ydı. Gunaris görüşmelerin özellikle Yunan kamuoyundan gizli tutulmasını istiyordu.

Yunan Yenilgisinin Nedenleri

İngiliz Savaş bakanı Bakanlar Kurulu’na sunduğu andıçta, Yunan yenilgisinin nedenlerini açıkladı. Türk komutanlığı başarılı ve etkili, ordunun maneviyatı yüksekti. Yunan ordusunun maneviyatı bozuktu. Yunan ordusu Türkleri yenemezdi, savaşı sürdürmekle bir şey elde edemezdi. En iyisi işgal ettiği toprakları pazarlık konusu yaparak M. Kemal’le anlaşmaya çalışmaktı.

Paris’teki İngiliz büyükelçisi Harding, Yunan heyetinin görüşmelerini açıkladı. Gunaris Briand’a arabuluculuk istemediklerini söyleyince Briand bu tutumun felakete yol açacağını söylemiş.

Atina’daki İngiliz elçisi Granville, Curzon’a çektiği telde Yunanlıların özel konuşmalarında Anadolu’dan vazgeçmek gerektiğini söylediklerini belirtmiş. Ama böyle bir karar, hükümetin düşmesine yol açar, karışıklık yaratırdı.

İstanbul’daki yüksek komiserler, Ankara’daki Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal’e başvurarak Doğu Karadeniz’de Rumlara zulüm yapıldığından şikâyet ettiler. Örnek olarak da Samsun’da İstiklal Mahkemesi’nin idam hükümlerini gösterdiler (21/10). Y. Kemal, 17 Kasım yanıtında Türkiye’yi parçalamak isteyen herkesi cezalandırdıklarını belirtti.

İkinci Kolordu Kumandanı Selahattin Adil Paşa, ordunun taarruza geçmesi için esaslı bir hazırlık gerektiğini, orduda böyle bir hazırlık bulunmadığını bildirdi.

Ali Fuat Paşa Moskova’daki İngiliz Ticaret Heyeti Başkanı Hodgson’la görüştü. Ona şunları söylemiş: “Bazı İngiliz politikacıların haksızlıklarına karşı Rusya ile mecburen dost olduk. Sovyet yardımı önemsizdir. İngiltere’ye düşman değiliz. İngilizler Türkiye’ye karşı tutumlarını değiştirirlerse Sovyet tehlikesine karşı birlikte mücadele etmek isteriz” (22/10).

İsmet Paşa, Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa’nın 19 Ekim yazanağına yanıt olarak, ordunun giysi ihtiyacının karşılanacağını ve kış bastırmadan SAD taarruz harekâtının yapılacağını bildirdi (22/10).

İngiliz istihbarat yazanağına göre Sakarya Zaferi M. Kemal’le “ılımlı” partisini çok güçlendirdi. Meclis’te üç grup varmış. İlimliler 170, Yusuf Kemal’in önderliğindeki “aşırılar” 40-50, Enverciler 15 mebus. M. Kemalciler, Bolşevik nüfuzundan kaygılanmakla birlikte Batı ile işbirliği uğrunda Misak-ı Milli’den özveride bulunmaktan yana görünmüyormuş.

Türk-İngiliz Esir Değişimi

Türk-İngiliz esir değişimi anlaşması İstanbul’da Hamit Bey ile Yüksek Komiser Rumbold arasında imzalandı (23/10). Malta’da tutuklu Türkler ile Ankara hükümeti elinde tutuklu İngilizlerin hepsi karşılıklı serbest bırakılıyordu. Tutuklular 1 Kasım’da İnebolu’da değiştirilecekti.

Karabekir, Sami Sabit Bey’i (Karaman) Envercilerle uğraşmak üzere Trabzon’da 13. Fırka Kumandanlığı’na atadı. Envercilerin başında Yahya Kahya vardı.

Batı Anadolu’da oturan kimi Çerkezler İzmir’de Şark-ı Karip (Yakınoğu) Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti’nin büyük kongresini yaptılar. Kongre bundan böyle Yunan yönetimi altında yaşamaya, Karadeniz kıyılarında İngiliz koruyuculuğu altında bir Çerkez bölgesi istemeye karar verdi (24/10).

Atina’dan gelmiş olan Yunan heyeti, Briand ile ikinci görüşmesini yaptı. Briand, Sevr yerine yeni bir antlaşma yapılmasını önerdi. Pek de anlamlı olmayan biçimsel bir öneri...

Rumbold’dan Curzon’a: Elçilik Tercümanı Hamit Bey’le görüşmüş. Barış yapılıncı Ankara hükümeti kendini feshedip seçim yapacakmış. Padişaha dokunulmayacak, M. Kemal Türkiye’nin diktatörü olmayacakmış. Hamit gidişatı anlamaktan hayli uzakmış.

Gunaris Heyeti Londra’ya gitti. L. George ve Curzon’la görüştü (27/10). Anadolu’da Yunan işgali altındaki 3 milyon nüfuslu 100.000 km² genişliğindeki alanda sivil teşkilat yapmak istiyorlarmış. İngilizler, Fransızlar gibi Yunanlıların İtilaf arabuluculuğunu kabul etmelerini istemiş. İzmir konusundaki öneriler kabul edilmeli, Sevr temelleri üzerinden yeni bir antlaşma yapılmalıydı.

TBMM’de gizli oturumda (27/10) ordunun yiyecek ve giyecek durumu tartışıldı. Milli Savunma Bakanı Refet istenildiği kadar olmasa da askerin doyurulduğunu anlattı. Müttefiklerin çıkardıkları zorlukları açıkladı.

Meclis’in gizli oturumunda (29/10) ordunun yiyecek ve giyecek ihtiyaçları tartışıldı. Kimi mebuslar askerin aç ve çıplak olduğunu ileri sürdüler. Milli Savunma Bakanı Refet, Sakarya Savaşı sırasında Tekâlif-i Milliye yasası sayesinde ordunun aç, çıplak, silahsız bırakılmadığını savundu. Yerli olanaklarla yapılan silahları anlattı.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı İstanbul temsilcilerine Japon elçisinin susturulmasını emretti (29/10).

Yakup Kadri’nin İzlenimleri

Yakup Kadri, Batı Cephesi karargâhına ziyaretinden izlenimlerini yazıyor: “Ey kılıç, milletin hayatında biricik hakimiyet sensin. Hiçbir hak sana yaslanmadan yaşayamıyor.” Yazar, Ankara’nın, M. Kemal’in, savaştan başka çözüm olamayacağı kanısını böyle ifade etmiş.

Londra’da bulunan Yunan heyeti Gunaris imzasıyla gönderdiği telde, Yunanistan’ın Curzon planını kabul etmezse, İngiltere’den hiçbir yardım bekleyemeyeceğini bildirdi (30/10). Nitekim 2 Kasım’da Yunan hükümeti Curzon planını kabul etti. Curzon planı şöyleydi: Müttefiklerin iki taraf arasında arabuluculuk yapması, İzmir’de özel yönetim, Müttefik jandarma kuvveti oluşturulunca ya kadar Anadolu’da Yunan ordusunun kalması.

Meclis’in gizli oturumunda M. Kemal’in başkumandanlığının uzatılıp uzatılmaması görüşüldü. Muhalifler “Paşayı yıpratmayalım” diyorlardı. 3 çekimser, 12 ret oyuna karşılık 152 oyla önerge kabul edildi (31/10).

Malta’dan getirilen 59 Türk ile 4 İngiliz İnebolu’da değiş tokuş edildiler (1/11). 48 Türk Ankara’ya gitti, 11’i kendilerini getiren İngiliz gemisiyle İstanbul’a döndüler. Gelenlerden 51 kişi Meclis’e toplu bir tel çekerek kurtuldukları için Meclis’e ve başkanına teşekkür ettiler, hizmete hazır olduklarını bildirdiler.

İngiliz kabine toplantısına katılan İstanbul işgal komutanı Harington'dan M. Kemal'e hangi yoldan yaklaşılabileceğini araştırması istendi (1/11). Curzon'un anlattığına göre Yunan ordusunun iyi durumda olmadığını kabul ediyor ve Müttefiklerin arabuluculuğuna razıymış. Curzon, Fransa'nın Türkiye ile anlaşma yapmasını eleştirmiş, bunu yapmaya hakkı olmadığını savunmuş.

Roma temsilciliği görevinden dönmekte olan Celalettin Arif, Fransız gazetecisi Madam Gaulis ile İtalyan vapuruyla İnebolu'ya geldi. 24 Ekim'de Ankara'ya gelmiş olan İtalyan temsilcisi Tuozzi Türk hükümetiyle görüşmelere başladı (9/11).

Genelkurmay Hemen Saldırılmasını İstiyor

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan ordu ihtiyaçlarının sağlanmasına bakmadan saldırıya geçilmesini, bunun ilkbahara kalmamasını istedi. Maneviyatımız yüksekti. Silah üstünlüğü de sağlanabilirdi. Bahara kalırsa durum değişebilirdi (9/11).

Kastamonu Valisi Refet Bey, ilçelere gönderdiği genelgeyle İnebolu'ya götürülmüş olan külliyetli cephanenin hızla cepheye getirilmesi için kullanıma henüz girmemiş bütün dört tekerlekli araba ve kağnıların, at, merkep, eşek ve katırların hızla İnebolu'ya yetiştirilmesini istedi. 5 Kasım'da İstanbul'dan kaçırılan *Ararat* gemisindeki 400 ton silah ve cephane, 6 Kasım'da İnebolu'da boşaltılmaya başlandı.

11 Kasım'da Malta'dan kurtulan Rauf Bey ve yanındakiler Ankara'ya geldiler. Türklerin bir kış saldırısı yapıp Yunan ordusunu yeneceğinden kaygılanan Harington, Ankara hükümetine yaklaşmak için düşündüğü çareleri hükümetine anlattı. Yunan subaylarının cesaretsiz, Babiâli aracılığıyla M. Kemal'e yakınlaşmak konusunda kötümser olduğunu söyleyen Harington, Refet Paşa'yla anlaşıp M. Kemal'i yumuşatmayı düşündüğünü belirtiyordu.

12 Kasım'da Yunanistan İngiltere'ye bir andıç sundu. İzmir ve Anadolu'daki Rumlar silahlı bir güçle korunacaktı. Bu konuda özel önlemler alınmalı ve Türkiye'ye kabul ettirilmeliydi. Anadolu seferi haklı bir girişimdi.

Rumbold'dan Curzon'a (12/11): Kemalistler uzlaşmaz bir tutumdaydılar (Misak-ı Milli'yi düşünüyordu herhalde). İzzet Paşa, Babiâli'nin Ankara'yı etkileyemediğini söylüyordu. Hamit Bey aracılığıyla Ankara'ya –gerçekten barış istiyorlarsa– İstanbul'daki yüksek komiserlerle görüşmek üzere tam yetkili bir temsilci göndermeleri için bir ileti göndermeleri önerilebilirdi. İngilizler barış olsun diye görüşmek yanlısıydılar. Fakat Sevr'de ısrarlı oldukları için görüşmenin yararsız olacağının farkındaydılar.

Karabekir'in Fevzi Paşa'ya yanıtı: Başkent Anadolu'nun ortasına taşınmalıydı. İstanbul'daki fabrikalar da öyle. İstanbul için çeşitli güvenceler alınmalıydı.

Pontus Harekâtı

Merkez ordusunun devamlı harekâtı sonucunda Pontus çetelerinin 117 büyük sığınak yeri tahrip edildi. Resmi makamlarca bildirildiğine göre 3.887 Pontusçu öldürüldü. Pontusçular ise 439 Türk köyünü yakmışlardı.

Harington padişahla görüştü. Padişah, İstanbul ile Ankara'nın yakınlaştırılmasını istiyordu. Ona göre İzmir ve Trakya boşaltılmadan barış yapılamazdı. Barış yapınca yüzde on olan aşırıları dağılırdı (14/11).

Çukurova Hristiyanları temsilcileri Türklerin çağırması üzerine Kelebek istasyonuna geldiler (18/11). Suphi Paşa, Hristiyanların ülkeden kaçmamalarını, yasaların eşit uygulanacağını söyledi. Ermeni temsilcileri Türk-Fransız Anlaşması'nda Hristiyanların yaşamlarını garanti eden bir hüküm bulunmadığını, paşanın güvence verme yetkisinin bulunmadığını söylediler. 22 Kasım'da bir görüşme daha yapıldı, fakat Ermeniler bölgeden hızla kaçmayı sürdürdüler.

Moskova'dan Berlin'e gitmekte olan Cemal Paşa, Buhara'dan Tacikistan yönüne gitmiş olan Enver'e mektupla kutsal amaçlarını tehlikeye sokacak hareketlerden vazgeçerek Moskova'ya dönmesi gerektiğini bildirdi.

Fransa, Ankara ile anlaştığı için İngiliz eleştirilerinin hedefi olunca verdiği yanıtta, Türklerin çok güçlendiklerini, onlara karşı Çukurova ve Güney Anadolu'da yüz bin kişilik bir ordu bulundu-

racak halleri olmadığını, zaten anlaşmanın İngiltere ile aralarındaki ittifaka aykırı olmadığını belirtti.

Batı Cephesi İkinci Ordu Kumandanlığı'na Malta'dan yeni dönmüş bulunan Yakup Şevki Paşa atandı (18/11).

ABD'nin istihbarat raporuna göre, Türk ordusunun yiyecekleri "çok kötü", bir avuç tahıl ve ekmek. Asker, askere alındığı giysilerle savaşa sokuluyor. Yeteri kadar tüfek ve fişek yok. Ordu, Sovyetler ne vermişse onunla yürüyordu.

Curzon ile Yunan heyetinin beşinci ve son görüşmesi (19/11). Curzon Yunanlıların istekleri konusunda vaatlerde bulunmadı. Arabuluculuğunun Türklerin tutumuna bağlı olduğunu söyledi. Yunanlılar, Türklerden bir taarruz beklemekten çok, taarruz etmeye hazır olduklarını söylediler. Curzon, Yunanlıların zorluk çıkarmamalarını istedi.

Rumbold, Curzon'a çektiği telde Ankara ile görüşme işinin İrlanda sorununun çözümünden sonraya ertelenmesini istedi; fakat mutlaka görüşme isteniyorsa yakında İstanbul'dan geçecek olan Bekir Sami'den yararlanılabileceğini bildirdi (19/11).

Sovyetlerle İlişkiler

M. Kemal, Ali Fuat Paşa'ya Sovyetlerle ilişkilerin esaslarını bildirdi. 1) Ruslardan olanaklı olduğu ölçüde çok silahı almak. 2) Rusları dostluk konusunda şüpheye düşürmemek. 3) Fransızlarla yapılan anlaşmada Sovyetlerle ilgili hiçbir maddenin bulunmadığı konusunda güvence vermek. 4) Rusya'dan yeterli yardım alınamazsa başkalarına başvurulabileceğini hissettirmek. 5) Moskova'da bulunan İngiliz Ticaret Kurulu'na Misak-ı Milli sınırları içinde barışa hazır olunduğunun anlatılması.

Avrupa'da bulunan Türk siyaset adamları Roma'da toplandılar ve Paris Konferansı için bir andıç hazırladılar. Misak-ı Milli'yi hayli yumuşatan andıçın İtalya tarafından sunulacağı umuluyordu. Öte yandan Ankara'ya gelmiş bulunan İtalyan temsilcisi Tuozzi'nin anlaşmadan kaçınan tutumu rahatsızlık yarattı. İngiltere'nin bunda parmağı olup olmadığı tartışılıyor.

Kış Saldırı Planı

Batı Cephesi Komutanlığı genel bir saldırı düşünüldüğünü bildirdi. SAD sonbahar planı gibi bu plan da uygulanamayacaktır (22/11).

Rumbold bir kez daha Curzon'a Misak-ı Milli yüzünden Ankara ile temasa geçmenin yararı olmadığını bildirdi. Ankara bütün Müttefiklerle karşı karşıya olduğunu, Doğu Trakya'nın iadesinin olanaksız olduğunu bilmeliydi. Fakat Harington görüşmelerin bir an önce başlamasından yanaydı. İngiliz kabinesi ise Müttefik Konferansı'nın yapılıp yapılmayacağı kesinleşinceye kadar Ankara'ya bir İngiliz temsilcinin gönderilmemesini kararlaştırdı.

İngiltere, Fransa ile Türk-Fransız Anlaşması üzerine yazışmalar yapıyor. İngilizlere göre genel barış anlaşması yapıldığında, Türk-Fransız Anlaşmasının değişmesi gerekecekti. Yani anlaşmanın geçerliliği kuşkuluydu (ya da kuşkulu olmalıydı). İngiltere, Fransa'nın sözünden dönmesini bekliyordu.

Harington, Ankara ile görüşmelere girişilmesinden yanaydı. Gerekçe gün geçtikçe İstanbul'daki askeri güçlüklerin çoğalması olasılığıydı. Nitekim, 26 Kasım günü bir İngiliz heyeti (içinde Binbaşı Henry de vardı), Refet Paşa ile görüşmek üzere İnebolu'ya hareket etti. Ertesi günü görüşmeler başladı. Refet, İngilizlerden bir yakınlaşma işareti beklediklerini, olmayınca Fransa'ya yanaştıklarını söylüyordu. Oysa geleneksel bir Türk-İngiliz yakınlığı vardı. Türkiye'yi yok etme siyasetinden vazgeçmeliydiler. Refet, Slavlara karşı birlik olmaktan da söz ediyordu.

Çal bölgesinde Yunanlılar taarruza geçtiler. Türk kuvvetleri cep hane azlığından geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum Sakarya'dan sonra ve kıştan önce (zaten kışın bir taarruz olacak iş değildi) genel bir taarruza geçme planlarının kağıt üzerinde kaldığını, ya da belki düşmanı yanıltmak için blöf olarak çıkarıldığını düşündürüyor.

Trabzon valisi İran'a gitmekte olan Babîâli Elçilik Heyetini çay içmeye çağırdı. Sonra da alıkoydu. Heyet, ancak İstanbul'a dönmek üzere serbest bırakıldı. Daha önce İzzet Paşa Heyetine yapılan muameleyi hatırlatıyor.

İstanbul'da bir Çerkez toplantısı yapıldı. Şeyh Şâmil'in torunu Hamza Bey de katıldı. Türkiye içinde Çerkez bağımsızlığını istemek gülünçtü ona göre (28/11).

Mecliste, Bakanlar Kurulu yetkileriyle ilgili kanun tasarısı görüşüldü (1/12). Çok ikircikli bir durum vardı. Osmanlı Devleti bir sultan halifece yönetilen ortaçağ devletiydi. 20. yüzyılın başında halâ ortaçağ devleti olmak iflasla burun buruna olmak demektir. Nitekim 1908 Devrimi'yle devlet çağcılığa (modernliğe) adım atmak zorunda kaldı. Ne var ki meşrutiyeti getirmiş olan İttihat ve Terakki Partisi iktidarı I. Dünya Savaşı galesine bulaştı ve yenilen tarafta olduğu için ortaçağ dirilmiş oldu. Bu ortaçağ (padişah-halife) ile son çağ (Kuva-yı Milliye ve TBMM) arasında içsavaş demektir. Beri yandan dış dünyanın karmaşıklıkları tabloya ekleniyordu. Başta İngiltere, Yunanistan, Sovyetler Birliği, Fransa, İtalya, ABD gibi ülkeler, liberalizm, komünizm, sosyalizm, faşizm, Turancılık gibi ideolojiler. Bu karmaşıklıklar içinde "biz şuyuz" demek belalı bir işti. Birçok tartışmadan anlaşılan usanmış olan M. Kemal "Ne demokratiz ne sosyalist, biz bize benzeriz" diye kesip atmıştı.

Harington merkeze (1/12), Ankara'nın İngiltere ile anlaşmak istediğini ama Misak-ı Milli'de direndiğine ilişkin bir istihbarat ilettiler. Yunanlılar Anadolu'dan atılmadan önce İngiltere ile anlaşma olursa Türkiye Musul, Irak, Mısır, Hindistan'da propagandadan vazgeçecekti.

Yunanistan Borç İstiyor

Yunan Dışişleri Bakanı Baltacis, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ödünç almadan Yunan ordusunun daha fazla dayanamayacağını bildirdi (1/12). İngilizler telaşa kapıldılar, çünkü Ankara'ya koşulları kabul ettirmek için İngiltere'nin kozu kalmayacaktı.

Kıştan önce Yunanlıların taarruz hazırlıkları devam ediyordu. II. Ordu Karargâhı Bolvadin'e, buradaki I. Ordu Karargâhı Çay'a alındı.

Trabzon İttihatçıların baskısı sonunda Yahya Kâhya ve adamlarının askerî mahkeme yerine sivil mahkemede yargılanmalarına

karar verildi (3/12). Karabekir, M. Kemal'e bu karardan ötürü itiraz edecektir, çünkü bu Enverci sanıkların hükümet devirmek peşinde olduklarını ileri sürüyordu.

Avrupa'da temaslar yapmak için 21 Mayıs'ta Ankara'dan ayrılmış olan Bekir Sami İstanbul'a döndü (4/12). Ankara'ya gidecekti ve M. Kemal'e "ılımlı" olmayı tavsiye edeceği anlaşılıyordu. B. Sami, Cavit'e yazdığı mektupta Avrupa'daki İttihatçıların da ılımlı olmalarını istiyordu.

TBMM hükümeti Çukurova'da genel af ilan etti. Buna karşın Ermeniler verilen güvenceleri yetersiz bularak kitle halinde göç ediyorlardı.

III

Diplomatik Hamleler ve Karşı Çıkışlar

İngiltere ile Görüşmeler

27 Kasım'da Bnb. Henry ile Refet arasında İnebolu görüşmeleri sona erdi (5/12). Refet, Alman tehlikesinin yerine Slav tehlikesinin geldiğini, İngiliz çıkarlarına uygun bir Türk-Arap devletinin oluşturulabileceğini, Ryan ile Fru'den nefret ettiklerini, fakat Harington ile görüşülebileceğini söylüyormuş. Henry ise Türkiye'yi ezme planının suya düştüğünü, bazı bakanlar ve Harington'un Türk-İngiliz yakınlaşmasını istemelerine rağmen Dışişleri'nin buna karşı olduğunu söylüyormuş.

Rumbold, Curzon'a yazdığı özel bir mektupta (5/12), M. Kemal'e yaklaşmanın Yunanlıların yalnız kalmasına yol açacağını, bunun İngiltere'nin aleyhine olacağını, Türkiye'nin yeniden İslam propaganda merkezi olmasının, Mezopotamya'ya saldırmasının önüne geçilmesi gerektiğini yazıyordu. Boğazlar açık kalmalı, Türkiye'de İngilizler serbestçe oturabilmeliydiler.

Padişah, Hilal-ı Ahmer'e (Kızılay) yardımında bulunan *Peyam-ı Sabah* gazetesine madalya verdi (5/12).

Eski Sadrazam Sait Halim Paşa Roma’da Ermeni teröristlerce vurularak öldürüldü (6/12). Bunun, İngilizlerin Ermeniler eliyle yürüttükleri İT aleyhinde kan davasının bir parçası olduğuna kuşku yoktur.

İstanbul’da Rum Ortodoks Patriği seçiminde Meletios Metaksaki kazandı. Venizelosçu olduğu için Yunan ve İstanbul hükümetleri onu tanımayacaklardı.

M. Kemal, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal’le Batı Cephesi’ne gitti (8/12). Bolvadin, Akşehir, Çay’da komutanlarla genel bir taarruzun koşullarını konuştular. Meclisin gizli oturumunda 19 Temmuz’da Eskişehir boşaltılırken birçok vagon, araç ve gereçlerin, kurtarılabilecekken Yunanlılara kaptırılmış olduğu iddiası tartışıldı (8/12). Bolvadin’de Ali İhsan (Sabis) ve Yakup Şevki ile toplanacak konferanstan önce taarruz olanakları görüşüldü. Düşmanın saldırısına karşı koyabileceklerini, fakat ordunun bir taarruza hazır olmadığı konuşuldu. Cephane ve maaşların gününde gönderilmesi istendi.

Hariciye Nazırı İzzet, Rumbold ile görüştü. İzzet, Ankara’nın İngilizlerle anlaşmak istediğini, Henry’yi çok iyi karşıladığını, bütün Anadolu ve Meriç sınırını istediğini, Kemalistlere karşı Padişahın korunacağını söyledi. Rumbold, Henry’nin hiçbir resmi sıfatı olmadığını belirtti.

Taarruz İlkbahara Erteleniyor

Yunanlılara karşı yapılacak taarruz bahara ertelendi (10/12). I. ve II. Ordu komutanları Bolvadin’de hazır olmadıklarını bildirdikten sonra İnönü ve M. Kemal de bu görüşü benimsediler.

İzmir’de “özerk” bir yönetim kurmak amacıyla oluşturulan Anadolu Derneği, iki gündür İstanbul’da yaptığı toplantılarda (10/12), Yunan hükümetine sunacağı önerileri hazırladı. Batı Anadolu’da Yunan işgali ve Padişahın koruması altında, İngiltere ve Yunanistan eliyle bir Batı Anadolu Devleti kurulmak isteniyordu. Plan 11’inde Yunan Yüksek Komiserliği’ne sunulacaktı.

Rumbold, Curzon’a özel ve gizli mektubunda Padişahın hem gücünü, hem saygınlığını yitirdiğini, fakat İngiltere’ye yararlı olmaya devam ettiğini bildirdi.

İstanbul'daki Anti-Kemalist Anadolu Derneği'nin sunduğu (11/12) öneriler: 1) Yunan işgali altındaki bölgede Padişah adına geçici bir hükümet kurulsun. 2) Bütün Anadolu M. Kemal'in denetiminden kurtarılsın. 3) Yunan işgal komutanı geçici hükümetin vergi toplamasına izin versin. 4) Gönüllü Anadolu Ordusu'nun eğitim ve silahlandırılmasından Yunan Başkomutanlığı sorumlu olsun. 5) Daha sonra İstanbul hükümeti değiştirilsin (acaba hangi yönde?). 6) Yunanistan, derneğin İstanbul'dan Bursa'ya taşınması için 100.000 lira borç versin.

Kasımdan beri yetkililerle Ankara'da görüşmelerde bulunan İtalyan Temsilcisi Tuoizzi hükümetine danışmak için kentten ayrıldı (11/12).

Gizli oturumda (12/12) Meclis ordunun durumunu ele aldı. Mebuslar cephe gerisi hizmetlerini çabucak örgütlemek için bir savaş komitesi kurulmasını, halkın aydınlatılmasını önerdiler. Edirne Mebusu Şeref Bey, Fransa ile yapılan anlaşmanın Sovyetlerde uyandırdığı kuşklar dolayısıyla genel siyasal doğrultunun belirlenmesi gerektiğini söyledi. Ona göre TBMM'nin dış doğrultusu "Garp değil, Şark'tı." Kurtuluş Savaşı'nı Fransız Devrimi'ne benzetiyor ve zaaf göstermeyeceksiniz diyordu. Bekir Sami'nin Avru-pacı yaklaşımı zorluklar yaratıyordu.

İki gizli oturum daha yapıldı. İsrâf önlenmeliydi. Kürtler Türklerle birliktiler. Gereksinimleri saptayıp hükümeti bilgilendirecek özel bir encümenin (kurulun) kurulması kararlaştırıldı (12, 14/12).

Curzon, Paris ve Roma büyükelçiliklerine Bnb. Henry'nin hükümetin bilgisi dışında Anadolu'ya gittiğini, bunun hükümetlere anlatılması gerektiğini bildirdi (12/12).

Rumbold, Çerkezlerle ilgili bir yazanak sundu. İzmir'deki Çerkez Kongresi, Anadolu Çerkezlerinin Karadeniz kıyısında toplanıp İngiliz koruması altında özerk olmasını istiyormuş.

İngiltere Genelkurmay Başkanı Wilson, Harington'a yazdığı özel bir mektupta İstanbul'u boşaltıp Türklerle dostluk kurmanın yararlı bir iş olacağını anlatıyor (14/12).

İstanbul Matbuat Müdürlüğü hükümetin 8 Aralık'ta yapılan Patriklik seçimini tanımadığını duyurdu.

Enver Tacikistan'da

Enver Paşa Tacikistan içlerinde Sovyetlere karşı bir aşiret hareketi içinde (16/12). Bunların bir bölümü ona padişah diyerek saygı gösterirken, başka bir bölümü “ceditler (yeniler) geliyor” diye kaçırmak istiyormuş. Kimileri de onun eşyalarını çalmışlar. Çağcıl bir insan olan Enver'in böyle ilkel insanların arasına girmesi, onlara alet olmayı kabul etmesi, onun ne derecede akıllı olduğunu sormak gereksinimini ortaya çıkarıyor.

Rumbold, Veliaht Abdülmecit'le görüşmüş. Mecit, “dizginleri kaçırdığı” için Padişahı eleştiriyormuş. Fransa ile ilişkileri iyi olsa da İngiltere dostluğuna ihtiyaç olduğunu savunuyormuş. Rumbold'a göre tahta çıktığında kendisine pek güvenilemezdi. Yine de kendisiyle iyi ilişkiler sürdürmek yararlı olurdu.

Curzon, Savaş Bakanlığı'na gönderdiği yazıda Harington ve Henry aracılığıyla Ankara ile yapılmak istenen temaslara karşı çıktı (17/12). İngiliz Dışişleri L. George çizgisinde, Türk karşıtıydı.

Yunanistan'ın İzmir'deki yöneticisi Steryadis, Metropolit Hristostomos ve başka bazı metropolitlerin Selanik'e gitmelerini buyurdu. Bunlar Venizelosçu oldukları için sürülüyorlardı.

Sonbaharda genel bir taarruz olanağını araştırmak için 8 Aralık'ta Batı Cephesi'ni teftişe çıkmış olan M. Kemal, Ankara'ya döndü (18/12). Böyle bir olanağın olmadığı, ilkbaharı beklemek gerektiği ortaya çıkmıştı.

13 Aralık'ta Ukrayna temsilcisi Frunze, M. Kemal'e güven mektubunu sundu. Verdiği demeçte “M. Kemal Türkiye ordusu da Kızıldordu gibi ölmek için yenmeğe karar vermiş olan bir milletin şeref ve bağımsızlığını savunuyor (yani “ya istiklal, ya ölüm”). Türkiye halkı Sakarya'da bütün Doğu milletlerinin selameti için mücadele etti.” dedi.

Geniş kapsamlı bir af kanunu çıkarıldı (19/12). Buna göre vatan hainliği suçundan hüküm giymiş fakat birinci derecede suçlu olmayanlar bile affediliyordu. Sarıhan, hazırlığı yapılan büyük taarruzda en geniş desteği elde etmek için affın kapsamı geniş tutulmuştur diyor.

Meclisin gizli oturumunda evinde Yunan casusları barındırdığı gerekçesiyle Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi'nin ifadesinin alınması kararlaştırıldı (19/12).

Curzon, kabineye sunduğu bir andiçta barış planını sundu. Sevr'i yumuşatmanın yollarını anlattı. Müttefikler önce kendi aralarında toplanıp anlaşacaklar, sonra Yunan ve Türkleri çağıracaklar, baskıyla yola getirileceklerdi. Konferans İstanbul'da toplanacak; M. Kemal de çağırılacak, fakat antlaşma Padişahın hükümetince imzalanacaktı. Türkler antlaşmayı imzalamazlarsa Yunanlılara asker yardımı yapılacak, Anadolu limanları abluka edilecekti. Curzon'un hayal âleminde yaşadığı anlaşılıyor. O gün (19/12), İngiliz ve Fransız başbakanları 4 gün sürecek bir toplantı yaptılar. Curzon, Türkiye konusunda Fransızları ikna etmeye çalıştı.

Dr. Nazım-Cavit Bey mektuplaşması. Dr. Nazım, yeniden itibar kazanmış bulunan İttihat ve Terakki'ye Ankara'nın olumsuz tavrını sürdürmesinden yakınıyor. Cavit ise olağanüstü durum son bulduğunda, İT'den yararlanarak duruma egemen olunacağını söylüyor.

Frunze, Moskova'ya gönderdiği yazıda M. Kemal'le görüşmesini yazıyor (22/12). Halk yıkılmış ama azimli. Ordunun donatımı kötü. 100.000 tüfek, 600 makineli tüfek, 3.500 mitralyöz(?), 600.000 mermi, 400.000 el bombası, top, üniforma istiyorlarmış. Kalan 3.500.000 altını ve "diğer" yardımları da bekliyorlarmış.

Zaglul ve beş arkadaşının tutuklanması üzerine, Mısır'da olaylar çıktı. İngiliz askeri müdahale etti, 2 ölü var.

Meclisin gizli oturumunda (24/12), Veliahdın kutlama mektubu tartışıldı. Açık oturumda mektubun okunması, yanıt verilmemesi kararlaştırıldı.

Bekir Sami Savaşa Son Verilmesini İstedi

Avrupa'dan dönmüş olan Bekir Sami, M. Kemal'e mektup yazdı, savaşa son verilmesini istedi. Savaşın devamı yurdu ve milletin varlığını tehlikeye atacaktı.

Curzon, İstanbul'daki Japon Elçisi Uchida'yı (Uşida) şikâyet etti (24/12). Elçi Kemalistlerle temastaymış ve arabuluculuk yapmaya

çalışıyormuş. Curzon'un çıkışı üzerine Uchida arabuluculuktan vazgeçmek zorunda kaldı. Herhalde elçi Asyacılık yapmak istiyordu.

Meclisin gizli oturumunda (26/12) ordunun durumu konuşuldu. M. Kemal 4 aydır subaylara maaş verilemediğini doğruladı. Erler giydirilemiyordu. Rus ve Fransızlardan yardım istiyorlardı. Maliye Vekili Hasan, daha fazla vergi almanın olanaklı olmadığını açıkladı.

Çiçerin, Frunze'ye yazdığı mektupta Türkiye'nin İtilafla uzlaşmak, Kars'ta saldırmak istediği konusunda haberler geldiğini, fakat yine de ellerinden gelen yardımı yaptıklarını söylüyordu. Çünkü Doğu halklarını doğal müttefik sayıyorlardı.

Yunanistan'ın İstanbul'daki savunma teşkilatının temsilcisi Siotis, İzmir'e gelip Papulas'la görüştü. Ona Yunan hükümetine darbe yapıp işgal altındaki bölgede ayrı bir yönetim kurmayı önerdi. Papulas yanaşmadı. Siotis, Steryadis'i de yokladı, fakat o da ilgilenmedi.

Hindistan Hilafet Komitesi'nin ilk yardımı olan 144.400 lira (26.000 sterlin) Ankara'ya geldi. 12 Ağustos 1922'ye kadar toplam 675.494 lira (106.400 sterlin) bağış gelecektir.

Hindistan Milli Kongresi, Ahmedabad'da Gandhi başkanlığında yaptığı toplantıda M. Kemal'i Sakarya Zaferi dolayısıyla kutladı, yardımlarının süreceğini bildirdi.

Samsun İstiklal Mahkemesi (27/12) 20 Ağustos'tan beri 2.420 sanıktan 485'ine idam, 137'sine gıyabi idam, çeşitli hapis cezaları ve 395 aklama hükmü verdi.

Batı Anadolu Devleti kongresi İstanbul'da İngiltere komiserliğine onaylatırıldı. Sonra, bir Yunan torpidosu tarafından Atina'ya götürüldü (27/12).

Avrupa gezisine çıkmış olan Yunan başbakanı ve heyeti İtalyanlarla toplandılar (28/12). Yakında toplanacak olan Cannes (Kan) Konferansı'nda Yunan isteklerine yakın tezler savunmak sözü aldılar.

M. Kemal, A. Fuat'tan Cemal Paşa'yı uyarmasını istiyor, çünkü Cemal hâlâ "eski zihniyetine" (İttihatçılığa) uygun tavsiyeler yapıyor. "Ben milleti, İttihat ve Terakki bayrağı altına davet edemem" (29/12).

II. İnönü Savaşı'ndan sonra Yunan zulmü Meclis'te ele alınıyor. İzmit ve Adapazarı'nda 530 kişinin ırzına geçtiler, 192 kızı iğfal ettiler. 1.194 insan öldürdüler, İçişleri Bakanı Fethi Bey İngilizlerin Samsun'da, 10.000 silah dağıttığını açıklıyor. Bir o kadar da çetelerin elinde var. Silah teslimine yanaşmayınca 18-50 yaşlarında Rumları rehin alma kararı verildi. Mevcutları 180-200 olan 50-60 Rum çetesinden bir bölümü yok ediliyor.

Osmanlı bağımsızlık günü Kastamonu ve İstanbul'da kutlanıyor, evler, daireler bayraklarla donatılıyor. Beyazıt Mahmut Şevket Paşa okulunda koro halinde İstiklal Marşı okunuyor.

İngilizlerin Barış Planı

İngilizlerin hazırlayıp Fransa ve İtalya'ya sundukları barış planı, hafifletilmiş Sevr: 1. Türkiye'nin olacak İzmir'e uluslararası bir yönetim. 2. Doğu ve Batı Trakya Yunanistan'a. 3. İstanbul'a uluslararası yönetim. 4. Çanakkale ve Gelibolu'da Müttefik garnizonları. 5. Kilikya'ya özel yönetim. 6. Azınlıklar için Yüksek Komiserlik. 7. Mali, askeri hükümlerde bazı hafifletmeler (30/12).

Yunan ordusunun disiplin ve maneviyat bakımından durumunu incelemek için, Prens Andre başkanlığında İzmir'de toplandılar (31/12). Kralın askerî danışmanı, eski Genelkurmay Başkanı Dusmanis de Atina'dan geldi. Savaş Bakanı Teotokis, Dusmanis ile dargın olan Papulas'ı barıştırmak istedi, başaramadı.

Genelkurmay, Karabekir'den "talim ve terbiyesi" güçlü bir fırkanın (tümenin) ilkbahar harekâtına katılmak üzere hazırlanmasını istedi (1/1).

Frunze ile 25 Aralık'ta başlayan görüşmeler 20 Ocak'ta tamamlandı ve Türk-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması imzalandı. Akşam Sovyet Elçiliğinde yapılan şölende M. Kemal Türklerle Rusların aynı yolda yürüdüklerini anlattı. Yönetimin esası şura (Sovyet) sistemiydi. Bütün ezilen milletler zalimleri bir gün "mahv ve perişan" edeceklerdi.

Meclisin gizli oturumunda (3/1/1922) Fevkalade Harp Encümeni tasarısı tartışıldı. Hüseyin Avni diktatörlük getiririz diye karşı çıktı. Fevzi ve Refet paşalar savundular.

Türkiye hakkında Sovyetlerde beliren kuşku ları gidermek için M. Kemal, Lenin'e mektup yazıp Frunze'ye veriyor (4/1/1922). Mektupta ihtiyaçtan doğan Türk-Rus dostluğunun geçici olmadığını, daha önce oligarşiye bağlı olan halkın 1919'da kendi kendine sahip çıktığını, kapitalist sistemden öte de halkçılık sistemini getirdiklerini, parazitlerin azaldığını belirtti. Türkiye'de herkesin çalışmak zorunda olduğunu ileri sürerek, Türkiye'nin hâlâ açık veya kapalı olarak çılgın saldırılara hedef olmasının nedeni de bütün mazlum milletlere kurtuluş yolunu göstermiş olmasıydı.

Çukurova'dan Fransız askerinin çekilmesi tamamlandı (4/1/1922). Türk ordusu ertesi gün şenliklerle Adana'ya girecekti. 1 Aralık'tan beri Çukurova ve Antep yöresinden 54.451 Hristiyan, mülklerini bırakarak bölgeden ayrıldılar. Kalanlar 8.760.

L. George, Fransız Başbakanı Briand'a aradaki soğukluğu giderecek önerilerde bulundu (4/1). Bunlardan biri Türkiye'ye karşı ortak tutum almak ve bunun için bir konferans düzenlemek. Fransa bu konuda olumlu tavır takınıyor ve bunun için 10 Mart'ta Cenova'da bir konferans toplama kararı alınıyor.

Yunanistan ile İngiltere arasında kredi anlaşması (4/1). Yunanistan İngiliz piyasasından 15 milyon sterlin alabilecek, buna karşılık İngiliz hükümeti Yunanistan'ın gelir kaynaklarından zorunlu kefalet sağlayacak.

Papulas'ın Yunan başbakanına rapor ettiğine göre, Türk ordusu mevcudu 91.000, Kuva-yı Milliye 7.500. Maneviyat orta durumda, devamlı kaçaklar vardı. Yunan ordusunun mevcudu 85.000. Papulas Anadolu'nun boşaltılmasına karşı.

Briand istifa etti (6/1/22), 12 Ocak'ta Poincaré hükümeti kuruldu.

TBMM cezalarının üçte birini çekenlere af çıkardı (7/1). Büyük Taarruz'a hazırlık. Bütün muharebelerde Türklerin er sayısı Yunanlardan azdı.

Türk ordusunda silah birliği sağlandı. Yakup Şevki 23 Aralık'ta bunu istemişti. (40 çeşit top, 4 çeşit tüfek, 4 çeşit hafif makinalı, 9 çeşit ağır makineli tüfek.)

Rumbold, Tuoizzi ile görüşmesini Curzon'a anlatıyor. Ankara hükümeti hakkında hep olumsuz. Milliyetçiler İngiltere'den nefret ediyor. Kemalistlerle anlaşmak olanaksız.

Refet ve Rauf İstifa Ettiler

M. Kemal'e muhalefet eden Milli Savunma Bakanı Refet ve Bayındırlık Bakanı Rauf Bey'in istifaları Meclis'te açıklandı (12/1). Meclis Refet'e takdirname verdi (M. Kemal teşekkür diye yorumladıysa da Meclis ısrar etti). İktisat Bakanı Celal gerekçe göstermeden istifa etti (14/1).

Fethi Bey (İçişleri Bakanı) Genelkurmay'a "Pontos eşkıyasına" karşı girişilecek harekât hakkında bilgi verdi (12/1).

Yunanlıların Anadolu'dan çıkarılması uzadıkça M. Kemal'in muhalifleri çoğalıyor. Kara Vasıf Bey, M. M. Grubu'ndaki (istihbarat örgütü) görevinden çekildi (13/1).

Cannes'da (12/1) Gunaris ile L. George ve Curzon, İngiltere'nin 30 Aralık'ta Müttefiklere sunduğu yeni barış planını görüştüler. Gunaris yardım istedi. L. George ona Trakya'nın bir bölümünü ve İzmir'i kaybetmeye hazır olmalarını tavsiye etti. Görüşmeyi Gunaris Atina'ya bildirdi. İzmir'de uluslararası koruma altında Türk egemenliği, iki yerli Rum, iki yerli Türk ve başka milletten bir başkandan oluşan yönetim komisyonu öneriliyordu. Trakya'da da ufak bir sınır düzeltmesi yapılacaktı. Yunanlılar bunları kabul etmezlerse felakete uğrayacaklardı (13/1).

Frunze, Samsun'a giderken tehcir edilmekte olan Rum kafilelerine ve öldürülen Rumların cesetlerine rastlıyorlarmış ve zulüm gördükleri belliymiş. Frunze, Samsun Mutasarrıfına durumu şikâyet edince, o da herkesin Rumlara karşı kin dolu olması nedeniyle ne buyruk verilirse verilsin askerin şiddetten vazgeçmediğini söylemiş (13/1).

Padişah, Prens Sami vasıtasıyla İngiliz Yüksek Komiserini Saray'a çağırdı. Sami'ye göre Padişah Ankara'nın otoritesi yerine kendi otoritesini kurmak için harekete geçmeye karar vermiş ve bunun için İngilizlerin desteğini istiyordu. Yani Padişah, herhalde İngiliz desteğini alabilirse duruma (yeni ülkeye) el koymak karındaymış. Yüksek Komiser, konferans arefesinde Fransa ve İtalya'yı kuşkulandırmamak için Saray'a gitmedi. İstanbul hükümetinin gücü Padişahın ve İngilizlerin Ankara ile ilişkileri düşünülürse

Padişahın planı tümüyle bir düştten ibaretti. Rumbold'un Saray'a gitmemesi bunun ne ölçüde bir düş olduğunu gösteriyor.

Avrupa'da bulunan Cavit Bey arkadaşı maliyeci Weil'den mektup aldı (13/1). Weil, Ankara'nın Düyun-u Umumiye, Reji, Bağdat Demiryolu İşletmesi ve benzeri konularda ne ölçüde ödün verebileceğini sordu. 16 Ocak günlü mektupta Ankara'nın olası tutumu "iki sözcükle" özetleniyordu: Maliye Komisyonu ve kapitülasyonların kaldırılması.

Rumbold'un merkeze raporu: Ankara Misak-ı Milli'de direniyor. Barış şartlarını Padişaha önerelim. Ankara'da çözümler var. Yunanlılar Doğu Trakya'nın bir bölümünden ve İzmir'den vazgeçerler, Müttefikler de kabul ederse bu iş olur. Vahdettin millete çağrıda bulunur, Kemalistler azınlıkta kalırlar.

Curzon, hükümetini kurmuş olan Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye Sevr'i değiştirmek için düşüncelerini anlattı. Konferans için 31 Ocak'ı önerdi (15/1). Poincaré, Yunanistan'ı korumak için Türkiye'ye baskı yapılmasına Fransa razı olmaz dedi.

İngiliz istihbarat yazanağı (16/1): Batı Anadolu'da hükümet kurmak isteyen Anadolu Cemiyeti ile Yunanistan arasında İstanbul'da 9-10 Aralık toplantısındaki anlaşmaya göre işgal bölgesinde geçici bir hükümet kurulacak, Yunanistan ile barış ve ittifak yapılacak, askerini Yunanistan eğitip donatacak. Yunan Yüksek Komiserliği, anlaşmayı bazı değişikliklerle kabul edip Atina'ya sunmuş.

Milli Savunma Bakanı seçilen Kâzım Paşa (Özalp) Meclis'teki konuşmasında (17/1) ordunun görevini yaptığını, asıl görevini yakında yerine getireceğini söyledi.

Hükümetin Rusya ile haberleşme ihtiyacı için Kastamonu'nun 1 saat uzağında İzbeli Dağı'nda kurulan telsiz istasyonu kalabalık bir törenle hizmete girdi (18/1).

Babîâli Ankara'yı Yumuşatmaya Çalışıyor.

İstanbul gene Ankara'yı yumuşatmaya çalışıyor (25/1). İzzet Paşa gazeteci Mahmut Sadık ve Bnb. Vahit'le Karabekir'e gönderdiği mektupta barışa ihtiyaç olduğunu, Ankara'nın çıkardığı zor-

lukları anlattı. Ankara-İstanbul ilişkilerini sağlayacak yetkililerin bulunması ve hükümet biçiminde değişiklikler yapıldığı yolundaki demeç ve girişimlerin önlenmesi için Karabekir'den yardım istedi. Mektup 3 Mart'ta Karabekir'e verilecek, o da bunu Ankara'ya bildirecekti.

Fatin Hoca, Fevzi Paşa'ya mektup yazdı, o da örneğini Karabekir'e iletti. Mektup Enver Paşa ve Padişahla ilişkiye geçilmesi, halifelüğün manevi gücünün ihmal edilmemesi, hükümet tarzında değişiklik yapılmaması, Bolşeviklerle iyi geçinilmesi, bir İslam Şurası'nın kurulması, Bolşevizm ve kapitalizmin arasının bulunması gibi önlemlerle ılımlı sosyalizm uygulanması gibi konuları içeriyordu. Karabekir 5 Mart'ta bu konularda Fevzi Bey'den aydınlatılmasını istedi.

Sadrazam Tefvik Paşa Rumbold'la görüştü. Trakya'da Midye-Enez hattını, adil bir barış teklifini hemen kabul edeceklerini, M. Kemal ve aşırıları yola gelmezse tecrit edileceklerini söyledi.

Yunan Savaş Bakanı Teotokis, başbakanın sorması üzerine Anadolu'daki Yunan ordusunun moralinin çok iyi, Türklerinkinin ise kötü olduğunu, ama insan, süvari ve uçak sayısı bakımından üstün olduğunu ileri sürdü. Yunan ordusunun para ve insan gücü bakımından desteklenmesini istedi.

Gandi'nin İngiltere'den istekleri: Mısır'ın istekleri yerine getirilmeliydi. Hindistan'daki bütün birlikler çekilmeliydiler. Fransızların Suriye'yi işgaline İngiltere izin vermemeliydi. Elcezire ve Filistin Müslümanların denetimi altında olmalıydı. İzmir ve Trakya, Türklerin olmalıydı. Hindistan özerk olmalıydı.

Yeni Sovyet Elçisi Aralof 27 kişilik elçilik personeliyle Ankara'ya ulaştı. Tören ve içten kabulle karşılandı (27/1).

Fransa'nın Doğu Siyaseti

İngiliz önerilerine Fransa'nın yanıtı geldi. Sevr imzalandığından beri koşullar çok değişti. Yunanlılar başarısız oldular. Yeniden çarpışmalar başlarsa nazik bir durum oluşabilir. Hemen barış yapılmalıdır. Ermenilere özerklik verilmesine karşıyız. Kapitülasyonlar

kalkmalı ve Sevr'de birçok değişiklikler gerekir. İtalya, yanıtında üçlü anlaşmaya (Fransa ve İtalya'ya Anadolu'da nüfuz bölgeleri) sadık kalınmalı dedi.

Edirne Mebusu Şeref Bey, Rumeli göçmenlerinden özel bir kuvvet oluşturma düşüncesinin olabilirliğini araştırmak için Trakya'ya gönderildi (1 ay önce). 27/1'de yazanağını M. Kemal'e sundu (19/3 günlü İngiliz istihbarat raporu). Bu düşünceden vazgeçildi.

Enver Paşa, Tacikistan'da, Duşanbe'de Ruslara karşı harekete geçti (28/1). (4 Ağustos'ta öldü).

Rumbold, Tevfik Paşa'yla görüştü. Müttefikler arası konferans ve bütün Anadolu'nun İzmir'in yabancı askerden arındırılması konuşuldu. Meriç sınırına değinilmedi (28/1).

İstanbul'da Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Anadolu Ordusu Başkomutanı Papulas'a mektupla başvurup İyonya Devleti'nin başkanlığını önerdi. Mektupta yalnız İstanbul Rumlarının en az 25.000 asker vereceği, diaspora ve İngiltere'nin önemli yardımları olacağı belirtiliyordu. İzmir'de bir meclis kurulması, Müslümanların askerlik yapmak yerine bedel ödemeleri, ameale taburlarında hizmet etmeleri öngörülüyordu. Mektup Stavridis, Tziotis, Kazanovas, Antipas imzalıydı ve Papulas'ın birleştirici, güven veren kişiliği vurgulanıyordu (28/1).

Kasım 1921'de TBMM'nin 4 mebustan oluşan ve Kafkasya-Rusya'yı incelemek için gitmiş olan kuruldan İsmail Suphi'nin izlenimleri: Moskova'da ticari hareket başlamıştır (NEP). Türk-Rus dostluğu elzemdir. Birlikte geldiği Aralof ciddi bir insandır (28/1).

Karadeniz'de Rumlara karşı harekete geçildi (29/1). Ekim-Mayıs arasında 5.000 kadar Rum öldürüldü, toplam 25.600 Rum etkisiz kılındı.

Fransa'nın 27 Ocak'ta verdiği yanıtı Curzon'un yanıtı. İngiltere Yunanistan'ın avukatı değildi fakat Fransa aşırı Türk isteklerini savunuyordu (yani Türklerin avukatıydı). Türkiye'ye karşı zorlama önlemlerinin alınmasını, Türkiye'nin düşman, Yunanistan'ın eski bir müttefik olduğunu müttefikler arasında görüş birliği olmazsa Konferans'tan sonuç çıkmayacağını belirtti (30/1). Poincaré'nin yanıtı 2 Şubat'ta gelecekti.

Curzon, Rumbold eliyle Tevfik'e gönderdiği telde (31/1), ne zaman isterse Londra'ya ayrı bir heyet gönderebileceğini bildirdi. Ankara'nın "aşırı" taleplerine önlemdi bu. İstanbul hükümeti Yusuf Kemal'in ardından 4 Mart'ta İzzet'i gönderecekti Avrupa'ya.

Ankara, Özdemir Bey'i İngiltere'ye karşı gerilla savaşı yürütmesi için Kuzey Irak'ta Revanduz'a gönderiyor (1/2).

Mareşal Foch'un raporu: Batıların zaafı meydana çıkmasını diye Türklere yumuşak davranılmasını istiyor. Türklerin açık bir başarısı Arap krallıklarında, Hindistan Müslümanlarında bağımsızlık düşüncesini alevlendirir.

Keskin Metropolit Papa Eftim, Türklerle barış içinde birleşik ve bağımsız bir Anadolu için Fener Rum Patrikhanesi dışında bir örgütlenme istiyor. 22 Temmuz'da Kayseri'de *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası* adıyla bir gazete çıkarmaya başlıyorlar. Bu, Türk Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşu oluyor.

Poincaré'nin Curzon'a yanıtı, suçlamaları reddetti. Türkler savaşla Yunanlıları Anadolu'dan atarsa, İngiltere ve Fransa için de tehlike baş gösterebilirdi. Onun için bir an önce barış yapılmalıydı (2/2). Tahmini doğru çıkacaktı.

Gunaris Curzon'a, M. Kemal'in Rus, İtalyan ve Fransız kaynaklarından, bol savaş malzemesi aldığını belirterek, İngiltere'nin de Yunanistan'a destek olmasını istedi (mektup, 2/2).

Frunze, partiye sunduğu raporda Türk bütçesinin açık verdiğini, yardım gerektiğini, Ankara'nın en önemli askeri sırlarını kendisine açıkladıklarını bildirdi (2/2). Aradaki samimiyet dikkat çekiyor.

Aralof'un, Savunma Bakanı Kâzım Paşa'yı ziyareti. Yaptığı konuşmada "Türk bayrağı yakında İzmir'de dalgalanacaktır" dedi (2/2).

Yusuf Kemal Avrupa'ya Gidiyor

Yusuf Kemal Avrupa'ya gitmeden önce güvenoyu istedi ve 178 oyla (3 çekimser) bunu aldı.

İddiaya göre Yunan Parlamentosu'nda Trakya mebusları, Trakya'nın Yunanistan'a bağlanmasını istemişler. TBMM protesto ediyor (4/2).

Yunan zulmünü protesto eden önerge TBMM’de kabul ediliyor (4/2).

İngiliz Dışişleri’nde Türkiye’ye baskı önlemleri için 2 rapor: Birincisi, mali ve iktisadi abluka, Yunanistan’a mali ve askeri yardım, Trakya, İzmir ve Boğazlar gibi konularda ödünlerin kaldırılması, hatta Doğu Trakya ve İstanbul’un Türkiye’den koparılması, İstanbul’la Ankara’nın birbirinden koparılarak antlaşmanın padişahla imzalanması ve M. Kemal’in azınlıkta bırakılması, bazı Türk topraklarının doğrudan Müttefiklere ilhakı. Rusya kesin olarak Türkiye’den koparılmazsa bu tedbirler “palyatif” (üstün körü) kalabilirdi. İkincisi, daha kıdemlilerce hazırlanmış bir rapordur. Milliyetçiler üzerinde baskı yapmanın en iyi yolu o sıradaki dengede durumun sürdürülmesiydi. M. Kemal saldırıya geçemezdi ve zaman aleyhine işlerdi. Gerçekten, İngiltere barış sürecini sürümecemede bırakmaktan yarar umuyordu. Bu yoldan Ankara zayıflayacak ve ödün verecekti.

Harington ve Bristol’un girişimiyle kurulan Şarkta Münasebatı Muhadenetkârane (Dostluk) Cemiyeti, Pera Palas’ta bir toplantı yaptı (6/2). (Bu kuruluşun adı Tunaya’nın yapıtında yok.)

Gunaris, Anadolu ordusunun durumunu sordu Papulas’a.

Cevabı: Ya takviye, ya çekilme (8/2).

Avam Kamarası’nda Curzon, barış planını savundu. “Yunanistan ve Türkiye zafere bel bağlayarak çıkmaza girdiler. Yunanistan’ın katlandığı büyük fedakârlıkları karşılayacak bir sonuca varması için çabalamalıyız” (7/2).

Baştercüman Andrew Ryan, M. Kemal hareketini etkisizleştirmek konusunda uzun bir andıç hazırladı. Ya Misak-ı Milli’ye teslim olmak, ya da M. Kemal’i devirmek gerekiyordu. Ryan’a göre devirmek için makul bir antlaşma hazırlayıp Padişaha imzalatılmalıydı. Böylece Padişah bir kısım milliyetçiyi toplayıp Müttefik desteğiyle yetkesini yeniden kurardı. Müttefikler sevimli hale gelip Sevr’deki değişiklikler tantanayla duyurulup, daha fazlasını isteyenlere karşı sert önlemler alınırdı (7/2).

Yunan Küçük Asya İşgal Ordusu Komutanlığı hükümete Türklerin güçlenmekte olduklarını, onun için orduyu güçlendirmek ge-

rektiğini, yoksa Anadolu Rumlarını yüzüstü bırakıp çekilmek tehlikesinin oluşacağını bildirdi. Gunaris durumu İngiliz başbakanına bildirdi. İngiltere'den 10 Mart'ta Anadolu'yu boşaltmak düşüncesiyle dönecek, fakat hükümeti devrildiği için görüşünü uygulamaya sokamayacaktı.

Celal, Dış İşleri Bakanlığı Vekilliğine başlarken Misak-ı Milli'yi, istiklali vurguladı (8/2).

Ryan, raporunda Yunanlıların Anadolu'yu ancak genel bir barış antlaşmasından sonra boşaltmaları gerektiğini savundu. Daha önce olursa Sakarya, M. Kemal'in zaferi gibi görülecek, Boğazların Müttefiklerce boşaltılmasına yol açabilecekti. Kemalistlerin Musul'u almaya kalkışmaları da söz konusu olabilirdi. İstanbul hükümetinin de sonu olabilirdi.

Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası Başkanı Cemal, Bursa'da kurucu meclis kurmak isteyenlerle ilgisi olmadığını, bunu da TBMM gibi meşru görmediklerini açıkladı (13/2).

Fethi Bey, Karadeniz'deki Rum çetelerine seslenerek bir haftaya kadar teslim olmalarını istedi (14/2).

Yusuf Kemal İstanbul'da

Yusuf Kemal, Tevfik'in Ayaspaşa'daki konağında Tevfik ve İzzet'le görüştü. Avrupa'da İstanbul adına da konuşmaya yetkili olduğunu kabul ettirdi. Ama sonra Babıâli, Saray'ın muhalefeti yüzünden ona vekâlet vermekten vazgeçerek, İzzet'i peşinden gönderme kararı aldı (16/2).

M. Kemal, 1901 doğumluların askere alınmalarını buyurdu (16/2). İlkbaharda taarruz hazırlığıydı bu.

11. Tümen Sarıkamış'tan Batı Cephesi'ne hareket etti (17/2). Bu tümen Doğu Cephesi'nden Batıya nakledilen üçüncü tümendi. Sovyet dostluğunun önemi bu noktada da ortaya çıkıyor.

Yusuf Kemal'in İstanbul'da temasları. Rumbold ona Ankara'nın savaşmaya niyeti olup olmadığını sordu (18/2).

Yusuf Kemal, Vahdettin'den TBMM'yi tanımasını istedi. O sustu kaldı, hiç bir şey söylemedi. Sonuç böylece olumsuz olunca, Babıâli Ankara ile Saray arasında zor durumda kaldı. Ankara hükümeti de güven oylaması istemek zorunda kaldı (20/2).

Matbuat Cemiyeti'nde Yusuf Kemal'e şölen. Y. Kemal davanın Anadolu değil, Türkiye davası olduğunu, İstanbul ile Anadolu'nun görevlerini yaptıklarını, Misak-ı Milli'yi kabul eden bir barış istediklerini belirtti (20/2).

M. Kemal, Yunanlıların Ankara yönüne bir saldırı olasılığına karşı alınacak önlemleri gece (20/21) Batı Cephesi Kumandanlığı'na bildirdi. Sakarya'nın doğusuna çekilmek uygun değildi. Demek ki artık çekilmek yoktu saldırı olursa direnelecekti.

Meclis'in gizli oturumunda Genelkurmay Başkanı Fevzi düşmanların içinde anlaşmazlık çıktığını, Türkiye'nin yükselişe geçtiğini, Yunanistan ile denk olduklarını, fakat üstün olmaya çalıştıklarını bildirdi (20/2).

Özerk devlet kurmak için Yunanistan'da görüşmeler yapan Rum temsilci yeniden İzmir'de (20/2) Papulas'a İngiliz yardımı gerektiğini söyleyecek. Papulas bunun için Alb. Sariyanis ile Yrb. Skilagagin'i İstanbul'a gönderecek, Savaş Bakanı Teotokis önerilerin önce kendisine bildirilmesini isteyecekti.

Taksitle alınan kimi vergiler 1922 yılında 1 Mart'tan itibaren toptan, bir defada alınacaktı (Bütçe gelirlerinin yüzde 20-21'i). Tarruz hazırlığı.

Yusuf Kemal'in *Journal Doryan'a* (*Journal d'Orient*) demeci: Avrupa'ya yeni Türkiye'yi tanıtmak için gidiyorum. Emperyalist, Turancı, Panislamcı değiliz (21/2).

Sovyet Maliye Bakanı Türklere verilecek 3,5 milyon altın rublenin ödenmesine karşı çıkınca, Çiçerin bunun dış siyaset bakımından intihar olacağını söyledi. Lenin de onu destekledi (22/2).

Sovyetler, Cenova Konferansı'na Türkiye'nin de çağrılmasını istemişti (13/2). Curzon karşı çıktı (22/2).

Gunaris Curzon'dan Mali Yardım İstiyor

Gunaris, Curzon'a mektup gönderip Yunanistan'ın iktisadi kaynaklarının bütünüyle tükendiğini, hızla yardım yapılmazsa orduyu çekeceklerini, Hristiyanların kaderlerini Müttefiklere teslim edeceklerini bildiriyor.

Yunanistan'ın İstanbul'daki temsilcisi N. Triandafilakos, Gu-naris'e Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Papulas başkanlığında bir ayaklanmayla İyonya Devleti kurmaya hazırlandığını haber veriyor (23/2).

Papulas, Teotokis'e Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin önerilerini almak için iki subayı İstanbul'a göndereceğini bildiriyor. Teotokis önerilerin önce kendisine bildirilmesini istiyor, 25 Şubat'ta Papulas bu şartı kabul ediyor.

Küçük Asya Devleti önerilerini öğrenmek için Sariyanis ve Skilagagin İzmir'den İstanbul'a gittiler (25/2). Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin yöneticileri ve Patrik Meletios ile görüştüler (27/2), fakat anlaşmazlık çıktı. Patrik, Venizelos'a Papulas'ın ordunun başına geçerek hükümete karşı çıkacağı şikâyetinde bulundu. Venize-los harabeler üzerinde iyi bir şey doğmayacağını belirtti.

Yunan hükümeti, Yüksek Komutanlığa kısa zamanda Ana-dolu'yu boşaltma hazırlığı yapılmasını buyuran bir tel gönderdi (28/2).

7 Şubat'ta kurulan Osmanlı Hanedan Meclisi'nin ilk toplantı-sı'na (28/2) Sadrazam, Dahiliye nazırı, Şeyhülislam da katıldılar.

1 Mart'ta TBMM ikinci çalışma yılına başladı. Bu münasebetle M. Kemal geçmiş yılın bilançosu olan uzun ve ayrıntılı bir ko-nuşma yaptı (ATABE'de 18 sayfa dolduruyor. c. 12, s. 276-294). Örneğin, 1920 yılında 260 doktor çalışırken, şimdi 312 doktor çalışıyordu. 50 doktor daha bulunarak doktorsuz ilçelere gönde-rilmesi planlanıyordu. Bulaşıcı hastalıkların salgın haline gelme-mesi için önlemler alınmış, çıktıkları yerlerde önlenmişti. Bulaşıcı hastalıklara karşı en kesin önlem aşıydı ve bunlar "tamamiyle" ülkemizde üretiliyordu. Sivas'ta 3 milyon küsur çiçek aşısı üretil-mişti. Sıtma ve frengiye karşı mücadele ediliyordu. Savaş koşulları yüzünden yerlerinden edilmiş sığınmacılar yerlerine döndürülü-yordu.

Köylüler konusunda: "Türkiye'nin hakiki sahibi ve efendisi, hakiki üretici olan köylüler. (Şiddetli ve sürekli alkışlar.)... Diye-bilirim ki bugünkü felaket ve sefaletin yegâne sebebi, bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır (s. 279)."

Kapitülasyonlar mevcut değildi. Sanayi her suretle himaye edilecekti. Gaye tam bağımsızlıktı. İlk hedef köylüyü okutmaktı. Sevr fiilen ve hükmen yoktu. Dış siyaset uzunca inceleniyordu. Ordu ile ilgili verilen bilgiler arasında İmalat-ı Harbiye fabrikalarındaki gelişmeler anlatılıyordu. Yunan zulmü konusu “kahrolsunlar, barbar” sesleriyle noktalandı.

Bu arada Meclis’in çalışkanlığı da belirtildi. TBMM, 359 oturum gerçekleştirdi, 94 yasa yapıldı, 65 tasarı reddedildi.

Yeni yıla “nihayetsiz bir azim ve imanla” giriliyordu. Allah’ın yardımıyla mutlaka başarılı olunacaktı (sürekli alkışlar, bravo sesleri).

Yusuf Kemal, Marsilya’ya hareketinden önce (1/3) İzzet’e bir mektup bıraktı, Babiâli’nin de Avrupa’ya bir heyet göndermesinin yanlış olacağını söyledi. Buna karşın İzzet üç gün sonra (4/3) Avrupa’ya hareket etti. Mektup, Kemal’in Babiâli’nin niyetinden haberdar olduğunun kanıtı sayılabilir.

Hindistan Sömürge Yönetimi Gandhi’yi tutuklama emri çıkardı. Etkiyi hafifletmek için Vali Reading, Bakan Montagu’ya tel çekti: Sevr değiştirilsin, İtilaf İstanbul’dan çekilsin, Trakya, Ege ve kutsal yerler Türkiye’ye iade edilsin. Montagu, telin yayınlanmasına izin verdi diye Çurzon onu istifaya zorladı. Gandhi 30 Mart’ta tutuklandı.

Karabekir, M. Kemal’in halife olmak istediğini söyledi. M. Kemal’e karşı muhalefet kemikleşmeye başladı.

İngilizlerin isteği üzerine İzzet Avrupa’ya gitti (4/3).

17 Ekim’de Avrupa’ya gitmiş olan Gunaris ve Baltacis ülkelerine döndüler. Yalnızca İngiliz piyasasından kredi alabileceklerine dair bir anlaşma yapabildiler. 10 Mart’ta parlamentoya bilgi verdiler, güvenoyu alamadılar. Gunaris ayın 11’inde istifa edecek, 16’sında yeniden hükümet kuracak (Arada başbakan adayı Stratos hükümet kuramadı).

M. Kemal, TBMM’nin gizli oturumunda (6/3) saldırı bekleyen Yunanlıların yığınak yaptığını, ordunun karşı koyacak güçte olduğunu, fakat saldırmak için hazırlıkların bitmediğini söyledi. Mebuslara birlik olmanın önemini belirtti. Batı Cephesi’ne gitti.

Tevfik Paşa, Rumbold’la gizli görüşmede Sevr’de değişiklik önerisinin İzzet’e yapılması gerektiğini, Yusuf Kemal’e yapılırsa yeni istekler gelebileceğini söyledi (6/3).

Padişahın Marifeti

Padişah, Y. Kemal'in çantasından 6 belge çaldırıp fotokopilerini İngiliz Y. Komiserliğine gönderiyor. İçlerinde, İnönü'nün Yusuf Kemal'e Batılılar karşısında dikkatli olmasını isteyen belge de var. Olay, Vahdettin'in vatan hainliğinin başka bir kanıtı sayılabilir.

Sariyanis, Batı Anadolu Müdafaa Heyeti temsilcileriyle İstanbul'dan İzmir'e döndü. (6/3) Papulas'a bilgi verdi ve Teotokis'i de bilgilendirmek için Atina'ya gitti. Teotokis olumsuz.

Karabekir, Ankara'nın cumhuriyet ilan etmek ya da M. Kemal'in halife olacağı söylentilerini Fevzi, İsmet, Rauf ile görüşmek için 9 Ağustos'ta yola çıkacak, zaferden sonra Ankara'ya ulaşabilecek.

Sovyet hükümeti Aralof'a 3,5 milyon altın ruble yardımın hemen verilmesinin kararlaştırıldığını bildirdi. (7/3). Karabekir eliyle değil, Aralof eliyle verilecek.

Cecil Harmsworth, Avam Kamarası'nda barış antlaşmasının Padişah ile yapılması gerektiğini söyledi. (7/3). Böylece Ankara aradan çıkarılmış olacaktır.

Rumbold'dan Curzon'a rapor (7/3). Franklin Bouillon Ankara-İstanbul ikiliğine son verilmesini öğütlemiş. M. Kemal bunun ancak Vahdettin'in tahttan indirilmesiyle olacağını söylemiş.

Londra'da Curzon, İzzet Paşa ve Y. Kemal'le ayrı ayrı görüştü (16/3). Y. Kemal ile görüşmesinde Sovyetlerle ilişkilerden yakındı. İngilizlere karşı kuvvet kullanılmayacağına ilişkin güvence istedi.

Curzon'un Türk Dışişleri bakanlarıyla ikinci görüşmesi (18/3). Y. Kemal Batı Trakya'daki Türklerle, Anadolu Rumlarının değiş tokuşunu savundu (Curzon imkânsız diyor). Curzon önce Yunanistan ile ateşkes için ısrar etti.

Curzon yeni Yunan hükümetine Anadolu'daki durumun çok kritik olmadığını söylüyor, Anadolu'yu boşaltma düşüncesi ertelenmeli, Nisan'da Paris Konferansı beklenmelidir diyor (19/3).

Küçük Asya Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Müttefiklere protesto notası göndererek Batı Anadolu'da Yunanlılığın korunmasını istedi (19/3).

Ali İhsan Paşa (I. Ordu Komutanı) Akşehir'e geldi. İsmet Paşa ile tartışıyorlar. M. Kemal anlaşıyor diyor (Büyük Harp Meclisi).

Y. Kemal Londra'da 7 gün süren temaslarını bitirip Paris'e gidiyor (21/8).

Papulas, İyonya Devleti tasarısı kabul edilmedi diye Anadolu Ordusu Başkomutanlığı'ndan istifa ediyor, (21/3). Teotokis Atina'ya çağırıyor, 26'sında görüşüyor, ısrarına rağmen istifasını kabul etmiyor.

İkinci Ordu Komutanı Yakup Şevki, Çay'a gelip Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan ile görüşüyor (21/3).

Üç İtilaf Devleti Paris'te toplanıyorlar (22/3), üç ay süreli bir ateşkes öneriyorlar. Bu sırada tarafların kuvvetleri oldukları yerde kalacaklar, arada 10 km. mesafe olacak, takviye yok; 26'sında barış önerisi geliyor. Yunanistan ve Babıâli ateşkesi kabul ediyorlar. Ankara derhal tahliye şartına bağlıyor, dolayısıyla anlaşma olmuyor.

Akşam davetinde Y. Kemal, İzzet'le barışmayı reddediyor. Londra'da da görüşmemişler. Ertesi akşam Paris'i terk etme kararı alıyor.

Sariyanis Atina'dan İzmir'e döndü (22/3).

IV

Paris'te Dışışleri Bakanları Toplantısı ve İtilaf Önerileri

Paris'te Dışışleri Bakanları toplantı halinde (23/3). Poincaré, Anadolu'nun boşaltılmasını istiyor. Curzon, Çukurova'da Ermeni yurdu istiyor.

Mütareke Önerisi

1. Taraflar arasında on kilometrelik askersizleştirilmiş bir kuşak oluşturulacak.
2. Kıta, insan, mühimmat (cephane) bakımından bir güçlendirme olmayacak. Kıtaların, malzemenin konumlandırılması değişmeyecek.
3. Bu esaslar İtilafın askeri komisyonlarının denetiminde olacak, hakemlikleri gönül hoşluğuyla kabul edilecekti.
4. Vuruşmalara üç ay süreyle ara verilecek, barış öngörüşmeleri iki tarafça kabul edilinceye değin, üç aylık süreler yenilenecekti. Vuruşmalara yeniden başlamak isteyen, bırakışma süresinin so-

nundan başlamak üzere 15 gün önce karşı tarafı ve İtilafı bilgilendirecekti (22 Mart 1922).

M. Kemal, Yunanistan'ın Sakarya'da maddeten ve manen yenildiğini, geniş çapta bir saldırıya geçecek hali kalmadığının herkesçe anlaşıldığını belirtiyor. Bu durumda İtilaf, bir yıldır hazırlık yapan Türk ordusunu gevşetmek amacını güdüyordu.

Yunanlılar mütareke önerisini “derhal” kabul ettiler. M. Kemal olumsuz bir yanıtın doğuracağı tepkilerden çekiniyordu. Onun için teklifin olumlu karşılandığı haberleri yayıldı. O sırada cephe-de bulunan M. Kemal, hükümetle görüşerek bir karar oluşturuldu. İlke olarak bırakışma kabul edilecekti.

Ama ordunun hazırlıkları devam edebilmeliydi. Ordunun içine yabancı denetimciler sokulamazdı. Bırakışmayla birlikte tahliye başlamalıydı. Ama yanıt vermeye vakit kalmadan Paris'te toplantı halinde olan İtilaf Dışişleri Bakanları Konferansı 26 Mart 1922'de öngörülen barış koşullarını içeren ikinci notayı verdi. Koşullar:

1. Yunanlılar Anadolu'yu boşaltacak.
2. Doğu Trakya paylaşılacak: Tekirdağ Türkiye'nin, Kırklareli, Edirne Yunanlıların olacak. Edirne'deki Türkleri, İzmir'deki Rum-ları gözeterek hükümler oluşturulacak.
3. Gelibolu ve İstanbul boğazlarında geçiş serbestliğini sağlamak için askersizleştirilmiş bölgeler oluşturulacak.
4. Doğu Anadolu'da Ermeni yurdu olacak.
5. Savaş tazminatı azaltılacak. Malî, adli kapitülasyonlar yu-muşatılacak.
6. Türkiye'nin 45.000 jandarması, 40.000 askeri olacak; askerlik zorunlu değil, ücretli olacak.
7. İstanbul Türklerin olacak, barış gerçekleşince İtilaf İstanbul'u boşaltacak.

Her iki notayı Ankara, 5 Nisan 1922 notasıyla yanıtladı. İlke olarak bırakışma kabul ediliyordu. Ama onunla birlikte boşaltma başlamalıydı. İlk 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon çizgisine kadar, bırakışmanın başlangıcından 4 ay içinde de işgal tümüyle sona ermiş bulunacaktı. Bırakışma üzerinde anlaşılırsa üç hafta içinde barış görüşmeleri kararlaştırılacak bir kentte başlayabilirdi.

İtilafın yanıtı 15 Nisan’da geldi ve M. Kemal’in deyişiyle, “bittabi” olumsuzdu.

Ondan sonra süreç, yanıt-karşı yanıt biçiminde 26 Ağustos Büyük Taarruzu’na değin sürüklendi. Bu süreç görüşme ve pazarlık yoluyla barışçıl fakat sinir bozucu bir uzlaşma yoluydu. Ankara’nın bu yoldaki çabalarında samimi olduğunu göstermek için iki girişimi oldu. Avrupa’ya görüşmeleri canlandırmak için önce Yusuf Kemal, sonra da Fethi gönderildi. Bu kişiler İtilafın başkentlerini dolaştılar, fakat başarısız oldular. Bunlar olurken 30 Ağustos senaryosunu gerçekleştirmek için harıl harıl Türk ordusu hazırlık yapmaktaydı. Bu senaryonun (Yunan yenilgisi hele hezimet) gerçekleşebileceğine inanmayan TBMM içinde dahi pek çok insan vardı.

Barışçıl yoldan gitmenin kan dökülmeden yürümesi gibi çok önemli bir yararı vardı. Fakat en büyük sakıncası Misak-ı Milli’den önemli ödünler vermektir, çünkü pazarlığın hareket noktası Sevr olacaktır.

Savaşı canlandırma şıkkı tercih edilince Yunan ordusu hezimete uğramasa bile yenilgiye uğraması halinde, pazarlıkta Misak-ı Milli hareket noktası olabilecekti.

Bana öyle geliyor ki savaş yoluyla Yunan ordusunun imha edilmesi M. Kemal’in *Nutuk*’un başında açıkladığı “milli sırrı”nın bir parçasıydı. Çünkü ancak böyle parlak olağanüstü bir zaferle Lozan ve Devrim gerçekleştirilebilirdi. 30 Ağustos-9 Eylül senaryosu Lozan’ı (yani Türkiye’nin bağımsızlığını) ve Devrimi gerçekleştirmek için biricik yoldu.

Papulas ateşkesi görüşmek için Atina’ya geldi (23/3).

Yunanistan bazı itirazlarla ateşkes önerisini kabul ediyor (25/3).

Tevfik, Rumbold’a Padişahın hayalperestçe bilinen (özel ilişki) önerisini bildiriyor: Türkiye ile İngiltere arasında ayrı anlaşma yapılacak, Boğazlar İngiltere’ye bırakılacak, Doğu Trakya ve Edirne’nin Türkiye’ye bırakılmasına itiraz olmayacak, İngiltere halifeliğe düşman olduğu iddiasına son verecek. Rumbold, Müttefikler arasında kıskançlığa yol açar diyor (25/3). Yani, reddediyor.

İstanbul’un cevabı Ankara’ya da gönderildi. Teklifte Edirne’nin boşaltılması yok. Sakıncalı (26/3).

Biçki Yurdu'nun İstanbul'da olan kadınların kıyafeti hakkında 2 saatlik toplantısı. İslamiyete uygun bir kıyafet bulunması ve yaygınlaştırılması düşünülüyor. Çeşitli modeller ilgili kuruluşlara gönderilecek (26/3).

İsmet iki ordunun kumandanlarından barış yapılıyor propagandasının yayılmasını önlemelerini istiyor (27/3). Ordu maneviyatında gevşeme olmaması için.

Papulas, Bakanlar Kurulu'nda Anadolu'dan vazgeçilemeyeceğini, vazgeçilecekse özerk yönetim için kendisine yetki verilmesini, o da olmazsa istifasının kabulünü istedi (29/3). Daha önce de Yunan hükümetine özerk Batı Anadolu önerisi yapılmış, kabul edilmemişti.

II. İnönü Zaferi kutlamaları. M. Kemal, Abilof ve Aralof ile Çay'da gezide (30/3).

Yunan Dışişleri Bakanlığı'nda hükümet Batı Anadolu Rum Müdafaa Cemiyeti temsilcisiyle toplandı. Temsilci, kurulması tasarlanan özerk yönetimin el altından desteklenmesini istedi. Gunarıs Yunan malî kaynakları elverdiği sürece Anadolu'yu boşaltmayacağız dedi, özerk devlete karşı çıktı (30/3).

Darülfünun'da Rıza Tevfik'in konferansında (30/3) Fuzuli'nin Türk değil, Acem olduğu, Türk'ün kılıcından başka şeyi olmadığı savunuldu. İstanbul'da oturuyorsak Düvel-i Muazzama'nın İslamiyete olan saygısına borçluyduk. Bunun üzerine karışıklık çıkıyor, tıbbiyelilerle sarıklılar kapışıyorlar. Edebiyat Fakültesi öğrencileri 5 öğretim üyesini boykot etmeye karar veriyorlar (Ali Kemal, Rıza Tevfik, Cenap Şahabettin, Barsamyan, Hüseyin Daniş). Cenap Şahabettin Türklerin bilime yetenekleri yok diyor (1/4).

TBMM Harp Encümeni toplanarak taarruz hazırlıklarının malî yönünü tartıştı.

Toynbee, *Times*'a mektubunda Karatepe'de (Köşk) Yunanın camileri yaktığını, 400 kişiden yalnız 15 kişinin kaçabildiğini yazıyor (2/4). Buna karşılık, İngiliz Dışişleri, Pontus Rumlarına dikkat çekiyor.

Rumbold'dan Curzon'a rapor: Türk ve Yunanlılar yenişemezler (3/4). İngiliz istihbarat örgütü: Ankara'da barıştan yana bir grup etkisini artırıyor. Barış önerisi reddedilirse karışıklık çıkabilir.

Türkiye, kuraklık nedeniyle Rusya'da çıkan açlığa, çocuklara yardımcı olacak (3/4).

Papulas, Yunanistan'ın Anadolu'dan çekilmek niyetinde olmadığını açıkladı (5/4). Yunan Parlamentosu 3 oy farkla iç borçlanma yasasını kabul etti (5/4).

Rumbold, Vahdettin'le gizli görüşüyor (6/4). Barış İstanbul hükümetiyle yapılmalı. Padişah, herhangi bir özel uzlaşmaya hazır, boşaltılan yerler İstanbul'a devredilsin. Hayatının tehlikede olduğunu, Edirne'yi de istediğini söylüyor. Üç gün sonra boşaltılan yerlerin İstanbul'a verilmesini tekrar istiyor (bu amaçla adamını gönderiyor).

İngiliz Savaş Bakanlığı, Ankara'nın boşaltma önerisini kabul etmemeli diyor, çünkü o zaman konferansa Anadolu sorununu çözmüş olarak gelecekler. Yunanlılar Trakya'ya yığınak yaparlar, harekât merkezi Trakya'ya kayar. Müttefik kuvvetleri tarafların arasında kalır.

İzzet, konferansa katılmayı kabul ediyor ve işgal altındaki yerlerin (Trakya dahil) boşaltılmasını istiyor (8/4).

Darülfünun grevi genişliyor (8/4).

M. Kemal, Lenin'den yardım istiyor (10/4). Rıza Nur başkanlığında bir heyet Rusya'ya gönderiliyor.

Poincaré, Curzon'a yanıt veriyor. Taraflar şartları bütünüyle kabul etseler de boşaltmanın hemen olmasına karşı olduğunu belirtti (10/4). Fransız desteğinin sınırları.

Zeytinburnu Cephane Fabrikası'ndan Fransızların göz yummasıyla 917 sandık piyade mermisi, 11.516 top mermisi kaçırıldı.

İtalyanlar işgallerine son verme kararı alıyorlar (13/4). 21 Nisan'da Söke'yi boşaltıyorlar. Hemen aynı gün Yunanlılar işgal ediyorlar.

İsviçre Polisi, Cavit'i Ermenilere karşı uyarıyor (13/4). Bir süre önce Fransız polisi Hüseyin Cahit'i uyardı.

Yunan Kararları

Atina'da Yunanlı ve Rumlar Anadolu ve Trakya Rum teşkilatına yardım kararı alıyorlar. 3 komisyon kuruluyor: 1) Asker toplama ve eğitimi. 2) Propaganda. 3) Mali işler.

13. Fırka Hücum Taburu'ndan 2 bölük Trakya'da Rum çetelerini takibe başladı (14/4).

Celalettin Arif, Cenova'ya Ankara'nın çağrılmayışını protesto etti (14/4). Türkiye Avrupa devletidir diyor.

Müttefikler, Ankara'nın 5 Nisan tarihli notasına yanıt verip konferansa katılmayı olumladılar, fakat ileri sürülen şart, Anadolu'nun hemen boşaltılması. Yunan tarafı kabul etmeyeceğini ama boşaltma tarihini öne almaya hazır olduklarını, katılacak temsilcilerin adlarını rica ettiler. Ankara 22'sinde yanıt verecek.

Garoni-İzzet Paşa notalarla anlaştılar. İngiltere 27'sinde protesto etti (15/4).

ARMHC yönetim kurulu adına M. Kemal'in örgüte genelgesi: Birlik ve ciddiyete davet (5/4).

TBMM'de 3 günde 9 yeni vergi yasası (15/4). Para cezaları 5 kat artırıyor.

Büyük Taarruz hazırlıkları.

Rumbold, Curzon'a bildiriyor: Türk ordusu savaşa isteksiz. Cemal Azmi (eski Trabzon Valisi) ve Bahattin Şakir, Berlin'de Ermeni komitecilerince öldürülüyor (17/4). İngiliz-Ermeni kan davasının devamı.

Uzun süredir cepheyi gezen M. Kemal Ankara'ya dönüyor (17/4).

Fener Patriği Meletios'tan Rumbold'a: Yunan ordusunun çekilmesiyle Rumların vaziyeti ümitsiz oluyor. Kemalizm Türkiye'nin en fena tecellisi (17/4).

M. Kemal TBMM'de konuşuyor. Bir buçuk aydır cepheyim. Bir eri müstesna olmamak üzere ordumuz özlediğimiz kutsal davayı bütünüyle kavramıştır. Ne büyük (ve doğru) iddia. Bu, Viyana duvarlarına dayanan şunun bunun ihtiras aleti eski Osmanlı ordusu değildir (18/4).

Asker olmayanlardan kentte oturanlardan 100, köyde oturanlardan 50 kuruş ulaştırma vergisi alınacak.

Fransız denetimi altındaki Zeytinburnu depolarından 19.168 mermi kaçırıldı. Bu ikinci sefer, 2 sefer daha olacak (22, 29/4). Fransız-İngiliz emperyalizminin rekabet ve karışıklığını gösteren durum (18/4).

Yunan Savaş Bakanı Teotokis, Korgeneral Hacıanesti'ye Başkomutanlığı önerdi. Hacıanesti'nin koşulları: İzmir'i teslim etmemek, Küçük Asya ve Trakya sorununun birbirinden ayrılmaması, İstanbul'a sığınan subayların Anadolu'ya dönmelerine izin verilmemesi (18/4). (Bozgunculuk yapmasınlar diye herhalde.)

İstanbul hükümetinin 18 Nisan tarihli cevabına karşılık, Müttefikler Anadolu'nun hemen boşaltılamayacağını, Trakya'daki Yunan ordusunun İstanbul'u tehdit edeceğini bildirdiler. İstanbul hükümeti, Edirne dahil, Doğu Trakya, Türkiye'ye bırakılmazsa İstanbul'un Yunan tehdidi altında olacağını belirtmişti (19/4).

İtalyanlar Söke'yi boşalttılar, ertesi gün Yunanlılar işgal ettiler (20/4).

Moskova'da Elçiliğimiz Basılıyor

Ruslar Moskova'da elçiliğimize gece girerek, kimi evrakı çanta-ya koyup mühürlettiler ve götürdüler. Elçiliğin kimi memurlarının bir casusluk olayına karıştıkları iddia ediliyordu. Ali Fuat, casusluk suçlamasını reddederek 10/5'te Ankara'ya döndü (21/4).

Ankara 15 Nisan tarihli Müttefik karşı önerilerini yanıtladı (Yusuf Kemal, 23/4). Görüşmelerle birlikte boşaltmada ısrar edildi. Zulümler boşaltmayı acil kılıyordu. İzmit'te görüşmeler başlayıp ilerleme olursa barış görüşmeleri başlamalıydı (22/4).

Zeytinburnu'nda 3. silah kaçakçılığı (22/4).

Atina'da İngiliz askeri ataşesi Nairne raporu: Yunan ordusunun morali yüksek, Türk ordusunun düşük. Türklerin saldırıya kalkışması boyunlarını kemente uzatmaları demektir.

İstanbul'da Garbi Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu (25/4). Kendi geleceğini tayin ilkesi savunulacak.

İstanbul'da üç yüksek komiser Ankara'nın 22 Nisan tarihli notasına verilecek cevabı tartıştı. Rumbold İzmit'te toplanmaya karşı. Fransız Y. Komiseri uygun görüyor. İtalyan Y. Komiseri ortada (25/4).

İçişleri Bakanı Ali Fethi, İttihatçıların öldürülmemesi için yurda gelmeleri konusunda Milli Mücadele'ye karşı olmayanlara kapılmanın açık olduğunu söylüyor (25/4).

İstanbul'da Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti temsilcileri toplanarak İzmir Müdafaa Birliği'ni desteklemeye karar verdiler. Teşkilata ve Papulas'a destek telgrafları çektiler (25/4).

Cezalarının bitmesine 2-3 ay kalmış mahkûmların tarım işlerinde çalışmak üzere kefaletle serbest bırakılmaları için kararname (26/4). Seferberliğin bir gereği.

V

Papulas İyonya Projesini Reddediyor

İşgal kuvvetleri komutanı Papulas, 2 gün önceki haberi yalanlayarak kralcı hükümet Anadolu'dan çekilmeyi reddettiği için İyonya Devleti projesini kabul etmediğini bildiriyor (26/4).

Churchill, Curzon'a Türkiye politikasının menfaatlerine aykırı olduğunu söylüyor (26/4).

İzmir'de İngiliz konsolos yardımcısı Kole, Anadolu Rumları Müdafaa-i Hukuk Komitesi'nden Nicholas Pavlidis ile görüştü. Pavlidis, Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu sömürdüğünü, Papulas'a güvenemediklerini, Venizelos'a güvendiklerini, bazı Türkleri yanlarına alabileceklerini, İyonya'nın Boğazların güvenliğini sağlayabileceğini, Bandırma-Alaşehir-Menderes Vadisi-Kuşadası bölgesini istediklerini, yerli Türklerden vergi alınacağını, Düyun-u Umumiye payına el koyacaklarını, lüks vergileri koyacaklarını, İstanbul Rumlarından 20 milyon Türk lirası, Amerikan Rumlarından 10 milyon dolar beklediklerini, 3.400 subay emrinde 100.000 kişilik ordu, 25.000 kişilik yedek ordu kuracaklarını, Rumları askere alarak işe başladıklarını anlatmış (27/4).

İtalyanlar Söke'den sonra Kuşadası'nı da boşalttılar. Menderes Vadisi böylece boşaltılmış oldu. Yerlerini Yunanlılar işgal ettiler (27/4).

İsmet Paşa, Yunanlılara karşı genel bir saldırı yapmak için daha 50.000 er, 15.000 hayvana ihtiyaç olduğunu, SSCB'den gelecek silah, cephane sayesinde Yunanlılara üstünlük sağlanacağını bildirdi (27/4).

İstanbul'da Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti'ne) Müzaaheret Cemiyeti kuruldu. Başkan Çürüksulu Mahmut Paşa, 2. Başkan Besim Ömer Paşa, üyeler Ebulüla (Mardin), Cemil (Bilsel), Dr. Âkil Muhtar, Ahmet İhsan (27/4).

Times gazetesi İyonya haritası yayınladı ve Venizelos'un, yerli Rumların çalışmalarını anlattı: Nisan başlarında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin İyonya'yı boşaltmaya karşı direniş çağrısının duyurulduğunu, 18 Nisan'da *Times* muhabiri çağrıya geniş katılım olduğunu, sonuna kadar çarpışmadan yana olduklarını açıkladı (29/4).

Müttefiklerin 19 Nisan notasına yanıt veren Babîâli, şartları kabul ettiğini bildirdi, fakat Doğu Trakya'nın Türkiye'ye bırakılmasını istedi (29/4).

Zeytinburnu deposunda 4. silah kaçakçılığı (24/4).

Gunaris Küçük Asya Komitesi'nin üç önderiyle görüşmüş. Hükümetle işbirliği önermişler.

Fransa, İngiltere'nin Ankara'nın 22 Nisan notasına yanıt vermesini, İzmit Konferansı'nın kabul edilmesini istedi. Curzon 10 Mayıs'ta reddediyor (1 Mayıs). Sürünceme taktiği devam ediyor.

İngiltere'nin İzmir Başkonsolosu Lamb'in Rumbold'a raporu. Küçük Asya Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ciddileşti ve hem ordu, hem halk arasında güçlendi. İzmit-Antalya hattını istiyorlar. Komitenin aşırı üyelerinden Hrisostomos yabancı ülkelerden yardımlara güveniyor ve Anadolu'nun barışçı yoldan boşaltılması umudu yok diyor (1/5).

Rumbold'dan Curzon'a: Ankara'da üç parti var. M. Kemalciler, Enverciler, padişahçılar. Dış siyasette Batı yanlıları ve Doğu yanlıları. Rusya eğilimliler şimdilik ağır basıyor. Askeri denge Yunanistan'dan geliştii. Çatışmalar başlarsa iki taraf da başarılı olmaz (1/5).

İsmail Canbolat (Roma), Cavit'e (İsviçre) İttihatçıların canlarını kurtarmak için gizlendiklerini, Ankara'dan davet beklediklerini yazdı (1/5).

Yusuf Kemal imzasıyla Moskova Elçiliği'ndeki baskın ve çanta olayı dolayısıyla Sovyetlere protesto notası verildi (3/5).

Aralof 3,5 milyon altını teslim etti (3/5).

İttihatçı Barutçuzade Ahmet Efendi ve Yahya Kâhya'nın Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde yaptıkları yolsuzluk. Teşkilatın dağıtılmasına rağmen görevi sürdürmeleri (3/5).

Enver Paşa Buhara'da Ruslar aleyhinde çalıştığı için Bolşevikler bütün Türk subay ve öğretmenleri tutuklamışlar (3/5).

VI

Başkumandanlık Kanunu

TBMM’de Başkumandanlık Kanunu’nun 3 ay daha uzatılması önerisi geliyor (3. kez). Hükümet gizli celsede görüşülmesini istiyor, muhalefet gizliliğe karşı. Sakarya koşullarının bulunmadığı ileri sürülüyor, kanunun ikinci maddesinin çıkarılmasını istiyorlar, Tekâlif-i Milliye’de yolsuzluk yapıldığı iddia ediliyor. Kanun usulen açık celsede de konuşuldu. Hüseyin Avni olağanüstü durumun olmadığını, barışa gidildiğini söyledi. Birçokları gibi kopacak fırtınayı tahmin edemiyor.

İzmir’de çıkan *Köylü Gazetesi* (27/4), Şark-ı Karip (Yakındoğu) Çerkezleri Cemiyeti’nin İstanbul’da şube açtığını bildirmiş. *Vakit* gazetesi şube başkanı İlyas ve Merkez Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa’yla görüşüyor. İlyas, Çerkez Ethem’le amaç birliği içinde olmadıklarını, Türkiye’ye bağlı olduklarını, Fevzi ise Avrupa’da cahilleri aldatmak için ileri geri yazıldığını söylemiş (*Vakit*, 4/5).

Bakanlar Kurulu üyeleri Fevzi, Kâzım, Rauf, Fethi, Yusuf Kemal, M. Kemal’e (gizlice) gelerek Başkumandanlık Kanunu konusunda çoğunluk olmadığı için istifa etmek istediklerini söylüyorlar (5/5). Bu müthiş bunalım karşısında Meclis’in dağıtılması görüşül-

dü. M. Kemal 24 saat beklenmesini istedi ve Karabekir'e danıştı. Kendisi Ankara dışında, cephedeysen muhalefetin arttığını anlattı (6 red, 23 çekimser, 114 kabul, 27 mebus oy vermeyeceklerini söylüyor, çoğunluk yok). Karabekir, Doğu ordusu ve halk hükümete bağlıdır diyor. Muhalefet ne diyor diye soruyor.

Nutuk'ta bunalım uzunca ele alınıyor. 5 Mayıs oturumuna M. Kemal rahatsız olduğu için katılamamış. 6 Mayıs'ta gizli oturumda kızgınlığını ve tepkisini dile getiriyor. İki gündür ordunun kumandansız bulunduğunu, fakat "... ordumuz başsız bırakılamazdı... Binaenaleyh, bırakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım." diyor. M. Kemal her türlü tevazuyu bir yana iterek, kendisinin patron olduğunu duyurmuş oldu. Hatta bir siyaset felsefesi dersi vererek, asıl olanın millet ve onun sözcüsü Meclis olsa da, işleri yürütenlerin bireyler (fertler) (yani kendisi) olduğunu duyurdu. (İngiliz filozofu Carlyle tarihin büyük insanlarca (kahramanlarca) biçimlendirildiğini savunmuştur. Büyük ihtimalle Atatürk bu tartışmanın farkındaydı. Tarihin kişilerce değil, kişisel olmayan toplumsal güçler tarafından oluşturulduğu görüşünü savunan filozofların başında Hegel ve Marx gelir.)

Bunalım geçtikten sonra (8/5), M. Kemal kanun 3 ay uzatıldı diye açıklıyor. Karabekir'le haberleşmesini İsmet'le de yapıyor.

Yunanistan, Müttefiklere şikâyetname gönderdi, Türklerin zulüm yapılıyor iddialarının yalan olduğunu, kendilerinin (Türklerin) Pontus'ta zulüm yaptıklarını savunuyor (5/5).

Zeytinburnu'ndan 5. yükleme (5/5).

Başkumandanın açıklamaları için TBMM'de gizli celse. Sert cevaplar verdi. "Bu (TBMM) benim eserimdir, eserimi küçültmek değil yükseltmekle görevliyim. Emin olunuz Sakarya arifesinden daha tehlikeli bir zamanda bulunuyoruz." Açık celsede Başkumandanlık uzatıldı. M. Kemal haftalarca Ankara dışında cephede olduğu, TBMM adeta "sahipsiz" kaldığı için sorunlar çıkabiliyordu. Mebusların birçoğu barış havalarına girmişlerdi. Kurtuluş Savaşı'nın silahla çözüleceğine pek inanmıyorlardı. Bu havaya giriyorlardı. Bu havaları gören, duyan Yunanlı ve Müttefikler böylece gaflet uykusuna yatmış oluyorlardı. Barış yolu konferansta pazarlığın

Sevr'den açılması demekti. Oysa savaş ve zafer, pazarlığın Misak-ı Milli'den açılması demekti.

Atina, başkent ve İzmir'de yaptığı açıklamada hükümetin Yunan çıkarlarıyla tam uyum içinde olduğunu, Batı Anadolu'da milli görüşleri tatmin etmeden çekilmek istemediğini vurguladı (7/5).

Aralof, Yusuf Kemal'i ziyarette çanta olayından ötürü ilişkilerin bozulmayacağı güvencesini verdi (7/5).

Harp Encümeni toplandı. Batı cephesinde 181.000 asker, 65.000 hayvan var (8/5).

Ankara pasaportlardaki "Nam-ı Nami-i Hazreti Padişahi" ibaresi yerine "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" ibaresinin yazılmasına karar verdi (8/5).

Özdemir Bey komutasındaki 70 kişilik birlik Ankara'dan Diyarbakır'a hareket etti. 30'da Beytüşşebap'ta olacak.

Sömürgeler Bakanı Chamberlain, Avam Kamarası'nda Müttefikler ne yazık ki Kemalistlere karşı etkili önlemler alacak durumda değiller diyor (10/5).

Sovyet Yardımı

Sovyet Dışişleri Bakanı Karahan'dan Aralof'a: "En sıkışık zamanda Türkiye'ye yardım yaparak Enver Paşa'nın Türkiye'ye girişini engelleyerek" dostluğumuzu kanıtladık (11/5).

Yunan parlamentosunda güven oylaması (11/5): 161-160 çıkıyor dolayısıyla Gunaris istifa ediyor. Önce Stratos, sonra Protopadakis başbakan oluyor.

Cavit, Düyun-u Umumiye'de Osmanlı murahhası seçildiğine dair tel alıyor (11/5).

İngiltere, Anadolu'da Hristiyanlara yapılan zulümleri araştırmak için Müttefikler ve ABD'den oluşan bir kurul gönderilmesini önerdi. İtalya, Yunan zulmünü de araştırmak şartıyla kabul ediyor (13/5).

Cavit, Ermenilerin İttihatçıları öldürmesine misilleme yapılacağını bildirilmesini istiyor. Ona göre Ankara, sıranın kendilerine geleceğinden habersiz, seviniyor (13/5).

Lazistan'dan Abidin Bey (TBMM): "İzmir'i terk etmemizi isteyen bir barış kahrolsun" diyor (15/5). Her yerde gösteriler.

İstanbul'da 76 kişi İngilizlere dilekçe verip Ankara'da "Allah'a düşman sosyal düzene isyan eden maceraperest çetenin" safdışı edilip Yunanlıların boşaltacağı Anadolu topraklarının Padişaha verilmesini istedi. İmzacılar Vasıf Ef., Rıza Tevfik, medreseliler ve tekke müritleri (15/5).

Batı Trakya Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin Cenova Konferansı'na muhtırası. Batı Trakya % 75 Türk'tür. İnceleme kurulu gönderilsin (15/5).

Türk-Yunan barışı için Fransa İngiltere'ye nota verdi (15/5). 1 Mayıs'ta verilen notayı Curzon 10'da reddetmişti. Bunu da 7 Haziran'da reddedecek. Sürunceme politikası.

6. seferde Zeytinburnu deposu toptan boşaltılıyor (15/5).

Enver, Ruslara ultimatomu Azerbaycan C. Başkanı Nerimanof'a gönderiyor (15/5).

İzmir'de konsolos Lamb'in Rumbold'a raporu: Yunan işgal ordusu İyonya programını uygulamaya başladı. Kent ve kasabalarda silahlı sivil muhafız teşkilatı kuruldu. Yunan subaylarınca eğitiliyorlar (16/5).

Abdülmecit'in *La Stampa*'ya demeci. Anadolu Türkleri 6-8 milyon kadardır. Onları yönetmek iddiasında olanlar günün birinde kılıçlarını padişahın ayakları altına uzatacaklarını düşünmeyen maceracılarıdır (16/5).

Avam Kamarası'nda Chamberlain misilleme tehlikesine karşı Müttefik ve ABD subaylarının derhal İzmir ve Pontus'a gönderilmesini önerdiklerini belirtti ve Curzon'ın İstanbul Yüksek Komiserliği'ne, gönderdiği yazıyı okudu (16/5).

Stratos güvenoyu alamadı ve istifa etti (17/5).

Albay Giordano'ya göre Kemalistler ciddi bir askeri harekâta kalkışabilecek durumda değiller (20/5).

Atina'da İngiliz temsilcisi Lindley'e göre Kemalistler Misak-ı Milli'den azına yetinmeyecekler, onlara ciddi baskı yapılmalı, İzmir bölgesine özerklik verilmeli (20/5).

VII

İç Anadolu Rumları

İç Anadolu Rumları Ankara'dan yana. Kayseri'de toplanan Umum Anadolu Hıristiyanları Kongresi zulüm iddialarının asılsız olduğunu, İstiklal Mahkemelerinin Türk, Rum ayırmadığını, Pontus sürgünüünün bir zorunluluk olduğunu, Papa Eftim telle bildirdi. Papa teli ertesi günü açıklayacak.

Protopapadakis hükümeti kuruluyor ve güvenoyu alıyor.

Hacıanesti Trakya Ordusu komutanlığına atandı (21/5).

Rumbold'a göre Fransız Yüksek Komiseri ne pahasına olursa olsun barıştan yana. Kemalistlere boyun eğecekler. M. Kemal'in durumu sağlam. Ankara'yı kıskanan İstanbul hükümeti İzmit Konferansı'na karşıdır. Ben de (22/5).

Ankara İçişleri Bakanlığı, ABD Yakındoğu Yardım Teşkilatı eski üyelerinden Yavel'in zulüm iddialarına iftira diyor (*The Times* (6/5, 23/5).

Rumbold'dan Curzon'a: İzmit'te Fransız gemisinde konferans fikri reddedilmelidir. Belki Beykoz olabilir. İngiltere tek kalırsa İstanbul hükümetini Ankara'ya karşı kullanabilir (23/5).

Venizelos, Dışişleri Müsteşarı Crowe ile görüşüyor ve İyonya'nın desteklenmesini, para yardımında bulunulmasını istiyor. Yunan ordusu İzmir'den çekilirse Konstantin'in tahtta kalamayacağını söylüyor (24/5).

M. Kemal, Fransız gazeteci Gaulis'in 2 Nisan günlü veda mektubuna yanıtla, kendisini tekrar beklediklerini belirtip, gerekirse, "zafere kadar harbe devam edeceğiz" diyor. Jan Schliklin 2 hafta Anadolu'da kaldıktan sonra İstanbul'a dönüyor (24/5). Mülakat ertesi gün Matbuat Cemiyeti'nde.

Küçük Asya Sefer Ordusu Komutanı Papulas istifa etti: 3 Haziran'dan başlayarak yerine Trakya Ordusu Komutanı Hacıanesti gelecek. Papulas, Özerk İyonya kabul edilmediği için 21 Mart'ta istifa etmişti, reddedilmişti (25/5).

Bouillon, M. Kemal'e gönderdiği mektupta, Yusuf Kemal gibi adil barışa ulaşmak için uğraştıklarını, yol aldıklarını, vazgeçmeyeceklerini bildirdi. "Anadolu'nun tahliyesi zarureti ilk defa olarak açıkça herkes tarafından tanınmaktadır."

Padişah hahambaşı vekiline Mecidi nişanı verdi (28/5).

Musevi Cemaati Reisi Yusuf Rusu (Ruso ?) ile Türk Ortodoksları Reisi Papa Apostol Yavel azınlıklara zulüm iddialarını yalanladılar. Kayseri'de Rum ve Ermeni temsilcileri Türk ordusunun zaferi için dua ettiler (28/5).

Avam Kamarası'nda Townshend ve Kenworthy'nin Ankara'dan yana konuşmaları (30/5).

Rumbold ABD gazetecisi Dr. Gibbons'un Yunan cephesi izlenimlerini bildiriyor (30/5). Ulaştırma hatları olağanüstü, moralleri umulanın üstünde, İyonya hareketi çok güçlüymüş. Antikemalistlerle görüşmüş, İngilizlerin dikte ettiği şartlar kabul edilmezse hareket içten yıkılabilirmiş.

Yedi Hristiyan kaynağın Ankara'nın zulüm yaptığı iddialarını yalanlayan açıklamaları (30/5). İki Hristiyan kaynağın yalanlaması (31/5).

İzzet Paşa'nın N. Y. *Times*'a demeci: Anadolu'da Pontus'tan tehcir ve zulüm devam ediyor.

Harington'un merkeze raporu (3/6): Kemalistler makul barış koşullarına razı olacak gibi görünmüyorlar. İki taraf da geniş bir harekât arzusunda değiller. Yunan ordusu bir yıl daha direnebilecek. Kuvvet yolundan bir çözüme ulaşamaz. Müttefik kuvvetlerinin yalnızca adı var. Müttefikler İstanbul ve Boğazları boşaltmalıdırlar.

Claude Farrère İstanbul'da. Büyük karşılamalar. 18 Haziran'da M. Kemal ile İzmir'te görüşüyor (5/6).

Dün İzmir'e gelip komutayı alan Hacıanesti bildirisinde orduyu Doğu'daki Hıristiyan halkı kurtarma görevine devam etmeye çağırdı (5/6).

Kapriyel, Cavit'e Ermenilerin Anadolu'ya dönmeleri konusunu açıyor. Cavit barıştan sonra konunun ele alınmasını istiyor. Kapriyel Ermeni intikamcılarının listelerine Cavit'i de almaları üzerine Taşnak önderlerini çağırıp konuşacaklarını söylüyor.

Yunan Donanması Samsun'u Topa Tutuyor

Yunan filosu Samsun'u topa tuttu (400 atış), 4 Türk öldü (7/6). İngiltere, Fransa'nın 15 Mayıs notasını da reddetti (7/6).

Hacıanesti 15 gün cepheyi dolaştı. Birlik komutanları Türklerin saldırıya girişemeyeceklerini söylüyor (7/6).

Meclis'te Trabzon meselesi konuşuldu (8/6). İttihatçı ve 2. Grup mebusları hükümeti (Dahiliye Bakanı Fethi) baskı yapmakla suçladılar, Yahya Kâhya'yı savundular. Fethi daha sonra güvenoyu alacaktır.

Suriye Yüksek Komiseri temsilcisi Albay Mougin Ankara'da (8/6).

Basında Yunanlılarla görüşme girişimi haberi yalanlanıyor. Daha önce Yunanlılar da yalanlamışlar (8/6).

İzzet, Rumbold'la görüştü. Ankara'nın ateşkesi kabul etmemekle, son Avrupa gezisini (4 Mart-4 Nisan) eleştirerek hata yaptığını, M. Kemal'in durumunun bu yüzden zayıfladığını, İT desteği aradığını söyledi (12/6).

Padişahın başkanlığındaki Saltanat Meclisi, Saray'da Tevfik Paşa başkanlığında toplandı (12/6).

Geçici olarak 17 Nisan'da Ankara'ya gelmiş olan M. Kemal, gece cepheye hareket etti (12/6). M. Kemal kesin sonuçlu bir yaz saldırısına hazırlanıyor.

M. Kemal, Savunma Bakanı Kâzım Özalp ile Sarıköy İstasyonu'na geldi. İsmet ile yaptığı uzun görüşme sonunda Büyük Taarruz'un Ağustos sonlarında yapılabileceğine karar verildi. İsmet ile Kâzım, Batı Cephesi Karargâhı'na, Akşehir'e gittiler (13/6).

Zübeyde ve Makbule hanımlar Adapazarı'na geldiler, ertesi gün M. Kemal ile buluşup Ankara'ya gidecekler (13/6). M. Kemal, anesi ve kardeşiyle helalleşecek.

İngiliz istihbaratı İyonya konusunda üç raporu Dışişlerine sunuyor. Raporları hazırlayan İzmir'deki askeri temsilci Bnb. Johnston (13/6).

VIII

Büyük Taarruz Kararı

Genelkurmay Büyük Taarruz kararı aldı (16/6).

Fransa, Ankara'nın ateşkes şartlarının kabulü için İngiltere'ye 3. notasını verdi (16/6). Yarından sonra 4. nota sunulacak. 26'sında 5. nota verilecek. Son üç notayı İngiltere reddedecek. *İngiltere Ankara'da M. Kemal'i alaşağı edecek bir çözümme beklentisiyle barış sürecini yokuşa sürüyor.*

M. Kemal Adapazarı'ndan İzmit'e geldi (17/6).

Türk dostu Claude Farrère İzmit'e geldi (18/6), M. Kemal'le çay içti (18/6).

Meclisin gizli oturumunda Türkiye'ye gönderilecek inceleme kurulu görüşüldü. Muhafızlar ordunun neden taarruz etmediğini, orduya verilen paraları sordular.

Fransa Türk-Yunan ateşkesine ilişkin 4. notasını verdi (18/6).

Anadolu Ortodoksları Kongresi Kayseri'de toplandı (19/6).

Sovyetler, Ankara'ya nota verip 2 ay önceki çanta olayından üzüntü duyduklarını belirtiyorlar. Çantanın iki tarafın önünde açılmasını, Türkiye'ye ait evrakın geri verilmesini, sorumluların karşılıklı cezalandırılmasını öneriyorlar (19/6).

Rumbold'a göre M. Kemal'in İzmir gezisi askeri amaçlı. Bolu yöresinde ona karşı askeri bir hareket var. Başında Albay Şevket diye biri varmış (20/4).

İzzet, Rumbold'a Müttefiklerle bir konferansta Babıâli'nin dışta tutulmasından endişe duyduğunu açıklıyor (Rumbold'un İzzet'e ziyareti) (20/6).

M. Kemal Adapazarı'nda halka ve askere, "yakın zamanda düşmana kesin darbeyi indireceğimizden emin olmalısınız. Bu darbe bizi inşallah İzmir'imize kavuşturacaktır." diyor (20/6). Kaynak: *Tercüman-ı Hakikat* (Sarıhan, s. 486). Sonu adeta açıklayan bir söz.

Bakanlar Kurulu Sovyet notasını görüştü. Özür kabul edildi; suçlu Türk memuru varsa cezalandırılması, A. Fuat'ın Moskova'ya dönmesi kararlaştırıldı (21/6).

Toprağı olan çiftçi mahkûmların 3 ay süreyle salıverilmeleri kararlaştırıldı (21/6).

Bütün ülkelere Yunan zulmünü protesto teli, "... cehennemi bir zulüm ve vahşetin avı olarak 4 yıldan beri, demir bir ateşle... yüz binlerce kişi katledilmiş, yüzlerce köy, kasaba, şehir yakılmış, milyonlarca liralık servet gasp edilmiştir." (21/6).

M. Kemal annesiyle Ankara'da (24/6).

Yunanlılar İzmir'de polis örgütüne el koydular (24/6).

Rumların İzmir Müdafaa Birliği, İyonya Devleti istiyor (24/6).

Sadık, Rıza Tefik, Vasfi Hoca dahil, 20 imzalı mektup Lordlar Kamarası'nın Doğu ile ilgilenen üyelerine gönderildi. Ankara suçlanarak, barışın Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yapılması isteniyordu.

Poincaré, İngiliz hükümetine Türkiye barışı hakkındaki 5. muhtırasını verdi. İngiltere 5 Temmuz'da bunu reddedecek.

Hacıanesti, Steryadis, Triandafilakos Atina'da görüşüyorlar. Yunan Bakanlar Kurulu "enerjik tedbirler" kararı alıyor. Galipler kararlarını Türkiye'ye hissettirmeli (27/6).

Claude Farrère'in izlenimleri: M. Kemal harikulade bir insandır. İzmir, İstanbul, Edirne Türklere verilmeli, 1914 sınırları geri gelmelidir (27/6).

Hacıanesti'nin Anadolu'nun bir kısmının boşaltılması fikrine Steryadis itiraz etti. Atina'da İngiliz Elçisi Lindley raporu: Yunanis-

tan mali nedenlerle savaşa devam edemez, geri de çekilmez, çıkmaz halindedir (28/6).

Mahmut Muhtar'dan Cavit'e: Anadolu hal-i infisahta (bozulma), İstanbul hal-i inhilalde (dağılma), Anadolu tek başına barış yaparsa, Ruslar Sivas ve Diyarbakır'a yürüyecekler (28/6).

Cavit 34 ay süren kaçaklıktan sonra İstanbul'a hareket etti. Fransa onu önce gizlemiş, sonra Fransa'ya oradan da İsviçre'ye kaçırmıştı (29/6).

Rumbold'a göre Yunan Yüksek Komiseri, Anadolu Rumlarının durumlarının vahim olduğunu ve savaşa son vermek gerektiğini söylemiş (29/6).

Yunan hükümeti Kralın başkanlığında toplandı. Bir bakan İstanbul'a yürümeyi önerdi. Kral kabul etmedi. Karar yok (29/6).

Anadolu hareketinin İT'nin isteği üzerine başlatıldığı yolunda basında çıkan iddiaya karşılık M. Kemal kendi kararından başka rol oynayan kişi ya da kuruluş olmadığını açıkladı (1/7).

Ali Fuat'ın çanta olayı kapanıyor, fakat Ruslar onun elçilik görevine dönmesini istemiyor (2/7).

İnönü ve Büyük Taarruz

M. Kemal, Büyük Taarruz için Batı Cephesi Komutanlığı'nın (İnönü'nün) fikrini soruyor (2/7).

Ankara'da yedek subaylara diploma töreni ve eğlenceleri (2/7).

Dışişleri Bakanı Vekili Balfour, Savaş Bakanlığı'na İstanbul'u boşaltmanın sakıncalı olduğunu bildiriyor (3/7).

Harington raporu: Steryadis cephenin daraltılmasını istiyor (3/7).

Yunan ordusunun İstanbul'a yürümesi halinde Trakya Türklerinin harekete geçmesini önlemek için yüzlerce Trakyalı Türk ailesi Selanik'e sürülüyor (4/7).

İngiliz Akdeniz Orduları Başkumandanlığı raporu: *Averof*'u (ünlü Yunan zırhlısı) batırana Ankara on bin lira ödül koymuş. Mecliste M. Kemal'e muhalefet artmış (doğruysa, Sakarya Zaferi "eskimeye" yüz tutmuş demektir). Claude Farrère Ankara ile İstanbul'u barıştırmak istemiş, başaramamış (4/7).

İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson raporları: 1) Kemalistlerin düşmanları İngiltere'nin yardımını boşuna beklemişlerdir (İngilizlerin pintiliğinin etkisi ?), 2) Atina'daki İngiliz Askeri Ataşesi'nin duyduğu gibi, Yunan ordusunu şerefli bir ricat bekliyormuş (Yunanlılar bakımından gerçekleşen, şerefsiz bir bozgun oldu. Şerefsiz, çünkü kaçarken bile etnik temizlik misyonunu unutamadılar) (4/7).

Yahya Kâhya Trabzon'da, iddiaya göre Topal Osman'ın adamlarınca öldürülüyor (3/7). Meclis 24 Temmuz'da üç kişilik soruşturma kurulu görevlendiriyor. İttihatçılar 13. Fırka Komutanı Sami Sabit'i sorumlu tutuyorlar. Haziran başında tümeni Erzincan'a intikal ettirildiği halde, Trabzon'dan ayrılmamıştı. Yapılan baskılar sonucunda 10 Temmuz'da oradan ayrılacaktır.

M. Kemal, İnönü'ye genel saldırı harekât planı konusunda aynı görüşte olduğunu, başarının harekâtın ani olmasında yattığını bildiriyor. Hazırlıkların son derecede gizli olması gerekiyordu (3/7).

Üçüncü Avans Kanunu kabul ediliyor (3/7). Milli Savunma'ya 7 milyon, diğer dairelere 5 milyon lira. İlk Avans Kanunu 28 Şubat, ikincisi 6 Mayıs'ta çıkmıştı. Dördüncü yasa 21 Ağustos'ta çıkacaktır (3/7).

Fethi Avrupa'ya Gönderiliyor

Meclis Fethi Bey'e dinlenmesi için 2 ay izin verdi. Aslında Avrupa'da siyasal görüşmeler yapmak için gidiyordu (3/7). 5 Temmuz'da Ankara'dan Beyrut'a, 18'de Marsilya'ya ulaşacak. 23'te Poincaré ile görüşecek. 1 Ağustos'ta Londra'ya varacak, 21 Ağustos'ta Paris'e dönecek. 3 Eylül'de Roma'da olacaktı. 9 Eylül sonrasında İzmir'de M. Kemal'le görüşecektir.

Bir Yunan zaferinden hâlâ umudunu kesmeyen İngiltere, Fransa'nın Türkiye ile barış yapılmasını isteyen 16, 18, 26 Haziran notalarını reddetti. Fransa altıncı notasını 3 Ağustos'ta verecekti (5/7).

Batı Cephesi Komutanlığı 1) Yunanlıların genel bir saldırısı, 2) Bir kısım kuvvetleriyle işgal bölgesini genişletme, 3) Sevr sınırlarına çekilme olasılıklarına karşı alınacak tedbirleri anlatan bir emir gönderdi (6/7).

IX

Yunanistan İstanbul'u İşgal Etmek İstiyor

Yunan hükümeti, istediği barışı kabul ettirebilmek için İstanbul'un işgalini çare olarak kararlaştırmış bulunuyor. Bunun için Hacıanesti, Başbakan ve Savaş Bakanı'yla görüşüyor. (Atina, 23/6). İşgal için Anadolu'dan birlikler göndermeye hazır. Bir sürü tartışma ile vakit harcayan Müttefikleri karar vermeye zorlayacak "zeki" bir yol. Hacıanesti İzmir'e dönüyor (6/7).

TBMM'de bakanların seçim biçimi tartışılıyor. Başkanlığın (M. Kemal'in) etkili olduğu seçim biçimi ile Başkanlığın etkili olmadığı biçim tartışılıyor. Hükümetin önerisi, kendisinin gösterdiği üç aday arasından seçme yöntemi reddediliyor. Tek tek seçim usulü kabul ediliyor (6/7).

Koçarlı ve bağlı bazı köylerde Hristiyanlar Yunanlıların işgalinden şikâyet ettiler. Tahkik Heyeti'ne verdikleri yazıda Müslümanlarla iyi geçindiklerini bildirdiler (6/7).

Ali Fuat'a Dışişleri Bakanlığı 2 Temmuz'da Moskova'ya dönebileceğini bildiriyor. Fakat Sovyetler onu istemiyor (6/7).

İran elçisi Mümtazüddeve şerefine Sovyet elçisi Aralof'un şöleninde M. Kemal, Türkiye bütün mazlum milletlerin, Doğu'nun

davasını savunuyor diyor. Doğu milletlerinin birlikte yürüyeceğinden emindir (7/7).

II. Ordu Komutanı Yakup Şevki, Batı Cephesi Komutanlığı'na sunduğu muhtıradan Yunanlılara karşı genel bir saldırının yapılamayacağını ileri sürdü. Ama yapılacaksa yarma harekâtı yapılmalı diyor (7/7).

Hürriyet ve İtilafçılarla (Hİ) Mutedil Hİ, Cercle d'Orient Kulübü'nde D. Ferit şerefine çay ziyafetinde buluştular. 4 gün boyunca toplanıyorlar ve sonunda İtilafın savaş bitiminde ülkeyi kendilerine teslim etmelerini istiyorlar (7/7).

Balfour, İngiliz Kızılhaçı'na Anadolu'da zulmü araştırmak için iki tahkik heyeti önerdi. Cenevre Kızılhaç Başkanlığı 13 Temmuz'da tahkik heyetleri göndermeye hazır olduğunu bildiriyor (7/7).

Bakanlar Kurulu'nun seçiliş biçimine ilişkin kanun kabul edildi. Bakanlar, Meclis içinden tek tek gizli oy ve salt çoğunlukla seçilecek. M. Kemal'in Meclis Reisi olarak Bakanlar Kurulu'na başkanlık yapma olanağı kalmadı (8/7).

İngilizler Beykoz'da tarafların katılacağı bir konferans önerdiler (8/7).

Steryadis'e Göre İyonya Tek Çare

Steryadis, Atina'da Lindley'e İyonya'nın tek çare olduğunu söyledi. Anadolu Savaşı günde 10 milyon drahmiye mal oluyordu. M. Kemal'le savaşmak için başka çare gerekiyordu. İyonya kendine yetecek genişlikte olacak, Anadolu'nun bütün Akdeniz kıyılarını içerecekti. Atina'daki Fransız elçisi Yunanistan'ın Anadolu'da işgal altındaki bütün toprakları ilhak etmeyi düşündüğünü söylemiş (8/7).

Y. Komiser Vekili Henderson, İtalyan Y. Komiseri Garoni'nin şartsız konferans önerdiğini bildiriyor (9/7).

Asılsız ihbarlarla ihtilal örgütü uyduran, aramalar yaptıran, sahte evrak hazırlayan Muzaffer, Divanîharp tarafından 15 yıl küreğe, suç ortağı Hafız Kaptan Mehmet Ali 3 yıl hapse mahkum oldular (9/7).

Yeni kabul edilen bakan seçme usulünü otoritesine darbe sayan M. Kemal, Karabekir ve İsmet'e Meclisin kesin fikrini belirleyebilmesi için Meclis Başkanlığı ve Başkumandanlıktan ayrılacağını yazıyor (10/7). İsmet bu hareketi doğru bulmuyor, Karabekir açıklama istiyor.

Standard Oil temsilcisine Rauf, Sovyetler silah, para gönderiyorlar, dost görünüyorlar, ama dostluk, son bolşevik hediyeleri geldikçe bitecektir diyor (10/7). Fırsatçı bir yaklaşım.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu M. Kemal'in başkanlığında toplanıp hükümet sorununu görüştü (10/7). Ertesi günü Bakanlar Kurulu adayları saptanacak, Rauf Başbakanlığa, Adnan Adıvar da Meclis Başkan vekilliğine aday (11/7).

Yüksek Komiser Vekili Henderson: Ali Kemal, Enver Paşa'yı öven bir yazı yazdı. İngilizlerce yazdırılmış. Enver Padişaha yanaşıyormuş (11/7).

Cavit, Abdülmecit ve İzzet Paşa'yı ziyaret ediyor. Mecit, Padişahı şiddetle eleştiriyormuş (11/7).

Bakanlar Kurulu seçildi. İki gruba da yakınlık gösterdiği için Rauf 197 oyla (tümü 204) Başbakan seçildi (12/7).

Rauf'un ilk icraatlarından biri komünizm propagandasının yasaklanması (12/7).

Yunan Bakanlar Kurulu İyonya'yı kabul ediyor, Yunan ordusu koruyuculuğu altında ve Steryadis yönetiminde. 30 Temmuz'da Steryadis açıklayacak (12/7).

İsmet, M. Kemal'in çekilmesini istemiyor, bunu Karabekir'e de bildiriyor (12/7).

İngiliz milletvekili Türk dostu Townshend Adana, Konya, Ankara'yı kapsayan geziye çıkıyor, M. Kemal ile görüşüyor (Konya, 24/7).

Poincaré, İngiltere'ye 6. notasını verdi. 27/7'de İngiltere bunu da reddedecek (13/7). Sürüncemeye devam.

Atina'da Askeri Ataşe Albay Nairne, Haziran ortalarında Anadolu'daki Yunan ordusunu, İzmir'den iki İngiliz subayını alarak teftiş ediyor. Raporu (13/7): Ordu umduğundan iyi. Silahlar bakımını, er-subay ilişkileri iyi. Eğitim düzeyi yüksek istihkâmlar ıslah

edilmiş, moraller yüksek. Hıristiyanlar için kesin çözüm bulunmadan çekilmek niyeti yok.

Fevzi Paşa, Karabekir'e yeni hükümet oluşturma usulüyle daha güvenilir bir sonuç çıktığını bildiriyor (13/7).

X

Yunan Hükümetinin Kararı

Yunan hükümeti önceki gün aldığı kararı İngiliz elçisine bildiriyor. Yunan kuvvetleri Anadolu'dan çekilmeyecek, burada özerk bir devlet kurulacak. Bunun teşkilatını Steryadis yapacak. Elçi Lindley'e göre Yunan ordusu hiç bu kadar sağlıklı olmamıştı. Anadolu'da özerk bölge kurulmadan boşaltma olmamalıdır. Özerklik yerine başka bir kamuflaj bulunsun. Bunu Türklere taviz gibi gösterelim (14/7).

Albay Mougin Fransız İhtilali'nin yıldönümünde Ankara'da ziyafet verdi. M. Kemal'in orada demeci: "Müstevli orduların İzmir'den denize dökülmesi, dünya tarihinde yepyeni bir safha olacaktır."

Azerbaycan Elçisi Abilof'un İran elçisi şerefine şöleni (19/7). Orada M. Kemal'in demecinden: "Zafer yakındır."

Townshend Beyrut'ta Anadolu'ya çağrıldığını açıkladı. Dışişleri Bakan Vekili Balfour, oraya gitmekle verdiği sözde durmamış olduğunu söyledi (14/7).

Eski *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit, Malta'dan sonra İtalya ve İsviçre'de kaldıktan sonra İstanbul'a geldi. "Milli hareket

olmasaydı bugün biz bir lâşe (leş) halinde bulunacaktık... Dava yüzde yetmiş başarılmıştır.” dedi (15/7).

Umum Türk Anadolu Ortodoksları Konferansı Kayseri’de toplandı. Fener Patrikhanesi’nden ayrılma kararı veriliyor (16/7).

Necat ve İtila (Kurtuluş ve Yükselme) adlı gizli örgütü kurmaktan yargılananlar beraat ettiler (16/7).

İzzet Paşa’dan İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson’a: M. Kemal ordusunun askeri, birden bire “kabardı.” Bu kampanya durmalıdır. Barışa da devletlerin merkez hükümetleriyle anlaştıktan sonra varılabilir. Bazı müsaadeler verilirse Padişah Ankara’ya egemen olabilir. Onun TBMM’de birçok dostu var (17/7).

Fransız Kumandanı Charpy, Harington’a Çorlu’ya 5 tren Yunan askeri geldiğini haber veriyor (17/7).

Türk Ortodoksları Kongresi 2. oturumda İncil’in Türkçe okutulması kararını aldı (17/7).

İstiklal Mahkemelerinin devam etmesi 3 oy farkla kabul ediliyor (18/7).

İngiliz Komiserliği’nin raporunda (yeni Bakanlar Kurulu seçimi dolayısıyla) M. Kemal’e karşı Rauf’un seçilebileceği bildiriliyor (18/7).

Sovyetler, Yunan gemilerinin Karadeniz limanlarını topa tutmasını Müttefikler nezdinde protesto ediyorlar (19/7). İngilizler, ayın 29’unda durumun normal olduğunu bildiriyorlar.

Gizli oturumda Milli Savunma bütçesi tartışıldı. Burak Bey kadınlara cephane taşıtırılmasını eleştirdi. Ziya Hurşit iki ayda düşmanın Anadolu’dan atılacağına söz verilmezse orduya para veremeye razı olmadıklarını söyledi (19/7).

Ankara, İngilizlerin Beykoz’da veya bir Anadolu kentinde konferans toplanmasını kabul ediyor. “İzmit’te toplanırsa M. Kemal bizzat katılacaktı” (19/7).

Başkomutanlığın 3 ay uzatılması tasarısı Meclis’te. M. Kemal olağanüstü yetkilere gerek kalmadı, ordunun maneviyatı en yüksek derecede, zaferden sonra milletin ferdi olacağını diyor. Meclis M. Kemal’in yumuşak konuşmasına karşılık sürekli alkışlarla başkomutanlığını süresiz uzattı.

Fransız Albay Mougin, M. Kemal'e konferanstan önce veya sonrasında Yunanlılara taarruzun değerli sonuçlar verebileceğini söylüyor. Bir çeşit yeşil ışık yakmış oluyor. M. Kemal ilgililere bildiriyor (20/7).

Türkiye Muallime ve Muallimler Birliği'nin onursal başkanlığını kabul eden M. Kemal, Birliğe 100 lira bağışladı (20/7).

Cemal Paşa, Tiflis'te Ermeniler tarafından vuruluyor (21/7).

M. Kemal akşam cepheye gitti (21/7). Akşehir'de Fevzi ile buluşuyor. Ayın 24'ünde Konya'da Townshend ile görüşüyor.

Şahin gemisi Almanya'dan satın alınan 22 uçakla Novorossisk'ten Trabzon'a geliyor. Karabekir hemen Batı Cephesi'ne gönderiyor (21/7).

Dün akşam eski Hahambaşı Hayim Nahum, New York'tan İstanbul'a geldi. Avrupa ve ABD'de görevini yaptığını söylüyor (21/7).

Fethi, Poincaré ile uzun bir görüşme yaptı (21/7).

Batı Cephesi Komutanlığı raporu: Subay ve erlerde üstün bir ruh var. Milli ve vatani şarkıları çok canlı söylüyorlar. En iyi hazırlık birliklerin eğitimidir (22/7).

Yunanlılar İstanbul'da Anadolu için Rum ve Ermenilerden bir birlik kurdular (22/7).

İkinci Meşrutiyet yıldönümü kutlamaları (23/7).

Yunanlılar İstanbul'u işgale hazırlanıyorlar. Hacıanesti Pire'de *Averof* gemisinde Başbakan ve Savaş bakanıyla uzun bir görüşme yapıyor. Ayın 29'unda hareket kararı alınıyor (23/7).

Yunan Dışişleri Bakanı Baltacis, Müttefiklere notayla, tek çıkar yolun İstanbul'un Yunan işgali olduğunu bildirdi (24/7).

Patrikhanenin iki heyeti Patrik Meletios başkanlığında toplandı. Lloyd George'a minnet teli gönderdiler. Metron ve Kayseri Metropolitlerinin Trakya'da başkomutandan İstanbul'un işgalini istemeleri kararlaştırıldı. Yunan hükümetiyle birlik olunacak (26/7).

Yüzbaşı Armstrong'un raporu: İngiltere Padişah ve Halifeyi ayakta tutmak istiyorsa tez elden yardıma gelmeli. Yunanlıların boşaltacağı yerler adım adım padişaha (Ankara'ya değil) teslim edilmeli (26/7).

Belçika temsilcisi De Welle raporu: İngilizler M. Kemal'i işbaşından uzaklaştırmak için Rauf Bey'in çevresinden yararlanmak istiyorlar (26/7).

TBMM'de İstiklal Mahkemelerinin sona erdirilmesi 50 milletvekili tarafından önerildi. Görüntülü bir oylamada 76'ya karşı 79 oyla reddedildi (26/7). Savaş bıkkınlığı.

Baltacis'ten Balfour'a: Savaşı bitirmek için kesin önlemler gereklidir (27/7).

M. Kemal Akşehir'e döndü. 15 Ağustos'a kadar hazırlıkların tamamlanması kararlaştırıldı (27/7).

TBMM İstiklal Mahkemelerinin yargılama usulü yönetmeliğini hazırlayacak, bir hafta içinde işini bitirecek. 15 kişilik bir kurul büyük bir çoğunlukla (27/7) seçildi.

İngiltere Fransa ile Çekişmeyi Sürdürüyor

İngiltere, Fransa'nın Anadolu'nun boşaltılmasını öneren 13 Temmuz günü 6. notasını reddetti. İzmit ya da gemide konferans toplamak fikri reddediliyor. Beykoz ya da Adalar'da olabilir deniyor. Azınlıkları korumak için tedbir isteniyor (27/7).

Refet, Ankara'da Townshend şerefine ziyafet veriyor. Townshend'in 7 Eylül'de İngiliz Dışişleri'ne ulaşan raporu: İzmir boşaltılacak, Türkler azınlıklara güvence verecek, Trakya sınırı Meriç olacak, Türk ordusu 300.000 olacak. Yeni bir Türkiye doğmuştur. Onunla dost olalım, ticaret yapalım (27/7).

Ankara Yunan zulmünü Avrupa ülkelerine yine protesto etti. Yunanlıların bütün maddi kaynakları tahrip edişine dikkat çekiliyor ve barış gelince Düyun-u Umumiye'nin tahrip edilen yerleri imar etmek zorunda kalacağı belirtiliyor (27/7).

Komutanlar Akşehir'de futbol maçı bahanesiyle toplandılar. Fevzi saldırı planını açıkladı. Komutanların çoğu tam bir zafer sağlayacak saldırı yapamayacaklarını söylediler. Fevzi istifaya kalkıştı. İsmet emirlere uyulacağı güvencesi verince istifadan vazgeçti (28/7).

Baltacis, hükümet kararını Müttefiklere bildirdi (28/7), onlar da işgal kararının ertelenmesini istediler. İşgal Kuvvetleri Başkomutanlığı yayımladığı bildiride, İstanbul'un tarafsız bölge olduğunu belirterek Yunanlıların girmemesini, girmeye kalkışılırsa zorla önleneceğini bildirdi. İngilizlerin Atina işgüderi, Balfour'a Yunanistan'ın M. Kemal'e ultiimatı vererek Paris kararlarını kabul etmezse İstanbul'u işgal edeceklerini bildirmek istediklerini haber verdi (28/7).

Steryadis, Müdafaa Cemiyeti'ne yeni Yunan hükümetince İyonya'yı kurmak izninin verildiğini, Anadolu kentlerinde bu yönde mitingler yapılmasını istedi (28/7).

Yunanistan İstanbul harekâtını erteledi. Verdiği 2. notada barış sağlamak için bunun yararlı olacağını bildirdi. İngiliz Genelkurmayı İstanbul işgaline, Ankara'yı korkutmak için izin verilmesi gerektiğini bildirdi. Müttefikler (özellikle Fransa) kabul etmiyor (29/7).

XI

İyonya İlan Ediliyor

Steryadis İzmir'de yaptığı mitingde (30/7), İyonya'nın temeli olacak özerk bir bölge kurulduğunu ilan etti. Geçmiş unutulmalı – yani etnik temizlik zulümleri unutulsun, milli ve dini taassuptan uzak kalınsın diyordu. Halka özgürlük hazırlandığını, böylece ve Türkiye ile Yunanistan arasında barış kurulacağını söylüyordu. İstanbul 1 Ağustos'ta, Ankara 9 Ağustos'ta, İtilaf Yunanistan'ın İyonya notasını 15 Ağustos'ta reddedeceklerdi. Yalnız İzmir Belediye Başkanı Hasan Paşa İyonya'ya teşekkür edecekti.

Ermeni subayı Torkom İzmir'de Ermeni lejyonunu kurdu (30/7).

Müttefik işgüderleri (elçiler tatildeydi) Atina'da Baltacis'i ziyaretle İstanbul'a karşı yapılacak bir harekâta kuvvetle karşı koyacaklarını bildirdiler (30/7).

Fethi Londra'da (30/7).

İstanbul hükümeti iktisadi bunalımda. Memurların yüzde yirmisinin işten çıkarılmasıyla 35.000 lira tasarruf edilecek. Harbiye Nezareti'nde 586 kişi mecburi izne çıkarıldı. 81 memur emekli edildi. Ağustos ortalarında maaşların yalnızca yarısı ödenebilecek (31/7).

Balıkesir işgal komutanından Akıncı Müfrezeleri Komutanı İbrahim Ethem Bey'e öneri: Özerk yönetim kurulacak. Teslim olun. Sizi özerk devletin temsilcisi veya müfettişi, adamlarınızı dolgun maaşlı jandarma astsubayı yapalım.

Fransa, Türk-Yunan barışı için İngiltere'ye 7. notasını vererek Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltması için ısrar etti (3/8).

Rumbold, İzzet'le görüştü. M. Kemal'in durumu sarsılmış. Konferansın yapılmasına razı ama Beykoz'da, İzmit'te değil. Ankara'yı Rauf temsil etmeliymiş (3/8).

Çatalca'da 5 Yunan askeri sığınmış.

Enver Tacikistan'da Sovyet askeriyle vuruşmada öldü (4/8).

Ankara hükümeti Büyük Taarruz'u onayladı (4/8).

İngiltere'de Fethi kendi denginde biri ile görüşemiyor (4/8).

L. George Yunanistan'ı Savunuyor

Avam Kamarası'nda L. George'un Yunanistan'ı savunan konuşması. Konuşma şöyle özetlenebilir: "Sevgili Yunanistan'ın kötü Türklerden çektiği çileler son bulmalı (4/8)." Sevr'e göre Yunanistan bütün Batı Anadolu'ya egemen olma yoluna girecekken Sakarya Zaferi'nden sonra Anadolu'yu terk etmesinin gündeme gelmesi L. George'u çok üzmüştü. Bunu dile getiriyordu.

Rumbold'dan Balfour'a: Herkes konferanstan yana. M. Kemal'in durumu sarsılmış, muhalefet artmış, ama Misak-ı Milli'den gerileme yok. En iyisi Padişahın güçlenmesi ama şimdilik böyle bir umut yok (5/8).

George, Avam Kamarası konuşması öğrenilince Batı Cephesi ordularına gizli hazırol emri verildi. İstanbul'u işgal edecek Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin Anadolu'ya dönmesine fırsat vermeden saldırmak gereği belirtiliyor. (Düşmanı Afyon'dan kuzeye atmak) (6/8).

Roma'da izinli Celal Bey Anadolu'da iktisadi durumun iyi olduğunu söylüyor (6/8).

Vahdettin, Rumbold'la görüştü. Ankara devlet değil, asiler ve ihtilalciler topluluğu, İT'nin yeniden ortaya çıkmış biçimidir diyor. Rumbold onu yok etme olanağımız yok diyor. Vahdettin, barış yapmaya ve fedakârlığa hazır olduğunu, Müttefiklerin enerjik davranmaları gerektiğini, Yunanlıların boşaltacağı toprakların meşru hükümete, yani İstanbul hükümetine devredilmesini, Ankara serkeşçe davranırsa asilerin yok edilmesi için İstanbul'un desteklenmesini istiyor. Görülüyor ki Vahdettin içsavaş yürütemiyordu ama içsavaş zihniyetini sürdürmekteydi.

Dahası var. Vahdettin yeniden içsavaşa da hazırlanıyordu. D. Ferit'in üvey oğlu Prens Sami eliyle Harington'a gönderdiği iletilde, Vahdettin'in Padişah ve Halife olmanın ötesinde başkomutan da olduğunu, bir bunalım olursa Müttefik işgal kuvvetleri kumandanı ile birlikte olmasının "doğal" olduğunu, onun için böyle bir durumda genel karargâhının nerede bulunduğunun bildirilmesini istedi. Bu içsavaş hevesi çok ilginçtir (7/8).

II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, Yunanı gafil avlamak istediğinden bir Yunan taarruzu beklendiği için orduda düzenlemeler yapıldığı rivayetinin yayılmasını istedi (8/8).

İzmir Belediye Başkanı Hasan Paşa, İyonya tasarısını desteklediğini açıkladı (8/8).

İyonya'nın özerklik ilanı üzerine (30 Temmuz) çoğunluğu Türk olan bir ülkede bunun geçerliliği olmadığı yolunda Rauf Müttefiklere protesto notası gönderdi (9/8).

Cavit-Rumbold görüşmesi. Rumbold Ankara, İstanbul'a egemen olursa pek çok insanın kaçacağını belirtiyor. Cavit makul bir barış yapılırsa Ankara'daki ılımlıların egemen olacağını, "asma kesme" olmayacağını söylüyormuş (10/8).

Fethi, Lord Lang'la görüşüyor (11/8). Lang, Fethi'nin görüşlerini olumlu buluyor ve Curzon'a bildiriyor. Curzon, Fethi'nin yetkisiz olduğunu söylüyor. Yani, topu taca atıyor.

Fransız temsilcisi Mougin ve Ankara'da bulunan eski Hahambaşı Nahum, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Rauf'u ziyaret ediyorlar (12/8).

İyonya Hazırlıkları

İyonya ilan edilmiş yerlerdeki ikinci ve üçüncü derece Türk memurlarının işlerine son veriliyor. Bunlardan 224 kişi Bursa'dan İstanbul'a geldi (12/8). Muhacirin Müdürlüğü onları yerleştirmeye çalışıyor. O gün bin memur ailesi bekleniyordu. Anlaşılan, Yunanlılar işine son verilen Türk memurların ve ailelerinin İyonya'da kalmalarını istemiyordu. Kovuluyorlardı.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve karargâhı cepheye hareket ettiler (13/8). 16 Ağustos'ta Akşehir'de olacaklar.

Ankara'da Rusya elçilik binası yandı. Elçiliğin çevresinde Karaoğlan Çarşısı'nda 30 kadar ev de yandı (13/8).

Fethi, Curzon'dan talimat almış olan Dışişleri Müsteşarı Sir William Tyrell ve yardımcısı Lindsay ile görüştü. Çözüm için geldiğini anlattı. Görüşme hemen raporla Curzon'a bildirildi. Fethi, Boğazların serbestliği konusunda her türlü güvenceyi verdi. Londra'da kalmasının yararlı olup olmayacağını Curzon haber verecek (14/8).

Versay Antlaşması'na ilişkin tamirat (savaş tazminatı) sorununu görüşmek üzere Londra'da toplanan Müttefikler Konferansı sonuçsuz kalıyor. Fransızlar İngiltere'ye tepkili (14/8).

Padişah, Mustafa Sabri ve Ali Kemal'i kabul etti (14/8).

İstanbul hükümetini Ankara'ya yardımcı olmakla suçlayan İstanbul muhaliflerinin andıcı. Bu yandaşlık yüzünden Yunanlıların İstanbul'u işgal etmeleri tehlikesi vardı. Hükümet istifa etmeliydi (15/8).

Karahisarısahip Mebusu İsmail Şükrü, Muallime ve Muallimler Cemiyeti'nin bildirisi hakkında soru önergesi sundu. İçişleri Bakanı Mehmet Ata bildirimin Karl Marx ve Sovyet Devrimi'ni övmesinde (ve İslamiyetten söz etmemesinde) bir aykırılık olmadığını savunuyordu (14/8).

İyonya projesi engelleniyor. Müttefikler, Yunanistan'a verdikleri notayla Batı Anadolu yönetiminin Türkiye ile yapılacak görüşmelerden sonra belirlenebileceğini bildirdiler (15/8).

Müttefikler, Yunanistan'dan ve Yüksek komiserlerden Türklerin ve Yunanlıların katılacağı barış konferansının hazırlanmasını istediler (15/8).

Bayramda cepheyi gezen mebuslar adına Ali Fuat, ordunun disiplini ve savaş yeteneğinin eskisinden “çok farklı” olduğunu, bütün zamanını eğitimle geçirdiğini söylüyor (16/8).

Hamit Bey, Hürriyet ve İtilaf (Hİ) adına Padişaha sunulan muhtırayı Cavit’e okuyor. Rauf’la, İzzet Paşa’nın elele ülkeyi yönettiği, İngilizleri hoşnut edecek bir Hİ hükümetinin kurulması gerektiği bildiriliyormuş (16/8).

XII

M. Kemal Cepheye Gidiyor

17 Ağustos gecesi M. Kemal cepheye hareket etti. Çevresi Ankara'daymış gibi davranacak. Başarısızlık halinde, Ankara kumandanı ve yaveri Cevat Abbas tedbir alacak, gelişmelerden haberdar edilecek. (17/8). M. Kemal'in başarısızlık olasılığını hesaba katması ilginç ve tabii, gerçekçi.

Fransızların yedi notası (!) reddedildikten sonra "birdenbire" konferansın Venedik'te toplanmasını, İstanbul ve Ankara temsilcileriyle İstanbul Yüksek komiserlerinin katılmasını öneren İngilizlerin olumlu yanıtı (18/8). Yanıtta Yüksek komiserlere verilecek talimat tasarısı da yer alıyordu.

Bir barış konferansı toplanmasına aylardır zorluk çıkaran İngiltere nihayet razı oluyordu. Acaba Büyük Taarruz'un yaklaştığını İngilizler haber mi almışlardı? Bunun kuvvetle muhtemel hatta belki kesin olduğu anlaşıyor. Çünkü Rumbold'un Curzon'a çektiği 21 Ağustos günkü tel İzmir'deki İngiliz konsolosuna Lamb'in bu yönde istihbaratını bildiriyordu. Anlaşılan İngiltere barış sürecini sürüncemeye sokarak, Ankara'nın kurtuluş iradesini gevşetmeyi umarken, kötü bir sürprizle karşılaşmıştı.

Verilen habere göre, Ankara'ya uçak getiren kimi İtalyanlar dönüş yolculuklarında 17 Ağustos'ta İzmir'e gelmişler. Açıkça M. Kemal'in Eskişehir cephesinde bir taarruz hazırladığını ve başarı olasılığının yüksek olduğunu söylüyorlarmış. Amaç, havalar bozmadan Yunanlıları berkitilmiş mevzilerden sökmek ve kış gelinceye kadar takip etmekmiş. Fransızlar Mersin'e savaş malzemesi "akıtıyorlarmış" ve Türk ordusunda hizmet eden "birçok" Fransız subayı gördüklerini söylüyorlarmış. (*British Documents*, c. 17, s. 930-931).

Kuvvetlerimiz Yunanlıların dikkatini dağıtmak için Buldan yöresinde Ortanca Köprübaşı'nda taarruz yaptılar, Ortanca kasabasını ele geçirdiler (19/8).

Fethi Londra'dan Eli Boş Dönüyor

Londra'da bulunan Fethi, Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Lindsay'dan daha fazla kalmasının yararlı olmayacağı mektubunu alınca Paris'e gitti (19/8).

Bursa Askeri Komutanı Çalakopulos'un gazetede çıkan emri: Demiryolunu bozanlar hemen kurşuna dizilecek, yakında bulunan kasaba ve köyler mahvedilecek (19/8).

Hacıanesti savunma hatlarının kısaltılması için Atina'ya gitti (19/8).

M. Kemal'in ertesi gün çay ziyafeti vereceğini duyuran gazete haberi. O sırada M. Kemal Akşehir'de komutanlarla toplantı yapıyordu. 26'sı emrini verdi. Başarı ümidi olmayanların istifasını istedi ve bütün sorumluluğu üstlendiğini belirtti (20/8). Başkumandan olarak başka türlü olamazdı.

Son Hazırlıklar

Batı Cephesi birlikleri gece yürüyüşleriyle ileri hatlarda toplanıyor (21/8).

Türklerin saldırıya geçeceklerini hisseden Yunanlılar tedbir almaya başlıyorlar. Hacıanesti birlikleri uyarıyor. Yarma harekâtı

olasılığına karşı yedek birliklerin uyanık olmaları gerekliliğini bildirdi (21/8).

Yunan I. Kolordu komutanı Trikopis gizli emrinde düşmanın iyi gözlenmesini, sık sık silahbaşı tatbikatı yapılmasını, arazinin iyice tanınmasını istedi (22/8).

İngiliz Savaş Bakanlığı, Harington'a Padişahın güvenliği için önlem alınmasını, bir İngiliz gemisinin ayrılmasını buyurdu. Yunanlıları şaşırtmak için Bilecik'te gece baskını (23/8).

Kaçan bir Türk eri yakalanıyor ve saldırı hazırlıklarını bildiriyor. Yunan birlikleri uyarıldı (23/9). Demek ki Büyük Taarruz'u sezdirmemek için alınmış bütün önlemlere karşın, sürpriz değildi. Sürpriz olan, hep savunmada kalmış olan Türk ordusunun ne denli taarruza hazırlıklı ve kararlı oluşuydu.

Fransızlar, İngilizlerin 19 günlü notalarına yanıt vererek, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmalarında ısrar ettiler, Venedik Konferansı'nın tarihini saptamayı İngilizlere bıraktılar (23/8). Görünüşe göre Büyük Taarruz'dan üç gün öncesinde İtilaf Devletleri nihayet Türk-Yunan Savaşını barış yoluyla çözme yoluna girer gibi olmuşlardı.

Başkomutanlık ve Batı Cephesi karargâhları Akşehir'den Şuhut'a nakledildi (24/8).

Hacıanesti, yayımladığı emirde Türklerin cephede yığınak yaptıklarını, hareketlerinin izlenebilmesi için uçak keşiflerinin dikkatli yürütülmesini, saldırı olursa şiddetle karşı saldırıda bulunulmasını istedi. Birinci Tümen Komutanı Franko da birliklerini uyanık bir emir çıkarttı. Gece (24'ü gecesi) Afyon Orduevi'nde bölgedeki yüksek rütbeli subaylar toplantı yaptılar. Bu telaş sırasında tuhaf biçimde Hacıanesti hükümetle görüşmek için Atina'ya gitmeye hazırlandı (24/8).

Halide Onbaşı Kayseri'deyken M. Kemal'den tel aldı. (25/8). Orduya katılmak üzere Ankara ve Konya'ya (27) gitti.

Poincaré, Fethi ile görüştü. Basına verdiği demeçte Fethi, Anadolu boşaltılmak koşuluyla bırakışma yapmaya, hatta bırakışmadan önce barış koşullarını konuşmaya hazır olduklarını söyledi. Boğazların serbestisi için fiili güvence vermeye, azınlıkların korun-

ması için yeterli her türlü önlemi almaya hazır olduklarını söyledi (24/8).

25 Ağustos

Başkomutanlık karargâhı Şuhut'tan Kocatepe'de çadırli ordu-gâha taşındı. İsmet birliklere verdiği emirde, bir imha muharebesi yapılacağını bildirdi. İmha, düşman askerini ve silahlarını yok etmek değil, daha çok bozguna uğratmak, Anadolu'daki Yunan işgal ordusunun örgütlü varlığına son vermek olarak anlaşılmalıdır.

M. Kemal geceleyin Başvekâlet ve Meclis II. Başkanlığına tar-ruza geçileceğini bildirdi. Bir emirle Anadolu'nun dış dünya ile bağlantılarını kesti. İstanbul basını Büyük Taarruz'u Yunan tebliğ-lerinden anlamaya, haberleştirmeye çalışacaktır.

Yunanlılar gelen taarruzu sezmiş durumdaydılar. I. Ordu Ko-mutanı Trikopis tümenlerini teyakkuza geçirmiş durumdaydı.

İki Tarafın Ordu Kuruluşları

Yunan Başkomutanı Hacıanesti, Kurmay Başkanı Valetas. Ge-nel Karargâh İzmir. I. Kolordu General Trikopis, Karargâh Afyon. II. Kolordu General Diyenis, Karargâh Sazlı Yusuf Hamamı(?). III. Kolordu General Sumelis, Karargâh, Eskişehir.

Türk Başkomutanı M. Kemal. Genelkurmay Başkanı Fevzi, Batı Cephesi Komutanı İsmet, I. Ordu Nurettin Paşa, Karargâhı Çay. II. Ordu Yakup Şevki Paşa, Karargâh Bolvadin, Kocaeli Grubu.

Kuvvetler	Türk	Yunan
Er	199.283	218.432
Subay	8.658	6.546
Tüfek	93.000	90.000
Hafif makineli T.	2.025	3.139
Diğer Makineli T.	839	1.280
Top	323	418

Kuvvetler	Türk	Yunan
Uçak	10	50
Kamyon	298	4.036
Cankurtaran	33	1.776
Kağı	2.318	—
At arabası	3.141	—
Öküz arabası	1.970	—
Kılıç (süvari)	5.282	1.300

Değerlendirme

Yukarıdaki sayılara bakınca daha önce üç muharebedeki (I. İnönü, II. İnönü, Sakarya) Yunan üstünlüklerinin, daha azalmış da olsa, devam ettiğini görüyoruz. Er sayısı daha fazladır, oysa Yunanlıların/Rumların nüfusu Türklerinkinin yarıdan azıdır. Ama Türkler Vahdettin'in ilan ettiği içsavaşla bölünmüş bir halktı. Halife padişahın kıskırtmış olduğu Homo Ahretikusları M. Kemal'in yanında savaştırmak kolay değildi.

Buna karşılık subaylarımızın sayısında üstünlüğümüz vardı. Bu üstünlük Türk ordusunun “gizli silahı” oluyordu. Mektepli subayların çokluğu, erlerin yaman bir ulusçu eğitime tabi tutulmaları anlamına geliyordu. Nitekim, gördüğümüz gibi, TBMM adına cepheleri dolaşan heyetten Ali Fuat, ordunun şimdi daha disiplinli olduğunu, bütün zamanını eğitimle geçirdiğini saptamıştı (16 Ağustos). 30 Ağustos mucizesinin önemli anahtarlarından biri buydu.

Bir başka anahtar, süvarilerin çokluğu idi. Hem çoktular, hem de çetin bir topoğrafyada yaman bir komutanın, Fahrettin (Altay)'in elinde, can alıcı noktalarda fırtına gibi esmişlerdi.

Öte yandan ordumuzun taşımaları yine hayvan gücüne dayanıyor olsa da, Sakarya'da sıfır olan kamyon sayısı 298'e ulaşmıştır. Yunan ordusundaki kamyon bolluğuna yaklaşılsa da bunların ne denli değerli bir hizmet sunmuş oldukları tasavvur edilebilir.

Başka bir üstünlüğümüz ağır toplardı. İsmet'in ağır topları çoktu, onlara güveniyordu. Zaten kendisi topçu subayı idi.

XIII

Plan ve Büyük Taarruz

Akşehir’de, yani Batı Cephesi Karargâhı’nın bulunduğu yerde bir futbol karşılaşması vesile edilerek plan için Başkomutan, Genelkurmay Başkanı, Batı Cephesi Komutanı, ordu ve bazı kollar komutanları, 28 Temmuz’da gece toplandılar ve taarruz kararı alındı. Plan, cephe komutanlığınca hazırlanmıştı. Yunan ordusunun Afyon’dan doğu istikametine uzanan ve cephesi güneye dönük sağ kanadına 25 kilometre genişliğinde bir yarma hareketi yapılacaktı. Buraya toplanacak kuvvetlerimiz Yunanlılarınkinden dört kat fazla olacaktı. Yani, silindir gibi, karşı kuvvetleri ezecek, Yunan hatlarını yaracaktı. Fakat silindir etkisini elde edebilmek için yapılacak yığınağın fark edilmemesi gerekiyordu.

Olup bitenin anlaşılması için askeri intikaller hep gece yapılıyordu. Bir seferinde İsmet, güpegündüz bir süvari birliğinin hareketini yakaladı. Gösterdiği tepkiyi “acı bir feryat” diye betimliyor.

Yakup Şevki Paşa planı çok tehlikeli buldu. Çünkü Yunan uçakları sürekli keşif uçuşları yapıyor, hatlarımızdaki değişiklikleri dikkatle izliyorlardı. Onun için 6 Ağustos’ta başlayan, 20 gün süren yığınağın anlaşılması için İsmet büyük bir dikkat harcadı.

İkinci Ordu komutanı olarak Yakup Şevki'nin rahatsızlığı anlaşılır bir durumdur. Onun cephesi 120 kilometre uzunlukta idi. Yunanlıların burada 100.000 kişilik bir kuvveti vardı. Yakup Şevki'nin ise emrinde bunun yarısı kadar asker vardı. Hele Eskişehir'de bizim 10.000 kişilik kuvvetimiz karşısında Yunanlıların 40.000 askeri vardı. Biz Afyon'da toplanmışken Yunanlılar Ankara yönünde saldırsalardı ne olurdu?

Taarruzla düşman kuzeye atılacak, İzmir'le bağlantısı kesilecek ve kuşatılarak yok edilecekti. Cephenin diğer kesimlerinde taarruzlar yapılarak, esas taarruz noktasının anlaşılmaması, düşmanın oraya yardıma gitmemesi sağlanacaktı. (*İşmet İnönü Hatıralar*, 1. Kitap, s. 278 v.d.)

Taarruz Başlıyor

26 Ağustos günü sabahı 5'te taarruz başladı. Karşılıklı top atışları birkaç saat sürdü. Bu düellodan sonra Yunan topçusu sustu. Yalnız bizim toplar atılıyordu. Fakat çok muhkem mevzilerde bulunan Yunan piyadesi direniyordu. Ancak gece Yunan ordusu çekildi ve Afyon yolu açıldı. Kocatepe'de saldırı başlarken II. Ordu cephesinde, Seyitgazi'de Yunanlıları asıl saldırı noktası hakkında yanıltmak için birliklerimiz şiddetle taarruza (tespit taarruzları) geçiyorlardı.

Yunanlılar Afyon'u boşalttıktan sonra Sincanlı Ovası'na yayıldılar. İzmir'e doğru çekileceklerdi fakat süvari kolordumuz yolu tıkıyordu. Kuvvetlerimiz ikinci günde Afyon'u kurtardılar. Afyon'un kurtuluşu Anadolu'da "tarifi mümkün olmayan" bir sevinçle kutlandı. Anadolu'nun kurtuluşunun işareti sayıldı. Esir düşen bir kısım Anadolu Rum'u (gönüllü toplamı 35.000) esir değil, vatan haini sayılıp idam ediliyorlar. (*30 Ağustos Hatıraları*). Bu sırada Paris'te Poincaré, Fethi Bey'i kabul ediyordu. Başkomutanlık ve Batı Cephesi karargâhları Afyon'a geldi.

Ali Kemal *Peyam-ı Sabah*'ta yazıyor: "Her bakımdan Avrupa ile aramızda uçurum var. Sandığımız gibi zamanımızda istiklal, istikbal topla tüfekte kaim değildir." *İkdam*, Kocaeli, Afyon, Eskişehir bölgelerinde 25 Ağustos tarihli keşif taarruzlarından söz ediyordu (27/8).

Üçüncü ve Dördüncü Gün (28-29 Ağustos)

Yunan I. Tümen Kumutanı Franko, zayıtın büyük olduğunu, erlerin savaşmak istemediğini bildirdi. Birlikler arasında haberleşme aksaktı. İsmet I. ve II. ordulara emrinde, düşmanın savaşı nerede kabul edeceğinin belli olmadığını, amacın onu Anadolu içinde imha etmek olduğunu, çekilme yolunun kesilmesi gerektiğini bildirdi. Kocaeli Grubu Kumandanlığı'na bölgesindeki harekâtın gizli tutulmasını, yaklaşma yürüyüşlerinin geceleri yapılmasını, gündüzleri örtülü olarak saklanılmasını emretti (s. 604).

“İmha”, yani Yunan ordusunu bozguna uğratma hedefinin gerekçesini İsmet'in sözleriyle açıklayayım: “Harbin başından beri, biz bir meydan muharebesi vereceğiz ve bu muharebeyi İzmir'de tamamlayacağız diye düşünmüştüzdür. Benim arkamda fabrikalarım yoktur, yeniden hazırlanamam” (s. 291). “Fabrikalarım yoktur” sözü sanayi öncesi bir toplumun açmazını bize açıklıyor. Çünkü Yunanistan'ın arkasında Avrupa'nın sanayisi, bankaları, demiryolu ve motorlu araçları vardı. Bizim pek yoktu. İlk hamlede sonuca ulaşmak zorundaydık. Büyük Taarruz'u mutlaka Büyük Bozgun izlemeliydi. Büyük Taarruz bir siper savaşına dönüşseydi, İngiliz ordusunun da karşımıza çıkabileceğini Lloyd George'un 9 Eylül sonrası hazırlıklarından biliyoruz.

Muharebe gece gündüz bütün şiddetiyle devam ederken Yunanlılar Dumlupınar bölgesinde kuşatmaya alınıyordu.

Ali Kemal: “Topla ve tüfekte bu davayı fasletmek iddiasını bir yana bırakıyorlarsa, Kuva-yı Milliye ricaline düşen birinci vazife, mukadderatımızı, hilafet ve saltanatı temsil eden Babîâli'ye bırakarak çekilmektir” (28/8).

Yenigün: Son dakika: Müjdeleriz! Afyon'u aldık! (28/8).

30 Ağustos Zaferi

Her taraftan sıkışan Yunan kuvvetlerine Başkumandan Trikopis, Dumlupınar bölgesinde Çalköy'de toplanma emri verdi. 29 Ağustos akşamına kadar bu derleniş, toparlanma gerçekleştirildi.

Türk komutanları bu düşman kuvvetlerinin kuşatmaya elverişli bir konumda bulunduklarını gördüler. 30 Ağustos sabahı saat 6.30'da saldırı buyruğu verildi: Ordu bütün gücüyle ve hızla saldırırken, düşmanın çekilme yolları kesilecek, İzmir istikametinde “aralıksız takiple” dağınık düşman kolları tutsak edilecek, gece gündüz demeden muharebe eden birlikler “durmadan” harekâta devam edecek. Seyyar güç V. Süvari Kolordusu meydan muharebesinden sonra Kızıldağ Vadisi'nden Uşak'a yönelecekti. Bu emir, 9 Eylül'e değin Türk ordusunun hareket planını veriyor: Yunanlıların İzmir'den önce bir cephe kurmalarının önüne geçmek için bozgun durumunu sürdürmek gerekiyordu.

Saat 10'dan itibaren M. Kemal komutayı bizzat ele aldı. Akşam kadar süren vuruşmalar, akşam süngü hücumlarıyla noktalandı. Yunan birlikleri, ordunun ana gövdesi yok edilmiş bulunuyordu. Kumanda bizzat M. Kemal'de olduğu için bu meydan muharebesine Başkomutanlık Meydan Muharebesi adı verilmiştir.

31 Ağustos'ta İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi ile Çalköy'de yanmış bir köy evinin avlusunda kırık bir kağının başında zaferi saptayan M. Kemal, çekilen Yunan birliklerinin toparlanmasına, örneğin Milne hattında (Akhisar-Salihli-Ödemiş) ya da İzmir'e yakın bir yerde bir savunma hattı kurmalarına olanak vermemek için durmadan ve hızla İzmir'e girmek gerektiğine karar verdi.

1 Eylül 1922 – Orduya Beyanname

Çalköy toplantısının ürünü olan Beyanname:

“TBMM Orduları!

Afyon-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde “zalim ve mağrur” bir orduyu “inanılmayacak” kadar az bir zamanda imha etmişlerdi. “Büyük ve asil milletimizin” fedakârlıklarına layık olmuşlardı. “Büyük Türk Milleti” geleceğinden emin olabilirdi. Milletimizin ordu hakkındaki takdirlerini M. Kemal “mütevaliyen ve mütemadiyen” hatırlatacaktı. Başka meydan muharebeleri yapılabileceğini hesaba katarak ordu ilerleyecek ve herkes kuva-yı akliyesini

ve menabii celadet ve hamiyetini (yiğitlik ve yurtseverlik kaynaklarını) müsabaka ile sarf etmekte yarışacaktı. Bunu talep ediyordu. Ve de sonunda ünlü buyruk:

“Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir ileri!”

TBMM Reisi Başkumandan M. Kemal”

(ATTB, s. 449-450)

Muzaffer ordumuza İzmir’e hızla ulaşma komutunu verirken milliyetçiliği aşılamaktan her cümlede geri durmuyordu. Öte yandan M. Kemal ilginç bir alçak gönüllülükle zafere kısa zamanda ulaşılmış olmasına hayretini itiraf ediyordu.

M. Kemal’in orduya bildirisi yanında aynı günün tarihini taşıyan ve biraz daha uzun olan *Millete Beyanname*’si var. “Büyük ve Asil Türk Milleti” hitabıyla başlıyor. Taarruz, Afyon-Altıntaş-Dumlupınar üçgeninde beş gün beş gece süren bir meydan muharebesi biçiminde cereyan etmiş ve sonucunda “zalim ve mağrur” düşmanın asli unsurları “akıllara dehşet verecek katiyetle” imha edilmişti. “En büyük kumandanından en genç neferine kadar ordularımızda hâkim olan fikir, milletin gösterdiği vazife uğrunda şehit olmaktır.” Ardından ilginç bir söz. Üç buçuk yıldır “tahammülsüz müşkilat” içinde uğraşılıyordu. Ama “milletin rey ve iradesine” dayandığı için sonuç “hayır ve saadet” olmuştu. Ordunun zaferi muhakkaktı. (ATTB, s. 450).

Ordu ile milletin beyannameleri arasında benzerlik, yapılan işin olağanüstü zorluğunu ve milletin eseri olduğunu vurgulamasıydı. Farka gelince, orduya beyannamede dinsel söyleme hiç başvurulmadığı halde, millete beyannamede Allah’ın yardımı, şehitlik ve imandan söz ediliyordu. Hiç görünmez olan, Padişahlık ve Halifelikti.

1 Eylül Tarihli *The Times* Gazetesi

Bu gazetede 30 Ağustos günlü haberler olmakla birlikte, hangi tarafın kazanmakta olduğu konusunda kesin bir bilgi edinmek zordur. Türklerin ilerlediği söyleniyordu, fakat Marmara’dan (Trakya’dan) asker getirileceği, vuruşmaların 2-3 hafta sürebileceği, Trikopis’in

mahirane bir çekiliş gerçekleştirdiği bildiriliyordu. Yunanlıların Eskişehir'den çekilmek zorunda kalacaklarından söz ediliyordu.

Bosfor gazetesine göre taarruz kararı, İstanbul'a saldırma hazırlığı ve L. George'un 4 Ağustos'ta Avam Kamarası'nda Yunanlıları destekleyen konuşması üzerine 15 Ağustos'ta alınmıştı.

O günkü başyazının (imzasız) başlığı *Türk Çabası* idi ve pek ılımlı bir havadaydı. Türk-Yunan savaşını "talihsiz" (*unhappy*) diye niteliyordu. Çok sayıda Yunan askerinin Trakya'ya getirilmesi Müttefiklere harekete geçmeyi hatırlatmış ve Londra ile Paris arasında bir nota alışverişi, gelecek ay Venedik'te bir Müttefik konferansı toplama kararı ile sonuçlanmıştı. Bu sırada Ankara'nın İçişleri Bakanı Fethi, Londra'da davasını anlatamamış, fakat görünüşe göre Paris'te başarılı olmuştu. Yunanlılar ise belirsizlik ve çöküntü (depresyon) halindeydiler, çünkü dikkatlerini İstanbul'a çevirince Batılı devletlerden birinden (İngiltere) bir ölçüde özendirildiler, oysa izlenim o ki öbür Batılı devletler (Fransa ve İtalya) Türklere silah ve mühimmat vermekteydiler. Belki de hâlâ İngiltere ve Fransa şimdi birlik olup sorunu çözebilirlerdi.

Başyazı, tahmin edilebileceği gibi, Anadolu'nun Yunanistan tarafından istila edilirken İngilizlerin oynadığı belirleyici rolü es geçiyordu. Daha sonra ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee, yazdığı kitapta Türk-Yunan savaşını aslında vekâlet yoluyla yürütülmüş bir İngiliz-Fransız savaşı olarak nitelendirecekti. Bir ölçüde doğru bir tanıydı bu.

Times'ın aynı sayısında General Townshend'in bir mektubu yer alıyordu. Townshend 1916'da Kutülamare'de Osmanlı ordusuna esir düşmüş ve galiba esaretini Büyük Ada'da geçirdiği için Türk dostu olmuştu. Generale göre İstanbul'un yüzde doksanı, Anadolu'da ise herkes Kemalciydi. Ordu ve halk ona bayılıyordu (adore). Avrupa siyasetini mükemmel anlıyordu. Çalışkan ve yorulmak bilmezdi. Diyordu ki, Mart'ta söz verildiği gibi, Yunanlıların 4 ayda boşaltacakları ne malumdu? Bir yıl önce Londra Konferansı sırasında –hem de ateşkes yapılmışken– İngiliz hükümeti Yunanlıların taarruza geçeceklerini bilmiyorlar mıydı? Taarruz başladıktan sonra isteselerdi bir işaretle onu durduramazlar mıydı?

İnönü'nün Anlattıkları

Şimdi Çalköy'deki kırık kağıya, yani üç komutan M. Kemal, İsmet, Fevzi'ye, 'onların durum muhakemesine dönelim. Başkomutanlık Muharebesi'nden sonra ne olacaktı? İsmet anlatıyor: Cephe komutanı olarak düşüncesi, taarruzu Eskişehir'e yöneltmek, İzmir'e yoğunlaşmak, Yunanlıların kalan güçleriyle İzmir'i savunacak bir cephe kurmaya kalkışmalarını önlemektir. Bunun için uçak keşiflerinde hep İzmir'e ilerleyen birlikler görmeliydiler. Günümüzün karayolları haritalarına göre Afyon-İzmir arası 323 kilometredir. Uşak-İzmir ise 211 kilometre. Demek ki Türk ordusu bu mesafeyi katetmek durumundaydı. Süvariler için dahi –savaş yorgunluğunu da düşünürsek– çok zorlu bir mesafeydi. Fakat Türk ordusu 9 Eylül günü İzmir'e girdi. Demek ki kabaca günde 20 kilometre bir mesafe aşılması gerekiyordu. 9 Eylül'de Vilayete bayrağımızı çekenler süvarilerdi. Aynı gün piyade birliklerinden I. Kolordu Kemalpaşa'ya, II. Kolordu Manisa'ya, IV. Kolordu Turgutlu'ya ulaştılar (Şükrü Erkal, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi*, IV, I, s. 497).

Fevzi kuvvetlerimizi İzmir, Eskişehir arasında bölüştürmekten yanaydı.

I. Ordu, İzmir yönünde takip harekâtını yürütecek, II. Ordu, Eskişehir'den Bursa yönüne ilerleyecekti. M. Kemal iki görüşü tarttıktan sonra İsmet'in planını benimsedi. İzmir (Akdeniz) ilk hedef oldu. Yunanlıların her cephede çözülmekte oldukları, bunun süreceği varsayımına dayanıyordu. Bu hesap doğru çıktı.

Yunanlılar kaçıyorlardı, fakat giderayak uğursuz etnik temizlik işlevlerini unutmuyorlardı. Yunan birliklerinde yakıp, yıkmak, öldürmekle görevli müfrezeler vardı. Türk köy-kasaba-kentlerini boşaltırken işe giriyor, fırsat bulurlarsa ırza geçmekten de geri kalmıyorlardı. Yunan ordusu Anadolu'yu istila ederken, Balkan Savaşı'nda Sırp ve Bulgarlarla birlikte yaptıkları gibi, Türkleri yok etmek, hiç değilse azınlık durumuna düşürmek için çalışmışlardı. Şimdi istila ettikleri yerleri boşaltırken, kaçarken de aynı şeyi yapıyorlardı.

Atatürk kitabının yazarı Andrew Mango şöyle yazıyor (s. 343): “Daha 5 Şubat’ta İzmir’deki İngiliz temsilcisi Sir Harry Lamb uyar-mıştı: Yunanlılar buradan gitmek zorunda olduklarını anlamış bulunuyorlar, fakat gerilerinde bir çöl bırakmaya kararlıdır, bu arada kimin çıkarları zedelenirse zedelensin, zaman ve olanaklar elverdiği ölçüde her şeyi Yunanistan’a götürecekler; Türklerin evi barkı yağmalanacak ve yakılacak..! Türk zaferi o kadar hızlı ger-çekleşmişti ki –altı günden fazla sürmemişti– ganimet bir yana, ken-di silah ve malzemelerini bile götürememişlerdi. Fakat Sir Harry Lamb’in kehanetinin gerisi gerçekleşti. Afyon’dan çekilen Yunanlı-ların başlattıkları kimi yangınları Türkler söndürebilmişlerdi. Fakat yüzlerce köy ve bir yığın kasaba ve kent yakıldı. Alaşehir’de (antik Filadelfiya) 4.500 evden 4.300’ü tahrip edildi, 3.000 can yitirildi. Manisa’da (antik Magnezya) 14.000 evden 1.400’ü kaldı. Kuzeyde Eskişehir’de tren istasyonunun çevresindeki mahalle tahrip edildi.”

İstila edilen ülkeyi “çölleştirme” siyasetini II. Dünya Savaşı’nda Almanlar, Sovyetler Birliği’nde uygulayacaklardı. 20 milyon Sov-yet yurttaşı öldü o badirede.

Afyon’dan sonra kurtarılan Uşak’ta Yunan askerinin marifet-leri: 1.000 kişi öldürüldü, 300 aile Yunanistan’a götürüldü, 1.800 ev, 12 cami ve mescit, 636 dükkân, mağaza, bağlar yakıldı.

Taarruzun 6. gününde (31/8) Atina’daki iktidar yanlısı gazete-ler, Anadolu’dan çekilmek zorunluluğundan söz etmeye başladılar. Muhalefet gazeteleri ise boşaltmaya şiddetle karşı durdular. Oysa o sırada cephe de bulunan General Franko, “Ordunun morali o ka-dar düştü ki, erler bir sel gibi koşmaktadır” diye rapor veriyordu. İçişleri Bakanı Stratos, Sevr sınırlarına çekilmeyi savunurken, daha gerçekçi olan Gunaris toptan çekilmekten söz etmeye başladı.

Cephede Yunanlılar tam bir çözülme halindeydiler. Hızla kaç-maya çalışıyor ve Hacıanesti’nin emrine uyararak İzmir yönünde çe-kiliyorlardı. Oysa Türk Batı Cephesi’nin güney kısmı güçlüydü, kuzeyi, yani Eskişehir-Ankara kısmı zayıftı. Ama bozgun geneldi. Güneyde de, kuzeyde de batıya çekiliyorlardı. Binlerce asker ve subay teslim oluyordu... Sayıca çok ve çok hareketli olan Türk süvarileri düşmana dehşet saçıyordu.

7. günde Trikopis'in kolordusundan 84 subay, 1.600 er teslim oldu. Ertesi gün binlerce asker daha subaylarıyla teslim oldu. Asıl önemlisi, Hacıanesti'nin Başkomutanlıktan azledilmesi üzerine yerine atanan Trikopis'in komuta heyetiyle birlikte teslim olmasıydı (yüzden fazlaymış). İnönü (s. 292) perişan durumda olduklarını ("dudakları şişmiş") söylüyor. Onlara çay ikram etmiş. "Kendilerine arkadaşça, iyi muamele ettik. Hep beraber oturduk. Muharebeden bahsettik. Kendilerinin iyi muharebe ettiklerini, talihin yaver olmadığını söyledim. Arkadaşça konuşalım dedim. Muharebenin başından beri, buraya gelinceye kadar, düşmanın muhtemel hareketlerine dair zihnimden geçen ve yapmasını tahmin ettiğim teşebbüsleri birer birer Trikopis'e anlattım. Trikopis ve Diyenis (II. Kolordu Komutanı) ile muharebe safahatini uzun uzadıya konuştuk, münakaşa ettik."

Konuşmalar bitince İsmet palaskasını, kılıcını takip tutsak komutanları M. Kemal'e götürdü. "Atatürk çok âlicenap davrandı. Onlarla konuştu, teselli etti. Kendileri çok mütehassis oldular."

Halide Edip Anlatıyor

Bir de bu sahneleri yaşamış olan Halide Edip'in tanıklığına başvuralım (*Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 276-277): Trikopis'in elini uzunca sıktıktan sonra M. Kemal diyor ki: "Oturun, general, yorulmuş olacaksınız." Bundan sonra, sigara tabakasını uzattı, kahve ısmarladı. General Diyenis'e de nezaketle muamele etmekle beraber, gözleri Trikopis'in gözlerinde. Trikopis de ona açık bir hayranlıkla bakıyor. "Ben sizin bu kadar genç olduğunuzu bilmiyordum, general."

Ondan sonra masa başına oturup İsmet'in yaptığı gibi savaş taktiklerini tartışıyorlar. Sanki bir satranç oyunundan sonra oyunu tartışan satranç ustaları gibi. Bu arada muharebe sırasında Trikopis'in yardımına gelemediği için iki Yunan komutanı arasında sert bir tartışma oluyor.

Görüşmeden sonra, ayrılırken bir arzusu olup olmadığını soruyor M. Kemal. Trikopis İstanbul'da bulunan eşine haber veril-

mesini istiyor. M. Kemal tekrar elini uzunca sıkıyor ve savaşın bir talih oyunu olduğu tesellisini anımsatıyor. O da “en son” yapması gerekeni yapamadığına hayıflanıyor. H. Edip, bunu intihar etmek olduğu biçiminde yorumluyor.

M. Kemal, Başvekil Rauf’a gönderdiği yazanakların birinde (4/9) olayı özet olarak bildiriyor: “Generallerle görüştüm, kendilerini müteselli ve misafir ettim. Ailelerine sıhhat haberlerini bildirmelerine müsaade eyledim.” (BTDD, 453)

M. Kemal ve İsmet’in tutsak Yunan komutanlarla görüşmeleri müthiş bir kibarlık, uygarlık gösterisi gibi... Oysa o Yunan komutanlar Yunan ordusunun yürüttüğü ya da yürütülmesine izin verdiği, Türk insanına reva görülmüş olan etnik temizlik denen vahşet ve canavarlıktan sorumluydular. Bu durumda Yunan komutanlarına gösterilmiş olan kibarlık her zulme uğramış olan Türk’e, ölmüşlerse, anılarına bir saygısızlık olmuyor muydu? M. Kemal gibi duyarlı, olağanüstü bir insanın böyle bir davranışta bulunması, işin içinde bir hesap olduğunu düşündürüyor. Yoksa hemen o sırada Yunan ordusu bir ölüm makinesi gibi eline geçen talihsiz köy-kasaba-kentleri harabeye çevirmek insanların canına kıymakla meşguldü. Türk ordusunun, son hızla İzmir’e koşmasının birçok nedenlerinden başta geleni, insanları, köy, kasabaları o canavarların elinden kurtarabilmek umuduydu.

Tutsak Yunanlılara gösterilen aşırı kibarlıkta bir yapaylık seziyor. Batı’nın Türk zulmü konusundaki asırlarca sürmüş çok kez yalan propagandasını biraz olsun yalanlamak için yapılan bir zorlama söz konusu olabilir.

Halide, İnönü’yü seven bir kişi olarak Yunan komutanlarına öfkelenildiğini, “askerden daha başka bir şey” (yani herhalde ortalama askerden daha canavar demek istiyor) olduğu için halka yapılmış zulme tahammül edemediğini not etmeyi ihmal etmiyor (s. 275-276). Oysa İnönü anılarında Yunan zulmüne karşı böyle bir tepki dile getirmiyor. Ama herhalde gaddarlıklarını Yunan subaylarının suratına haykıran Türkler de vardı. Nitekim karşısına getirilen Trikopis ve Diyenis’e, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay

Asım (Gündüz) şöyle hitap etti: “Sizleri asri bir ordunun subayları olarak mı, yoksa hunhar bir çetenin fertleri olarak mı karşılayayım?” (Sarihan, 621). Halide o sırada onbaşı (sonra çavuş) olarak karargâhta görevli. Yangın yerlerinden yükselen yanmış insan eti kokusundan fenalıklar geçiriyor ve insanlıktan nefret ettiği için bir ara intiharı düşünüyor (279-280).

Yunanlılarda Şafak Atıyor

2 Eylül, Büyük Taarruz’un 8. günü oluyor. Yunan hükümeti durumun ne denli vahim olduğunu anlamış olarak İngiltere’ye başvurdu. Atina’daki İngiliz işgüderi Bentinck, Yunan Dışişleri bakanının yanına geldiğini, cephede durumun umutsuz olduğunu, ordunun maneviyatının kırılmış görüldüğünü anlattı. Yunanistan, İngiltere hükümetine Türk taarruzuyla başa çıkamayacağını bildiriyordu. 31 Ağustos’ta önceki başkumandanın (Hacıanesti) budalaca inadından ve taarruz karşısında tamamen gafil avlandığından söz edilmişti. Yeni başkumandana bırakışma istemek konusunda fikri sorulmuştu. Oysa o sırada Trikopis teslim olmuş ya da teslim olmak üzereydi.

Aynı günün akşamına doğru Atina’dan Londra’ya iki tel daha çekildi. Birincisinde Steryadis’in İzmir’i savunmanın olanaksızlığı dolayısıyla Müttefiklerin, yurttaşlarını korumak adına acil önlemler almaları isteniyordu. İkincisinde, askeri durum dolayısıyla Yunan hükümetinin Anadolu’nun derhal boşaltılmasına dayanan bırakışma önerilerini kabul etmeye hazır olduğu bildiriliyordu. İleti, Majesteleri hükümetinin dostça yardımlarına inancı dile getiriyordu.

Aynı günün akşamı İşgüder Bentinck’e göre Yunan Genelkurmay başkanı İngiliz askeri ateşesine, Bursa dahil, Anadolu’nun boşaltılmasının “derhal” başlayacağını bildirmiş. Yunan askeri hemen hemen savaştan olmuş. Mudanya’dan bindirilen askerin en yakın liman olarak Tekirdağ’a getirilmesi bekleniyormuş. Doğu Trakya’da iki, Batı Trakya’da bir tümen varmış (Br. VII. S. 947-948).

Sarıhan, Türk saldırısının İngiliz hükümetinde “bomba etkisi” yaptığını söylüyor (s. 621). Bentinck’e göre M. Kemal “en azından” Trakya’nın da boşaltılmasını isteyecekti. İngiltere’yi Yunan desteğinden yoksun bıraktıktan sonra İstanbul üzerine yürüyecek, Fransa buna direnmeyecekti. Londra’daki Yunan elçisi peş peşe 4 kez İngiliz Dışişleri’ne başvurmuş.

İzmir’deki ABD konsolosu da büyük bir telaş içindeydi, çünkü her yeri yakıp yıkarak Türk ordusunun önünden kaçan Yunan ordusunun aynı yıkımı İzmir’de yinelemesi olasılığı vardı. (Nitekim İzmir yakılacaktı). Herkes gibi İzmir’deki Amerikalıların can ve malları tehlikede idi (Evans, s. 370).

Birdenbire gelen zafer ve onun parlaklığı herkesi sevinçten çıldırtmıştı. Fakat Ali Kemal yine olumsuzluk bulmakta kusur etmiyordu: “Büyük devletlerin Doğu siyasetini varlığımıza taraftar kılmazsak ne yapsak boştur. Üç seneden beri Anadolu’yu al kanlara boyayan bu mücadelemizden hiçbir zaman mülken, fiilen bir fayda göreceğimizden emin değiliz.”

Ahmet Emin (Yalman) *Vakit* gazetesinde ilginç bir çözümleme yapıyordu: “Düşmanın bizi yanlış tanıması işimize yaradı. Saldırmaz zannediyorlardı. Gafil avlandılar.”

XIV

İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Harekât

Afyon'dan sonra bir takım yerlerde Yunan ordusu direnmeye kalkışmış, fakat başarılı olamamıştır. M. Kemal başlıca gelişmeleri İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'ne, yani Başbakan Rauf Bey'e şifre telle bildiriyor, fakat her seferinde birinci madde olarak "neşrolunmayacaktır" diye uyarıyordu. Çünkü harekâtın ne kadar başarılı olduğu, özellikle İngiltere tarafından bilinmemeli, 9 Eylül olanaklı olduğu kadar sürpriz bir oldubitti olmalıydı. Böylece İngiltere'nin Yunanlıların yardımına gelme olasılığı olmamalıydı.

1 Eylül'deki şifre kısa bir vuruşmadan sonra Kütahya'nın kurtarıldığını bildiriyordu. Düşman ormanlara kaçmıştı. Birçok ganimet arasında 150 top vardı.

M. Kemal'in 2 Eylül şifresi Uşak ve Eskişehir'e yaklaşıldığını, 3 Eylül şifresi Uşak ve Eskişehir'e girildiğini anlatıyordu. Aynı gün çıkan bir emirle 4 Eylül'den başlayarak Türkiye'nin kapatılmış sınırları açılıyor ve haberleşme serbest bırakılıyordu. Fakat ajans ve gazetelerde resmi bildiriler dışında askeri haberler

yayımlanmayacaktı. 4 Eylül şifresinde Trikopis ve diğer Yunan komutanlarının esir düştükleri ve M. Kemal'in huzuruna çıkarıldıkları anlatılıyordu.

5 Eylül günü şifreyle İnönü ve Gediz civarında vuruşmalar olduğu, birliklerimizin Alaşehir'e yaklaştığı bildirildi. 6 Eylül şifresi Kocaeli bölgesinde düşmanın takip edildiğini, Söğüt'ün alındığını bildiriyordu. 7 Eylül şifresi Yunanlıların donanmanın da desteğiyle Gemlik'te direndiklerini haber veriyordu. Salihli batısında da bir direniş denemesi oldu. M. Kemal'in 9 Eylül şifresi durumu özetliyordu. Ordularımız 26 Ağustos'tan beri "layenkati" (aralıksız) muharebe ve yürüyüş yapmış, bu sürede en kestirme istikamette 300 km. aşmış ve bütün zindeliğiyle Saruhanlı-İncirli-Irlamazçay hattına ulaşmıştı. Aynı gün İzmir'e girildi. Yunan askerinin gemilere binmesine engel olundu ve tutsak alındılar.

Türk ordusunun hızlı davranmasına karşın Yunan ordusu çok kez elindeki köy ve kasabaları yakmaya vakit bulabiliyordu. 5 Eylül'de M. Kemal'in Bakanlar Kurulu ve Maliye Vekâletine gönderdiği telde yapılan faciaların "her türlü tasavvurun üstünde" olduğu bildiriliyordu. Köylerin büyük kısmı tamamıyla yakılmıştı. Zavallı köylülerimiz (sağ kalabilmişlerse) köy harabelerinin üzerinde "sefalet ve zaruret içinde inlemekteydiler." Gerekli şefkat ve yardımın derhal yapılması kati bir zaruretti. Verdiği paradan yüz bin lira bu amaçla acele Batı Cephesi'nin emrine verilmeliydi. Ayrıca zulüm ve sefalet içindeki milletimize çare olacak tedbirler hükümetçe alınmalı ve kendisine bildirilmeliydi. (ATABE, s. 254.)

Afyon'da kadınlar M. Kemal'in etrafını sarıyor. "İntikamımızı al! Onların kadınlarını yakalarsan bize yaptıklarını yap. Köpekler, domuzlar" diye feryat ediyorlardı. Ve doğru bir çözümleme: "Evet, nihayet, garbın gönderdiği ordular, biz Türklere karşı besledikleri kini kendilerine karşı uyandırmışlardı." (Adıvar 272-273). Yunan ordusu yerli Hristiyanları yanlarına almışlar, Hristiyan köylerini de yakmışlardı. Çünkü Türklerin başında dam bırakmak istemiyorlardı (275). Sarıkız madensuyu denilen yer: "O şehri daima insan eti kokusu gelen bir fırın gibi hatırlarım." (278).

Birlikte Yaşama-Çokkültürlülük

Eski Yunan siteleri şovendiler. Birbirlerinden nefret ederlerdi (örneğin, ünlü Atina-Isparta rekabeti). Yunan olmayanlardan, örneğin Perslerden büsbütün nefret ederlerdi. Makedonyalı İskender Yunan olmadığı halde Yunan kültürüyle yetişmişti. Aristoteles ona hocalık yapmıştı. Sonra, bilindiği üzere “dünyayı” fethetti: Yunanistan, Anadolu, İran, Mısır. Yunan kültürü almış olsa bile üç kültürün bir sentezini yapmaya kalkıştı (Yunan-Pers-Mısır). Hatta sentezin kan bağları ile de pekişmesi için 324’te başta kendisi, 80 subayı, 10.000 askeri Sus kentinde muazzam bir düğünle yerli kızlarla evlendiler. Böylece farklı kültürde insanların birlikte yaşaması usulü ortaya çıktı.

Romalılar da başlangıçta sitelerine şovence bağlıydılar. Ama gel zaman git zaman MS 212’de İmparator Caracalla bir emirname çıkardı. Constitutio Antoniniana. Buna göre Roma İmparatorluğu’nda yaşayan bütün hür adamlar Roma yurttaşı sayıldılar. Böylece Roma da İskender’in birlikte yaşama usulünü benimsemiş oluyordu. Roma’dan sonra Müslüman devletleri de aynı yoldan yürüdüler.

Osmanlı Devleti’nde Rumeli ve Anadolu’da Türklerle Arnavutlar, Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Kürtler, Ermeniler vb. barış içinde birlikte yaşadılar. Dinlerini, mezheplerini, dillerini, kültürlerini genellikle muhafaza ettiler. Bu alanlarda zorlama olmadı.

Avrupa ise ırkçılığın, dinsel bağnazlığın merkezi oldu. İspanya (Endülüs); Sicilya yüzyıllarca Müslüman egemenliğinde kaldı. Hristiyan, Müslüman, Yahudi birlikte yaşadılar. Fakat egemenlik Hristiyanlara geçince ne Müslüman, ne Yahudi kaldı. Rumeli’de aynı şeyler oldu. Türklerin de yurdu olan Rumeli, soykırım yoluyla Türk yurdu niteliğini büyük ölçüde yitirdi. Eğer Sevr uygulansaydı Anadolu da o yola girecekti.

Barış içinde birlikte yaşama ilkesi yüzyıllarca Osmanlı topraklarında egemen olabildiyse ilk yüzyıllarda Hristiyan ahalinin de bunu samimiyetle benimsediğini kabul edebiliriz. Fakat 19. yüzyıla gelirken ırkçı Batı emperyalizmi yaygın bir beyin yıkama sü-

reciyle etkili olmaya başladı. Hristiyanlar kurtarılması gereken mazlumlardı. Osmanlı Devleti de “hasta adamdı.” Bu gidişi ancak Osmanlıca çağcıl bir eğitim sistemi önleyebilirdi. Ama bunun için Osmanlı’nın ortaçağdan çıkması gerekirdi. Oysa Tanzimat, çağcılığın (modernliğin) yalnızca biçimlerini, kabuğunu benimsiyordu.

Çağcılığın kapısını açan ya da açmaya çalışan, buna başlayan II. Meşrutiyet oldu. Ama artık geç kalınmıştı. Hristiyanlar, Müslümanlarla birlikte yaşamayı reddediyorlardı. Balkanlardaki bağimsizlik hareketleri Batıdan ırkçılığı, hatta bunun doğal sonucu etnik temizliği öğrendiler. Artık birinci talepleri Türklerin (Müslümanların) ülkelerinden gitmesi oldu. Bu gidiş hicrete zorlama biçiminde ya da düpedüz yok etme, öldürme biçiminde olabiliyordu. 93 Harbi (1877-1878) ve Balkan Harbi (1912-1913) ile Rumeli’de yaygın olarak etnik temizlik süreçleri işletilmeye başladı.

L. George, Yunan ordusunu İzmir’e buyur ettiği zaman Batı Anadolu Rumları, ya da önemli bir bölümü herhalde Rumeli’deki senaryonun yineleneyeceğini sandılar. Zaten ırkçılığa, etnik temizliğe kurgulanmış Yunan ordusunu desteklediler, hatta düpedüz katıldılar. Oysa bunlar Osmanlı yurttaşydılar ve düşman ordusuna katılmak fiilen ve hukuken vatana ihanetti.

Şimdi apansızın Dumlupınar’la birlikte, mahvoldular. Çünkü Türk komşu ve yurttaşlarıyla her türlü insanlık ilişkilerini koparıp atmış bulunuyorlardı. Türklerle ilişkiler nefretin en yoğun biçimlerine dönüşmüştü. Pılı pırtıdan taşınabilir olanları toparlayıp kaçırmaktan başka çare yoktu. Oysa evleri, tarlaları, dükkânları, kilise, okul, mezarlıkları Batı Anadolu’daydı. Türklerden çok önce buraları yurt edinmişlerdi. Ama ırkçılık davasıyla şimdi yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardı. Gittikleri Yunanistan’da da yabancı gibi olmuşlar, uyum zorlukları çekmişlerdi.

Yunan ordusunun girmedeği yerlerde Rumlar, Türklerle iyi ilişkileri sürdürmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Orta Anadolu Rumlarının birçoğunun ana dili Türkçeydi. Türk edebiyatının ilk romanının ya da ilk romanlarından birinin Karaman Rumlarından Misailidis tarafından Yunan harfleriyle ve tertemiz bir Türkçeyle yazılmış olması dikkate değer. Romanın adı *Seyreyle Dünyayı*’dır.

Anadolu Ermenilerinin de ana dilleri Türkçe olmuştu. İbadetleri ve alfabeleri Ermeniceydi. Ama gazete ve kitapları genellikle Ermeni alfabesiyle Türkçeydi. Görüldüğü gibi Anadolu Hristiyanları önemli ölçüde, zorlama olmadan zaman içinde Türkleşmişlerdi.

Osmanlı'da Rumların birlikte yaşama alışkanlıklarının gölgenmesi Rum okullarının yaygınlaşması ve bunlarda Yunanistan'dan gelen Yunan milliyetçisi öğretmenlerin görevlendirilmesiyle başladı, yani Yunanistan'ın 1830'da bağımsız olmasından sonra. Osmanlı yönetiminin bu gibi adamların Osmanlı ülkesinde çalışmalarına izin vermesi ve azınlık okullarının denetlenmemesi ya da yeterince denetlenmemesi bir gafletti.

Orta Anadolu Rumları birlikte yaşama anlayışına ayak uydurdular. Papa Eftim adlı bir papazın önderliğinde TBMM'yi desteklediler. Bu papazlar Fener Patrikhanesi'nin Pontusçuluğuna karşı çıktılar. Fener Patrikhanesi'ni reddederek bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurdular. Bunun için 1922'de Kayseri'de bir kongre toplayıp, 22 Temmuz 1922'de *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası* diye bir dergi çıkardılar.

Ermenileri yoldan çıkartan Amerikan misyoner kolejleri olmuştur.

Osmanlı Hristiyanlarının birlikte yaşama alışkanlıklarını sürdürebilmeleri için Osmanlı'nın çok daha önce "hasta adam"lıktan çıkması, yani bağımsızlığını yitirmemesi ve çağcıllaşması gerekirdi. O zaman "adam gibi bir devlet", "adam gibi" bir eğitim dizgesi olurdu. Başka bir deyişle II. Meşrutiyet 1908'den çok önce gelmeliydi.

Harekâtın Son Günleri

Yunan Başkomutanı, Trikopis'ten sonra Polimenakos oldu. Yunan ordusu artık Anadolu'yu terk etmek için Urla, İzmir, Bandırma, Mudanya gibi limanlara yöneltildi. Türk ordusu da kovalamaktan çarık dayandıramıyordu. Askerin pek çoğu yalınayak; birçok at da nalsız. TBMM, Bursa düştüğünde kürsüye koymuş olduğu siyah matem örtüsünü kaldırdı.

6 Eylül'de Atina'daki İngiliz işgüderi Bentinck Anadolu'yu savunmadan umut kesilmemesi gerektiği gibi bir iyimserlik gösteriyor, Batı Anadolu Hıristiyanlarının kaçma kararlılığından habersiz, Harington onları korumaktan söz edebiliyordu.

Hakimiyet-i Milliye gazetesi Türk ordusunun Çanakkale savunmasıyla çarlığın yıkılmasını sağladığı, şimdi de Yunan tahtını yıkmakta olduğu görüşünü savunuyordu. Türk ordusu "taçları deviren" unvanına layıktı. İlginç ve devrimci bir yorum.

Ali Kemal hâlâ oyunbozan rolünü sürdürmeye çalışıyordu. Diyordu ki; Yunan'a karşı zafer kazanmak büyük bir devletle uzlaşmayla tamamlanmadan sonuca ulaşılmış olmazdı. Aslında dediği doğrudu, ama zaferin büyüklüğü bunu garanti ediyordu. Üstelik Fransız desteğini gözden geçiriyordu.

7-8 Eylül Günleri

Yunanlılar hâlâ İzmir'i savunabileceklerini düşünüyorlardı. Fakat İzmir'e gelen üç alay takviye askeri gemilerinden çıkmayı reddettiler. Gemiler Çeşme'ye gönderildi. Aydın, Germencik, Turgutlu, Saruhanlı, Kuşadası kurtarıldı.

İzmir'de İngiliz ve Fransızlar kolonilerini korumak için kente asker çıkardılar. Rıhtım insan ve valizle doluydu. Yunanlılar İzmir'de sıkıyönetim ilan ettiler. Yunan başkomutanı karargâhını limandaki bir gemiye taşıdı. Yunan memurları şehri terk ettiler. Steryadis, Türklerin 20 mil öteye geldiklerini bildirdi. Amiral Brock'a bir İngiliz gemisine sığınıp sığınamayacağını sordu. Aldığı olumlu yanıt üzerine o akşam (7/9) *Iron Duke* gemisine sığındı. İzmir'in Yunan valisi olarak bir Yunan gemisine sığınması beklenirdi. Fakat anlaşılan o denli sıkıfıkılardı ki bu yola gitmekte sakınca görmemişti. İngiliz gemisinin daha konforlu olacağını düşünmüş de olabilir.

Yunan hükümeti istifa etti (7/9). Kral, Kalogeropoulos'u görevlendirdi. İngiliz kabinesi oturup kararlar aldı. Türkler Gelibolu ve İstanbul'u işgal etmeye kalkışılırsa direnilmesine (7/9), İzmit Yarımadası'nın işgal edilmesine izin verilmesine karar alındı. Bu sırada İstanbul'da Müttefik üç Yüksek Komiser birlikte Ankara Temsilcisi Hamit Bey'i ziyaret ederek, Yunanistan adına Anado-

lu'nun tümü boşaltılmak şartıyla bırakışma önerdiler (7/9). Bu arada Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, Hamit Bey'i ayrıca ziyaret ederek önerinin kabul edilmemesini salık verdi. Hamit durumu Ankara'ya bildirdi. Rauf TBMM'yi gizli oturuma çağırdı. Fransa'nın gösterdiği yakınlık dikkati çekiyor.

Curzon, Yunanlılara acil bir yardımda bulunmak için emperyalizmin hazır silahına sarıldı. Türkiye'deki azınlıkların korunması için Milletler Cemiyeti'nde girişimde bulunmak için Paris ve Roma'ya tel çekti (7/9). Batı Anadolu Rumlarının ülkeyi terk etme kararında olduklarını tahmin etmiyordu anlaşılan.

Yunan zulmüne başka bir örnek (7/9). Ahmetli'de kimilerine kloroform koklatıp bayıltıldı. Kimilerine zorla benzin içirildi. Halkı binalara doldurup kasabayı baştan aşağı yaktılar. TBMM'de Karesi'den (Balıkesir) Hasan Basri, Yunanlılara misilleme yapılmasını istedi... "Medenî âleme" gönderilen Dr. Adnan imzalı bildiri de Yunan ordusunun zulmüne engel olunması istendi.

Barış Çabaları

Daha önce belirttiğimiz gibi, emperyalistler zafere, yani Yunan yenilgisine geç uyandılar. Çünkü M. Kemal olsun, Yunanlılar olsun, zaferi gizlemek yoluna gittiler. M. Kemal, olası bir İngiliz müdahalesini önlemek, hiç değilse geciktirmek istediği için, Yunanlılar ise haysiyetlerine dokunduğu için yenilgilerini ya da yenilgilerinin derecesini gizlemek istiyorlardı.

Onun için İngilizler ancak 7'sinde, yani 26 Ağustos'tan 11 gün sonra uyandılar. Oysa o tarihte Türk ordusu İzmir'e çok yaklaşmıştı. Yukarıda İngilizlerin "ilk uyanmasını" ve bırakışma girişimlerini anlattım. Nedense M. Kemal'in bu girişime tepkisi iki gün öncesi, yani 5 Eylül tarihlidir. *Nutuk*'ta, Rauf'un bırakışma için İstanbul'dan 4 Eylül günlü bir tel aldığını söylüyor. Fakat 30 Ağustos zaferinden sonra Yunan hükümetinin umudu kalmadı. 2 Eylül'de İngiliz işgüderine başvurdular. Anadolu'yu boşaltmaya razıydılar ve İngiltere'nin bırakışma sağlaması isteniyordu (Salâhi Sonyel: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. II, s. 266). İşte bu ileti Ankara'ya geldi ve 4 Eylül'de M. Kemal'e ulaştırıldı. Onun

yanıtı şöyle oldu: Yunan ordusu “suret-i kat’iyede” yenilmiş bulunuyordu. Direnebilmesi olasılığı da yoktu. Onun için Anadolu’ya ilişkin görüşecek bir şey yoktu. (Yani, Türkiye koşulları dikte ediyordu.) Görüşmeler Trakya için söz konusu olabilirdi. Eylül sonuna kadar başvurulursa ileri sürülecek koşullar:

1) Bırakışmanın tarihinden 15 gün içinde Trakya 1914 sınırları içinde kayıtsız şartsız TBMM makamlarına keslim edilecekti.

2) Yunanistan’daki esirlerimiz 15 gün içinde İzmir, Bandırma, İzmir’te teslim edilecekti.

3) Yunanistan ordusunun üç buçuk yıldır Anadolu’da yaptığı ve yapmakta olduğu yıkımları tamir etmeyi üstlenecekti (*Nutuk*).

Curzon, 4 Eylül’de Atina’ya işgüderine çektiği şifrede, Türk ordusu İzmir dışında durdurulabilirse bırakışmanın daha iyi koşullarla yapılabileceğini bildirdi (Sonyel, s. 267). Müttefikler M. Kemal’e çektikleri bir telle İzmir’deki konsoloslarının görüşmeye yetkili kıldıklarını, ne zaman ve nerede kendisiyle görüşebileceklerini sordular. M. Kemal 9 Eylül’de Nif’te (Kemalpaşa) randevu verdi. Fakat kendisi o gün Nif’te hazır bulunduğu halde, onlar gelmediler. O sırada Türk ordusu İzmir’e girmiş bulunuyordu. Herhalde o toplantı Yunan ordusunun İzmir’i savunuyor olması durumunda anlamlı olabilirdi. İzmir kurtulunca, görüşecek bir şey kalmıyordu. Onun için randevuya gelmediler diyebiliriz.

Başka bir görüşme girişimi yine Müttefiklerden geldi (8/9). M. Kemal, Turgutlu’da randevu verdi. Beyaz bayrakla gelmeleri istendi. Ama bu randevu da gerçekleşmedi. Anlaşıyor ki M. Kemal başkalarının nezaretinde bir teslim işlemi istemiyor, Türkler İzmir’e fiilen el koyduktan sonra görüşme istiyordu. Nitekim 8 Eylül günü I. Ordu Kumandanlığı’na gönderdiği telde süvari kolordusunun bütün kuvvetiyle, bir an önce İzmir’e “yetişmesini” ve işgal etmesini istiyordu. I. Kolordu “İzmir İşgal Kuvveti” ve komutanı “Askeri Vali” olacaktı. 8/9 gecesi yabancı temsilcileri karşılayacaktı. Fakat İzmir’in kayıtsız şartsız teslim alınması mümkün olduğundan, temsilcilerin herhangi bir teklifi kabul edilmeyecekti (ATABE, c. 13, s. 264). M. Kemal Trakya’yı alma pazarlığının çetin olacağını öngördüğü için, o pazarlıkta dünya patronu emperyalistlere “size İzmir’i

verdik ya” dedirtmemek, “İzmir’i tamamen kendi kılıçlarımızın gücüyle aldık, sizin en ufak bir rolünüz yok” diyebilmek için acele ediyordu. Biraz sonra değineceğim üzere Fransızlar, İngilizlere karşı bizi destekliyorlardı. Nitekim Müttefiklerin bırakışma önerisinden hemen sonra Fransız Yüksek Komiseri Pellé tek başına Hamit Bey’e gelerek bırakışma önerisinin kabul edilmemesini, yani bir an önce İzmir’in alınmasını, bir oldubitti haline getirdikten sonra masaya oturulmasını tavsiye etti. Yani, İngilizlere ve Yunanlılara karşı bize taktik veriyordu. Ama zaten M. Kemal durumun pekala farkındaydı (Sarıhan, s. 641).

Bursa Yangından Kurtuluyor

Yunan ordusu, Deli İmparator Neron’un başkenti Roma’yı yakması gibi, savaşta gösteremediği marifeti yakıp yıkma ve öldürmede gösteriyor, çekileceği yerleri sistematik olarak harabeye, mezarlığa döndürüyordu. İngiltere ise deli çırağının yaptıklarını büyülenmiş gibi seyrediyordu.

Kaçan Yunan ordusu Bursa’ya yaklaşırken Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, konsolosluğundan Yunanlıların Bursa’yı yakacağını öğrendi. Mevkidaşları İngiliz ve İtalyan yüksek komiserlerini bilgilendirerek, Yunanistan’a sert bir nota verdiler; yetinmediler, acele bir subay heyeti oluşturup Bursa’ya gönderdiler. Yunan III. Kolordu karargâhına gelen heyet, Bursa’da bulunan Fransız kuvvetleri kozunu da kullanarak, Bursa’nın yakılmamasını sağladı. 10 Eylül günü Yunanlılar saat 20’de kentten çekildiler. Kâbustan kurtulan Bursalılar sevinçten çıldırdılar. Sabaha kadar sürdü şenlik.

11 Eylül’de Yunanlılar Mudanya’yı boşalttılar. Türk gençleri kenti koruma altına aldı, bir Fransız mangası yardımcı oldu. Bursa’da yapamadıklarını Mudanya’da yapmaya kalkıştırsa da kenti yakamadılar. 450 Yunan askeri esir alındı.

Bursa’nın yakılmamasının ne denli zorlukla sağlandığı Yunanlıların yakıp yıkmayı (ve çok kez onun garnitürü olan öldürme, işkence ve ırza geçmeyi) ne denli kafaya taktıklarını gösteriyor bize. Hem de İngilizlerin, genel olarak Avrupa’nın uydusu olduklarının bilincinde oldukları halde.

XV

İzmir’de

İzmir’de, Anadolu’yu terk etmek için uğraşan Rumlar, Kordon boyunca eşyaları yığılmış halde, ana baba günü yaşıyorlar. Türk askeri, Yunan subay ve erlerinin gemilere binmesini önlüyor, onları esir alıyor (ATTB, s. 457). Ege bölgesinde kaçmak isteyen Yunan askerleri en çok Urla’ya toplanıp oradan gemilere biniyorlar. Marmara bölgesinde en çok Mudanya’dan gemilere biniyorlar. Kimi noktalarda Yunan askeri başarısız direniş girişimlerinde bulunuyor.

İstanbul’da İzmir’in alınışı Sultanahmet Meydanı’nda binlerce kişi tarafından kutlandı. Ayasofya’da Matbuat Cemiyeti 25.000 kişinin katıldığı bir mevlit okuttu (9/9).

Le Temps gazetesi (9/9): Yunanlılar Anadolu’da “tam ve mükemmel” bir hezimete uğradılar. İşler artık tamir edilemez bir safhaya ulaştı. Türk ve Yunan kumandanları, bırakışmayı sağlamak için doğrudan görüşmeye girişmelidirler. Yunan hükümeti Anadolu’dan dönen askeri Sakız Adası’nda terhis ediyor. Çünkü o askerin halkın yüzüne bakacak halleri yok. Bir de Anadolu’dan gelen askerin bozgun havasını, kalan askere bulaştırmaması isteniyor (Sarıhan, s. 651, 653).

İzmir’de 9 Eylül sabahı saat 10.30’da bir süvari bölüğü dört nala hükümet konağının önüne geldi. Yüzbaşı Şeref Bey bayrağımızı göndere çekti. Kadifekale’ye de bayrak çekildi. Bir yerde Yunanlılar ateş açıp 4 askerimizi öldürdüler. 1919’da İzmir’i işgal ederken Hasan Tahsin’in silah kullanması üzerine Yunan askerinin yaptığı taşkınlık gibi bir tepki gösterilmedi. Çeşitli noktalardan toplanan 4.000 Yunan esiri kışlaya götürüldü. Esir düşmeyen Yunanlılar Urla’ya çekildiler. Silahsız sanılan İzmir Türkleri silahlı bir milis kuvveti olarak ortaya çıktılar.

Türk düşmanlığı ile tanınmış, 1919’da İzmir’de Yunan işgal ordusunu kutsamış olan Rum Metropoliti Hrisostomos, M. Kemal’le görüşmek istedi. Fakat kabul edilmedi. Nurettin Paşa ile görüşebildi ve azarlandı. Dışarı çıktığında Nurettin’in tertibiyle halk tarafından linç edildi. Olanları duyan M. Kemal “Bu olmamalıydı” dedi (10/9). M. Kemal, Fevzi ve İsmet’le Hükümet Konağına geldi. Burada kendisini ağırlayacak olan İzmir eşrafından Uşakîzade Muhammer Beyin kızı Latife Hanım’la tanıştı. 4 gün sonra M. Kemal, Uşaklızadelerin Göztepe’deki köşküne konuk olacaktı (14/9).

Müttefikler ve ABD’nin konsolosları Nurettin Paşa’yı ziyaret ederek kutladılar. İngiliz konsolosu Harry Lamb ve İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Brock, Nurettin’le görüşerek Türkiye ile savaş halinde olmadıklarını doğrulattırdılar. Çünkü iki devlet aralarında Cihan Savaşı’nı sona erdiren 1918 Mondros Bırakışması’nı imzalamış bulunuyorlardı.

İngilizler nihayet uyanmışlardı. 7 Eylül’de kabine toplandı. Boğazlar ve İstanbul’u gerekirse tek başlarına savunma kararı aldı. Curzon Müttefiklerine gönderdiği notalarla (10/9) onları Boğazlara savunmaya davet ediyordu.

Görülmemiş Şenlikler, Kutlamalar, Tepkiler

Zaferin parlaklığı bütün dünyayı ve tabii öncelikle İslam âlemini çok etkiledi.

Türkoğlu gazetesi (Bolu) şöyle özetliyordu: “Camilerde tekbirler. Tekkelerde tekbirler; minarelerde kasideler, geceleri fener alay-

ları. Yaşasın ordu, yaşasın millet!” Bu sırada emperyalistlerin ve onların yürüncesindeki gericilerin çektirdikleri sıkıntıların acısını çıkartmak isteyenler de vardı.

İstanbul'da kalabalıklar Hürriyet ve İtilaf fırkasının ve *Peyam-ı Sabah* gazetesinin camlarını kırdılar. Sadrazam Tefik Paşa İstanbul hükümeti adına M. Kemal'in zaferini kutladı. Kutlayanlar arasında Prens Sabahattin de vardı. Ama Padişah kutlamaya yanaşmadı. Birçok kapıların açılabilceği, olasılıklarla dolu o zafer ortamında dahi IV. Meşrutiyet'i geri çeviriyordu. Ama Ali Kemal nihayet yumuşamıştı. *Peyam-ı Sabah*'taki son yazısında diyordu ki “gayeler birdi ve birdir... İtiraf etmeliyiz ki Anadolu'nun son zaferleri, kuvvetimize, kılıncımıza dayanarak hayat hakkını kazanma görüşünün gerçekleştiğini gösterir gibidir.” (Sarıhan, 10/9). Rastlantı bu ya, Avrupa'da bulunan D. Ferit o gün İstanbul'a döndü. Sirkeci'de Mustafa Sabri, Sadık Bey, Selim Paşa, Cemal Bey, Rıza Tefik ve başkaları onu karşılamak için bekliyorlardı. Fakat başka bekleyenler de vardı: Kimi yurtsever gençler. Durum kavrandığında, Paşa kendini korumak için Çekmece'de trenden indi ve bir “yabancı istimbotla” Baltalimanı'ndaki yalisına gitti.

İstanbul hükümeti gösterilere engel olmuyordu ama taşkınlık yapanların divaniharbe verileceğini duyurdu, izinsiz gösterileri yasak etti. *İkdam* gazetesinin iddiasına göre M. Kemal Hristiyanlara kötü davrananların idam edileceğini emretmiş (ATABE'de yok sanırım).

Tevhid-i Efkâr gazetesinde Ebüzziyazade şöyle diyor: “26 Ağustos-10 Eylül Anadolu Zaferi öyle muazzam bir vakadır ki bu vaka hem İslam âleminin en büyük inkılabını teşkil edecek hem de tarihi hiç şüphesiz iki büyük devreye ayıracaktır.”

Padişah Zaferi Kutlamıyor

Vahdettin'in son Başkâtibi Rıfat Bey'in anlattığına göre Mevlit Kandili gecesı Padişah onu çağırmış. Yanında eski Başkatip Ali Fuat varmış. Ona Ali Fuat'ın kaleme almış olduğı bir kağıt göstermiş. Kağıtta iki bölüm varmış. Birincisinde zafer kutlanıyormuş. İkincisinde Anadolu ile İstanbul arasındaki ayrılığın çözülmesi için bir dilek yer alıyormuş. Rıfat birinci bölümün telgraf halinde çekil-

mesini, gelecek yanıtı göre ikinci bölümün gönderilmesi görüşünü dile getirmiş. Ali Fuat itiraz edince Rıfat bir de Sadrazam Tevfik'e danışılmasını önermiş. Tevfik hiçbir tel çekilmemesini salık vermiş, padişah da bu görüşü benimsemiş.

Rıfat ikiye bölerek de olsa kutlamada bulunulsun demiş, ama Padişah yokken Ali Fuat'a tümüyle olumsuz bir görüş ileri sürmüştü. "Aman beyefendi ne yapıyorsunuz, atı alan Üsküdar'ı geçti. Bu sırada böyle bir telgraf yazılır ise ne cevap alırız, bu nasıl şey." Rıfat'ın at ve Üsküdar benzetmesi Büyük Zafer ve İzmir'in kurtuluşu gibi görkemli bir olayı güya betimliyor. Olay Padişahın aleyhinde bile olsa, salt protokol açısından kutlama mutlaka gerekirdi diye düşünüyorum. Tevfik'in kutlayıp Padişahın kutlamaması pek tuhaftı. Sonradan Vahdettin'in ileri gelen vezirlerini –Ferit, Tevfik, İzzet, Rıza– kendisine ihanetle suçlaması ilginçtir (Murat Bardakçı, *Şahbaba*, İstanbul, Pan Y., 1998, s. 222-23).

İngiliz kabinesi harekete geçti. Türk ordusu Rumeli'ye geçirilmeyecekti. Gerekliyorsa Kocaeli Yarımadası ve Çanakkale boşaltılabilirdi. Ama önce Çanakkale'de savunma önlemleri alınacaktı. Fransız ve İtalyanlar da Çanakkale'ye birlikler gönderecekti (11/9).

İstanbul'da yürüyüşler, dünyadan kutlamalar yağıyor, şenlikler yapılıyor. Topkapı Sarayı'nda mevlit okutuldu. Padişah, Abdülmecit, hükümet üyeleri katıldılar. Harington halka hitaben yayınladığı bildirgeyle, gösterilerin sona erdirilmesini, gece sokağa çıkılmamasını, yoksa sıkıyönetim kurallarının uygulanacağını duyurdu (11/9). Muallimler Cemiyeti, M. Kemal'e çektiği telde onu bir "deha güneşi" olarak niteledi. İzmir'de Nurettin Paşa, yayımladığı bildiride silah taşımayı, yağmayı, azgınlığı yasakladı.

Cavit Bey'in notları: Vecd ile heyecan. Meşrutiyetin ilk günleri gibi sürur-u umumî, bu ne mucizevi zafer (*Tanin*). TBMM'de 28 Şubat 1923'de çıkarılan % 20 kesinti kanununa son verildi. *Hakimiyet-i Milliye*: Milletimizin üç asırdan beri muhtaç bulunduğu muazzam bir eserdir. *İleri*: iki gündür geceli gündüzlü İstanbul'un her tarafında düğün, yüzlerce fener alayı. *Peyam-ı Sabah* yeniden *Sabah* oluyor. Ali Kemal'le yolunu ayırıyor çünkü patron Mihran, muzaffer Ankara'ya karşı olmayı çıkarına aykırı buluyor.

Millete Beyanname

Daha önce Dumlupınar Zaferi üzerine M. Kemal orduya ve millete birer beyanname hazırlamıştı. Şimdi İzmir'in kurtuluşu üzerine 13 Eylül'de millete ("Büyük ve Asil Millete") bir beyanname kaleme aldı (13/9). Öbür beyannamelerden biraz daha uzun bu belgede önce zaferin boyutları anlatılıyordu. Ordu İzmir'i ve Bursa'yı kurtarmış, Yunan komutanlarını esir almış bulunuyordu. Yunan Kralı da esirler arasında bulunmuyorsa hükümdarların milletlerinin güzel günlerinde onlarla birlikte, kötü günlerinde saraylarından başka bir şey düşünmeme tabiatlarından ötürüydü. M. Kemal açıkça bütün hükümdarları, saltanat düzenlerini hedef almaktaydı. Ardından zaferin büyüklüğünü, anlatıyor. Düşman savaş malzemelerinin üçte ikisini terk etmiş, esirler dışında asker zayıflatının yüz bini ne kadar aştığı belli değildi. Oysa bizim kayıplarımız dörtte üçü hafif yaralı, on bini buluyordu. Bu büyük zafer münhasıran milletin eseri idi. Çünkü İzmir'i "adeta memnunen" düşmana teslim edenlerle milletin hiçbir ilişkisi yoktu. Bursa'yı Yunanlılar ancak İmparatorluğun askerleriyle birlik olarak alabilmişlerdi. Vatanın kurtuluşu ancak milletin kendi yazgısına "bilakaydüşart" egemen olunca olanaklı olmuştu (ATTB. s. 458-459).

Başta saltanat düzenleri genel olarak hedef alınırken, sonraki eleştiri ise doğrudan Osmanlı saltanatına yönelikti. Vahdettin'in zaferi kutlamaması daha iyi anlaşılıyor. Bu beyannameyle M. Kemal cumhuriyete doğru bir adım daha atmış bulunuyordu. Daha önceki önemli adımı 23 Nisan 1920'de M. Kemal'in önerisiyle "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin fevkinde (üstünde) bir kuvvet mevcut değildir." (md.3) hükmüydü. Daha sonra bu, "hakimiyet bilakaydüşart milletindir"e dönüşecektir.

İngilizler Harekete Geçiyor

10 Eylül'de Curzon Paris ve Roma'ya gönderdiği notalarla Boğazları savunmak gerektiğini bildiriyor, Harington da Çanakkale'nin savunulması için emir veriyordu. Ayrıca kabinenin 15 Eylül

toplantısında dominyonlar, Romanya ve Sırbistan da aynı yönde uyarılıyordu. İstanbul'da Müttefiklerin baştercümanları Hamit'i ziyaret ederek, Türk ordusunun Tarafsız Bölge'ye girmemesini umduklarını bildirdiler (12/9). İzmir'de Başkonsolos Lamb, M. Kemal'e Türkiye'nin İngiltere'ye savaş mı ilan ettiğini sordu.

Bu soruya M. Kemal'in yanıtı telaş uyandırdı. Çünkü kendilerini İngiltere ile savaş halinde saydıklarını, İstanbul'daki Yüksek Komiseri ve İzmir'deki konsolosu tanımadığını, İngilizleri tutuklamaya hakkı olduğunu, ama bunu istemediğini, İzmir'den ayrılmakta serbest olduklarını söyledi. İş aydınlatmak için Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Brock, M. Kemal'e savaş halinde olup olmadıklarını yazılı olarak sordu. M. Kemal'in 13 Eylül yanıtı Brock'un Nurettin Paşa ile görüşmesine gönderme yaparak iki hükümetin siyasal ilişkilerinin bulunmadığını, ama kurulabileceğini dostça bildirdi. Yani basit ifadeyle M. Kemal "birbirimizle tanışmadan sizle muhatap olamayız" demek istiyordu (13/9, ATABE, s. 278).

Yunanlılar yenilmişler ve Anadolu'dan kaçıyorlardı. Türk ordusunun görevi kaçanları kovalamak ve teslim olurlarsa esir almaktı. Esir olmayanlar canlarını gemilere atıyor ve Rumeli'ye, Yunanistan'a gidiyorlardı.

Trakya'nın ve İstanbul'un kurtarılması için Türk gemilerine, donanmasına ihtiyaç vardı. Ama Türk donanması yoktu. Yunan donanması vardı. Ayrıca Çanakkale ve İstanbul'da Müttefik kuvvetleri ve donanmaları vardı.

Demek ki Yunan ordusunu Batı Anadolu'dan temizledikten sonra onları 1919'da oraya saldırtmış olan İtilaf emperyalistleri Türkiye'nin karşısına dikilecekti. Fakat asıl felaket İngiltere'nin Yunan sever ve savaş sever, Türk düşmanı başbakanı Lloyd George idi.

Türklerin talihi Fransa'nın tutumuydu. Bilindiği gibi, Ankara İtilafnamesi'yle Türkiye ile Fransa kısmen de olsa barış yapmışlardı. Ve Türkiye konusunda İngiltere ile Fransa zaman zaman neredeyse taban tabana zıt durumdaydılar. Hatta ünlü tarihçi Arnold Toynbee, Türk-Yunan savaşının aslında bir Fransız-İngiliz savaşı olduğunu iddia eden oylumlu bir kitabın yazarıdır (*The Western Question in Greece and Turkey*, 1923).

Eski Hahambaşı Hayim Nahum Efendi, İstanbul'dan Paris'e hareket etti (12/9). *İkdam* muhabirine Paris'teki ailesinin yanına döndüğünü söyledi. *Yeniğün* muhabirinin resmi bir görevi olup olmadığı sorusunu susarak geçiştirdi. Nahum Ankara'dan geliyor ve zaferin Anadolu'daki etkilerini anlatıyordu gazetecilere. Bilindiği üzere Yahudiler, Ermeni ve Rumların tersine, Türklerle hep başı hoş olmuş bir cemaatti. İslamiyetin hoşgörüsünü Hristiyanlığın Yahudi düşmanlığına yeğlemeleri doğaldı.

İzmir *Ahenk* gazetesi, İzmir'de bütün hamamların 14-15 Eylül'de subaylara, 16-17 Eylül'de erlere parasız hizmet sunacaklarını bildiriyordu (12/9). Bunun ne denli makbule geçtiğini tahmin etmek zor değildir.

New York Times, Türklerin Hristiyanlara iyi davranmalarının geçici bir gösteriş olduğunu, İngiliz savaş gemileri İzmir'den ayrılır ayrılmaz yağma ve katliamın başlayabileceğini ileriye sürüyordu (12/9).

Çeşme ve Dikili'de Yunan askeri ve Rum göçmenleri gemilere bindiriliyor. Dikili'de binek hayvanları Türklere kalmasın diye vuruluyor. Bursa'da tek bir köyde 60 kadın ve çocuk öldürülüyor, öldürülmeden önce bütün kadınların ırzına geçiliyor (13/9).

13'ünde M. Kemal'in iki ABD'li gazeteciyle, görüşmesi oluyor. Birincisi Richard Eaton diye biri. Üsküdar üzerinden İstanbul'u almak niyetini soruyor. M. Kemal bütün Türk toprakları kurtulmadıkça durmayacağım diyor. Bir uçta Meriç Nehri, öbür uçta Musul ve Irak'ın yarısı. Trakya'ya Karadeniz yoluyla gideceğim, en iyi birliklerimi 24 saatte yük gemileriyle taşımaya hazırım demiş. Padişahı "ehemmiyetsiz bir kukla" diye nitelemiş. Katliamlardan sorumluluğu reddetmiş. Merzifon Koleji müdürüne yapılmış saldırı sorumlularının idama mahkûm olduklarını belirtmiş. Konferans önerisini kabul ettiğini, görüşmelerin sonucunun İngilizleri bile hoşnut edeceğini söylemiş.

İkinci gazeteci *Chicago Tribune*'den John Clayton. Ona göre M. Kemal büyük askeri liderlere "hiçbir şekilde" benzemeyen birisi. Clayton'a göre birçok Türk birlikleri İzmit cephesi yolundaydılar. Konferans konusunda, buna her zaman hazır olduğunu, gecikmenin bizden kaynaklanmadığını, taleplerimizin basit oldu-

ğunu söylemiş. Kapitülasyon konusu açıldığında, hiçbir türünün kabul edilmeyeceğini vurgulamış. Zulüm konusuna gelince, Türk askeri İzmir'e gelinceye kadar yolda Yunan zulmünden her türlü-sünün sonuçlarını görmüş ve hınçlanmıştı. Buna rağmen mazide yapılanlar bitmişti. Nitekim Clayton sokakların dört gün içinde temizlendiğini, dükkânların açıldığını, hayatın olağan seyrine girdiğini saptamıştı. (ATABE, c. 13, s. 279-282).

İzmir Yangını

13 Eylül'de iki gün (50 saat) süren İzmir yangını çıktı. İzmir'in Hristiyan semtlerini küle döndüren yangında 20.000 bina yandı. Zarar 12 milyon İngiliz lirası diye tahmin ediliyor. Olay büyük bir felaketti, fakat Yunanlılar, Ermeniler ve genel olarak Batı emperyalizmi yangının Türklerce çıkarılmış olduğunu iddia ettikleri için, çok propagandası yapıldı. Genel olarak söylenen, Ermeni komitecilerince başlatıldığı, fakat Nurettin Paşa'nın söndürmek için gayret göstermediği idi. İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Grisgoviç, Mevki Komutanı Kâzım Paşa'dan yardım istemiş, fakat o yalnızca bir çavuş ve 30 asker görevlendirmiş. Konsolosluk tulumbaları ve deniz askerleri de yardıma gelmişler. Patlamalardan birçok evlerde silah ve cephane depo edildiği anlaşıyordu. Mahalle halkı limana kaçtı, gemilere sığınmaya çalıştılar.

Zaferden sonra hep yangın yerlerinden geçen Türk ordusu, İzmir'de de yangınla karşılaşınca, İsmet büyük bir karamsarlığa kapılmıştı. "Haletiruhiye bakımından benim de fazla bir neşem yok" diyen İsmet "Bu karamsar düşüncelerin üstüne Atatürk'ün kuvvetli iradesiyle herkesi kolundan tutup çıkardığını bilirim. Ümitsiz anlarda herkese azim ve neşe vermek için dünyaya gelmiş olan Başkumandan, yanında bulunanları, İzmir'e girmekle büyük davayı kazanmış olduklarına tekrar inandırıyor" diye belirtiyor (*Hatıralar I*, s. 300).

Yukarda belirttiğim üzere İngiltere, TBMM hükümetini henüz tanımış değildi. Londra Konferansı'nda Bekir Sami İngilizlerin gözüyle Osmanlı heyetinin bir parçasıydı yalnızca. İzmir kurtulduk-

tan sonra İngilizler, Türklerle savaş halinde olup olmadıklarının, Ankara ise İngilizlerin, Fransız ve İtalyanlar gibi kendisini muhatap kabul etmesinin derdindeydi.

Nitekim Amiral Brock'un yazısına M. Kemal'in gönderdiği yanıt (13/9), alışılmış usullere göre aralarında siyasal (diplomatik) ilişki kurmanın gereğini dile getiriyordu.

Fransız Amirali Dumesnil ile Görüşme

Amiral Dumesnil ile M. Kemal'in görüşmesi (15/9) Fransa ile Ankara arasında iyi, hatta içten ilişkilerin sürdüğünü gösteriyor. Amiral yangından Türklerin sorumlu olduğu konusunda rivayetlerden söz ediyor. M. Kemal, 9 Eylül'den önce yangın çıkartmak için teşkilat kurulduğunu bildiklerini söylüyor. Hatta kiliselerde yangın çıkarmayı ödev sayan konuşmalar (vaazlar) yapılmış. Amiral, İstanbul'a gidiyormuş ve Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye mektup götürebileceğini söylüyor. M. Kemal Boğazlarda tarafsız bölge diye bir şey kabul etmediğini söyleyince Amiral, Yunanlıların İstanbul'u işgal etme girişiminin Harington tarafından önlendiğini anımsatıyor. Söz barış görüşmelerine gelince M. Kemal Londra'ya bu amaçla giden Ankara temsilcilerinin (Yusuf Kemal, Fethi) elleri boş döndüklerini, görüşme önerisinin İngilizlerden gelmesi gerektiğini söyledi.

M. Kemal, konferans için acele etmeli, kendim görüşmelerde bulunmak isterim, onun için İzmit'i öneriyorum diyor. Amiral, İstanbul deyince "hükümet meselesi" halledilmeden oraya gidemem diyor ve sonra Üsküdar üzerinde anlaşıyorlar.

M. Kemal, "biricik" ve onun için birçok suikast girişiminin hedefi olduğundan toplantı yeri Üsküdar olursa güvenliği için silahlı bir kuvvetle gidebileceğini belirtiyor. Daha önce basın mülakatı için İzmit'e gittiğinde, üç Yunanlı suikastçı yakalanmış. Ve aklına Mudanya geliyor. Fakat Amiral, Mudanya'ya ulaşım güçlüğü yüzünden Üsküdar üzerinde ısrar ediyor ve güvenlik önlemleri alınmasının doğal olduğunu söylüyor. Üsküdar'da anlaşıyorlar. Ayırlırken M. Kemal isteklerini şöyle özetliyor:

1. Samimi surette barış yapmak arzusundayız.
 2. Misak-ı Milli sınırları hakkında hiçbir ödün vermeyiz.
 3. Teferruat konusunda zorluk çıkarmayacağız.
- (ATABE, s. 284-290).

Celal Nuri ile Röportaj

Celal Nuri *İleri* gazetesinin yazarıydı. M. Kemal ile 15 Eylül'de yaptığı röportajda büyük bir neşeyle konuşuyor: "Paşam! Bu zaferi havsalam alamıyor. Ver elini öpeyim." M. Kemal'in devrimci niyetini kavramış: "Paşa ... her türlü milli emellerimize hem de pek yakında nail olacağımıza kani." Hayretini dile getiriyor: "Piyade de İzmir'e süvarilerle dahil oldu. Bu ne mekân değiştirme mucizesi?" Yanıt: "Askere istirahat emrediyorum. Asker dinlemiyor, İzmir'de istirahat ederiz karşılığıyla cenk ediyorlar." Müthiş bir koşullanma, bir kahramanlık.

Celal Nuri'ye göre M. Kemal yeni, esrarengiz bir harp usulü bulmuştur: Türk bağımsızlık harp usulü. Taarruzdaki gizlilik bu usulün bir yönüydü. Kararı kumandanlar bile bilmiyorlardı. Celal Nuri bir dâhi ile tanışmanın heyecanını yaşamış ve yazısına yansıtmişti. Diyor ki "İyice anladığıma göre strateji ve taktik itibarıyla kazandığımız bu kati zafer siyasetimizi yeni baştan ıslah edecektir." Yazar Atatürk Devrimini tahmin ediyor gibidir. Birçok başka övgülerden sonra, onun için "milli tarihimizin en büyük ileri geleni ile görüşmüş oluyorum." Diyor. Sonra hızını alamıyor: "Büyük İskender, Jül Sezar, Napolyon... bu simalardan hiç de geri kalmayan Mustafa Kemal'in harekâtında bir de başka bir kuvvet mevcuttur ki, o da müdafaa ve vatanı geri almak hususunda harp etmesidir." Ardından bu "vatan kurucusunun Cenabı Hafızı Hakiki" tarafından memleket ve millete bağışlanması için dua ederek bitiriyor (ATABE, 291-293).

Falih Rıfkı (Atay) ile Mülakat

Bu mülakatta (17/9) M. Kemal başka yerlerde bulunmayan çok ilginç ve önemli açıklamalar yapıyor. İlk soru, taarruz kararının ne

zaman verildiği idi. Sakarya Muharebesi sonunda Yunan sol kanadına sonuçta onu çekilmek zorunda bırakan son taarruzumuz İzmir'in kurtuluşuna kadar devam etti. Aradan geçmiş olan bir yıllık süre taarruz hazırlığından ibaretti. Ama "gecikme ve bekleme" (teahhur ve intizar) olmuştu, bunun da nedeninin mülahazat-ı siyasiye" (siyasal hesaplar) olduğunu açıkladı. Yoksa ordularımız çok önce bugünkü sonuca ulaşma kudretine ulaşmıştı.

Büyük Zafer'in karşılığı Büyük Bozgun'du. Bunun nedeni ya da nedenlerini Yunanlıların kimi zaafalarında arayanlar vardı. M. Kemal bunu, bunları kabul etmiyordu. Diyor ki "Bütün dünya bilir ki, Yunan ordusu... fenni ve askeri icaplara tamamen uygun surette teşkil ve tensik (düzenlenmiş) edilmiş kuvvetli bir ordu idi ve Yunan devletinin şimdiye kadar malik olduğu orduların hepsinden kuvvetli idi. Manevi ahvalinde, söylendiği gibi bir kararsızlık (tezepzüp) olduğuna dair gerçek hiçbir işaret yoktu. Yunan askeri bizimle temasında kendilerini gevşemiş gibi göstererek bizde Yunan ordusunun dağılacağı umudu uyandırmak istiyorlardı. Böylece bizim ordumuzun dağılacağını bekliyorlardı. Özellikle Dumlupınar'da düşmanın direnme, mücadele girişimleri "ciddi ve ehemmiyetli" idi."

İstanbul'u işgal için Anadolu'dan intikal ettirilen birlikler yeni teşekkül etmiş yahut tamamlanmamış, bir kısmı silahsız üç alaydan ibaretti. Yani, yenilgide payı olduğu söylenemez.

Düşman ordusunun kumandan ve subaylarının TBMM ordusundan "dun" (düşük) olduğu kuşkusuzdu. Ama ordularını kurtarmak için "her çareye büyük gayretlerle" başvurmuşlardı.

M. Kemal, Yunan yenilgisini gafil avlanmış olmalarıyla açıklayanlara da katılmıyor. Ordularımızın strateji ve taktikleri günlerce gözleri ve uçak keşiflerinin önünde gerçekleşmişti. M. Kemal, Yunan kumandan ve kurmaylarının hazırlıklarımızdan haberli olduğunu "zannediyor." Fakat onlar her vasıta ile tahkim ettikleri mevzilerine, külliyetli topçularına, "nihayetsiz" cephane ve mühimmat kaynaklarına lüzumundan fazla güveniyorlardı. Oysa en kuvvetli istihkâm iman dolu göğüslerdi.

M. Kemal şöyle özetliyor. Bir kısım müstahkem hatları ezip çiğneyen bir yarma harekâtı ve sonra Afyon-Dumlupınar-Altıntaş üç-

geninde son bulan bir meydan muharebesi (5 gün). Aslında taarruz Marmara'dan Ege Denizi'ne uzanan bütün bir hatta yürütüldü. Ve aynı günde sonuçlandı. 9 Eylül'de sabah İzmir, akşam Bursa. Benzer bir uyum süvarilerle piyade arasında vardı. Süvarilerimiz Kordon'a geldiğinde piyade de Kadifekale'deydi. Günde ortalama 20-22,5 kilometre yol yapılmıştı. İzmir yolunda Yunanlılar birkaç kez savunma hattı kurmayı denediler, başaramadılar: Dumlupınar'da, Uşak doğusunda Takmak, Alaşehir, Salihli civarı, son olarak İzmir'in 25-30 kilometre doğusunda.

Barış Önerilerimiz

Amiral Dumesnil eliyle Ankara'nın İstanbul temsilcisi Hamit'e ulaştırılan M. Kemal'in tutumunu açıklayan yazıyı (17/9) maddeleştirerek sunuyorum:

1) Ordumuz önceden İzmir'i korumak için önlemler almıştı. Fakat Yunanlı ve Ermeniler de İzmir'i "tamamen" yakmayı tasarlamışlar. Kiliselerde Hirisostomos'un konuşmaları (bunlardan Müslümanlar da haberdar olmuştu) yakmayı dinsel bir görev olarak gösteriyor ve örgütlüyordu. Buna karşı askerlerimiz yangın söndürmek için "bütün mevcudiyetleriyle" çalışmışlardır. Yangını sırtımıza yıkmak isteyenler gelip durumu inceleyebilirlerdi. Ama "resmi" bir soruşturma kabul edilemezdi.

2) Hıristiyanlar iyi muamele görüyorlardı, ancak 18-45 yaş arasındakiler Yunan ordusuna kayıtlı olduklarından dahile gönderileceklerdi.

3) Harekâtı tatil edip konferans talep etmek niyetinde değillerdi, çünkü daha önce barış için yapılan girişimleri İngiltere zaaf olarak algılamıştı. Ama İtilafla özellikle Fransa ile vuruşmak durumunda da kalmak istemiyorlardı.

4) Bunun için askeri harekâtı duraklamaya sokmamak şartıyla siyasal bir toplantıya çağrılmayı memnuniyetle "karşılatabiliriz." En uygun yer Üsküdar olabilirdi. Fakat İtilaf kendi arzusuyla askerini Üsküdar dışına çekmeli ve M. Kemal oraya bir miktar kuvvetle girebilmeliydi. Doğu Trakya derhal tahliye edilip TBMM hüküme-

ti memurlarına (polis?) teslim edilmeye başlanmalıydı. Trakya'ya büyük bir ordu geçirip milli sınırimız ötesinde fetih yapmak kesinlikle söz konusu değildi.

5) Türkler, Boğazları tahkim etmemeyi ve gidiş gelişi serbest bırakmayı kabul ediyorlardı.

6) İstanbul ve Çanakkale civarında tarafsız mıntıka ve tarafsız sınır kabul edilmiyordu. Lüzumundan fazla zaman geçirdikleri takdirde buna riayet etmeyeceklerdi.

7) Sıralanan esaslar General Pellé ve lüzum görüleceklerle görüşülüp alınacak yanıt hızla Hariciye Vekâleti'ne ve M. Kemal'e bildirilecekti. Dikkat edilirse Başbakan'dan (Rauf) söz edilmiyordu.

(ATABE, s. 296-297).

Türklerle Yeniden Savaşmak

15 Eylül günü İngiltere kabinesi toplantısında L. George “Mustafa Kemal'in önünden çekilmek niyetinde olmadığını” söyleyerek savaş borazanını çalmış, Sömürgeler Bakanı ve II. Dünya Savaşı kahramanı olacak olan W. Churchill onu desteklemişti. Ardından Fransa ve İtalya, İngiltere'yi destekler gibi olunca ve hele L. George 16/17 Eylül'de dominyonlardan Boğazları savunmak için asker isteyince, birden bire Türkiye-Müttefikler savaşı ufukta görünüyordu. Çünkü Türk ordusu Batı Anadolu'da Yunan kılıç artıklarını temizlemiş, kararlı bir biçimde Boğazlara doğru ilerlemeye başlamıştı.

General Pellé'nin İzmir Ziyareti

Pellé, İstanbul'da Fransa'nın temsilcisi Yüksek Komiser idi. Fransa İngiltere'nin, yani Lloyd George'un, bir azgınlık daha yaparak Ankara Türkiye'si ile savaşa tutuşmasından çekiniyordu. Bu nedenle M. Kemal'i ılımlılığa razı etmek için apar topar Pellé'yi İzmir'e gönderdiler. Ardından Franklen Buyon da devreye girecekti.

Pellé, 18 Eylül'de M. Kemal ile görüştü. Önce Türk-Fransız dostluğunu vurguladı. Zaferi kutlayan kalabalıklar içinde Fransız bayrağı sallayanlar, “yaşasın Fransa” diye bağırانlar varmış.

Fransa'nın müttefiklerinden ayrılamayacağı, henüz İngiltere ile Türkiye konusunda tutulacak yol konusunda bir anlaşma bulunmadığı, fakat Boğazlarda tarafsız bölgelere saygı gösterilmesinin isteneceği tahmin ediliyordu.

Müttefiklerle Türkiye'nin harp haline girmeleri “iyi” olmazdı. Çözüm konusunda Fransa Müttefikleriyle anlaşma halinde olmak, fakat aynı zamanda Türkiye'nin isteklerini karşılamak isterdi. Pellé'nin kişisel inancı, Boğazlar'da özel bir düzen ve Meriç'e dek arazinin Türkiye'ye verilmesi uygun bulunacaktı.

M. Kemal, önce şikâyetleri dile getirdi. Mondros'ta bırakışma imzalanmıştı. Ama o anlaşmada İstanbul'un, İzmir ve Trakya'nın işgali, üç yıl boyunca Anadolu'da işkenceler, zulümler, Anadolu'da özerklik ilanı yoktu. Türk ordusu hareket halindeydi. Onu bekletmek olmazdı. Üstelik önümüz kıştı. İngilizlere güvenilemezdi. “İngilizlerin yegâne planları ve projeleri böyle beklentiler içinde bizi mahvetmektir.”

XVI

Diplomatik Gelişmeler ve Uluslararası Durum

İstanbul Hükümeti

14 Eylül’de İzzet Paşa ve Rumbold görüştüler. İzzet, Trakya konusunun bir an önce ele alınmasını ve Venedik Konferansı’nın toplanmasını istedi. Belki bir taht değişikliği olabileceğini, fakat M. Kemal’in saltanata son veremeyeceğini düşünüyordu. Ankara ve İstanbul hükümetlerinin kaynaşması için şimdilik bir girişimde bulunamazdı. Babıâli zafere hem seviniyor, hem de kaygılanıyor, müttefiklerin arada “tampon” görevi üstlenmesini bekliyordu. Zaferi kutlamayan Vahdettin’in tahtta kalmak umudu herhalde zayıftı.

TBMM gizli celsede tehciye uğramış olan Hıristiyanların mallarının geri verilmesini öngören 8 Ocak 1920 günlü İstanbul Kararname’si’ni yürürlükten kaldırdı. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, kararnamenin İtilafın baskısıyla çıkarıldığını, zaten yalnızca onda birinin uygulanmış olduğunu açıkladı (14/9).

Fransa'da Durum

14 Eylül'de Cumhurbaşkanı Poincaré başkanlığında toplanan Fransa Bakanlar Kurulu tutumunu belirledi. Boğazlardan geçiş serbest olmalı ama Trakya Türkiye'ye geri verilmeliydi. Bu arada İngiliz ve İtalyan birlikleri Çanakkale'de mevzileniyorlardı. Fransa'nın bu biçimde İngiltere'den yolunu ayırması, L. George'un iktidarının sonu olacaktı.

Milli Mücadele'nin başında Heyet-i Temsiliye üyeliği yapmış olan Ahmet (Alfred) Rüstem Bey, Roma'dan M. Kemal'e uzun bir mektup yazarak, İtilafın İstanbul'a bir hareketten kaçınılması yönündeki uyarısının blöf olduğunu, İngiltere'nin savaşı hali olmadığını, Fransa'nın ise İngiltere'yi desteklemeyeceğini bildirdi. Onun için, en doğru davranış askeri harekâta devam etmek olacaktı (14/9).

İngiltere'de Durum

Yukarıda 15 Eylül 1922 günü İngiliz kabinesinin toplantısına değinmiştim. O toplantıda mağrur Curzon, Kemalistlerin Müttefiklere tek bir kurşun bile sıkmaya kalkışabileceğini düşünmenin "kaba ve saçma" bir şaka olacağını açıkladı. Kabine, Asya'dan Avrupa'ya geçmek, ya da Boğazlara egemen olmak girişimini savaşla önlemeyi kararlaştırdı. Kemalistlerin tarafsız bölgeye saldırmasını önlemek için İtilaf Ankara'ya bildirimde bulunacaktı. Türk askeri'nin Rumeli'ye geçişini önlemek ve Doğu Sorunu'nun çözümü için İngiliz, Fransız, İtalyan, Türk, Yunan, Yugoslav ve Romen delegeleriyle bir konferans toplama kararı alındı.

Sömürgeler Bakanı Churchill, dominyonlara yani Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Newfoundland'a Avrupa'ya Türk saldırısını önlemek üzere asker göndermeleri için tel çekti. İstanbul ve Gelibolu savunmasına Fransa ve İtalya'nın da katıldığı belirtildi. Sonuç çok hayal kırıcı oldu. Fransa ve İtalya önce katılma niyetlerini açıklamış olsalar da, sonra vazgeçtiler. Dominyonlardan yalnız Yeni Zelanda olumlu karşılık verdi (5.000'den fazla gönüllü):

Avustralya, Konstantin için tek asker bile veremeyiz diyerek reddetti. Kanada ve Newfoundland başvurusu yanıtsız bıraktılar.

Rumbold, Curzon'a gönderdiği raporunda Müttefik mevkiidâşlarıyla görüşüğünü, onların "Mustafa Kemal birkaç gün bekler, konferans yoluyla istediklerini alamayacağını anlarsa İstanbul ve Boğazlara yürür" dediklerini, onun için Müttefiklerin en kısa zamanda Boğazlar ve İstanbul'da kuvvetlerini artırmalarını ve konferans çağrısı yapılmasını tavsiye etti (15/9).

İngiltere'nin Atina İşgüderi Bentinck'in bir Amerikan gazetecisinden duyduğu: M. Kemal sekiz gün sonra İstanbul'da olacak, Meriç'e kadar Trakya'yı, Musul'u alacak (15/9).

General Trikopis, Uşak'ta esirken Mevki Kumandanlığı'na Fransızca bir mektup yazdı ve esir Yunan subaylarının Polatlı'ya kadar yaya götürüleceğini duyduğunu belirterek, esirlerin aç ve çıplak bırakıldıklarından şikâyet etti. Verilen yanıtta, eldeki olanakların kullanıldığı belirtildi. Zayıf ve hastalar giydirilmiş, bir de doktor görevlendirilmişti. Yaya yürüyüşe gelince: "Tren yolunu tahrip ettiniz. Tren ulaşımı olmayan yerde sağlam olanlar yaya gidecek. Uşak'tan Sakarya'ya yaya gitmiş, yenilince de aynı yolu yaya dönmüşlerdi. Şimdi üç günlük yolu yaya gidemeyecekleri inandırıcı olamaz."

Bütün Türkiye'de ve İslam dünyasında şenlikler yapılıyor, Ankara'ya kutlamalar yağıyor, camilerde mevlitler okunuyordu. 15 Eylül Cuma namazını Vahdettin, Fatih Camii'nde kıldı ve okunan hatim duasına katıldı. Tahtta kalabileceği konusunda küçük de olsa bir umudu var mıydı? Bu arada Babiâli'nin Ankara'ya kutlamaları gönderilmişti (15/9).

Yunanistan'da Durum

Karanlık günler beklentisi doğal olarak Yunanistan'da egemen-di. *İkdam* gazetesine göre politikacı Stratos'un hezimetin sorumluları hakkında "müthiş ithamları ve ifşaati" vardı. Bir gazeteden: "Mucize. Hasta adam diriliyor." Yaklaşan Devrimin işaretlerinden sayılabilir.

Atina'da Bentinck'in Yunan Dışişleri'nden aldığı bilgiye göre Trakya'da Türk-Bulgar çeteleri kurulmuş. 10-20 bin çeteci toplanmış, İstanbul'dan silah gelmiş. 25 Eylül'de saldıracaklarmış. İngilizlerin gözünü korkutmak için uydurulmuş ya da abartılmış bir habere benziyor. Kimileri şaşırarak, zaferi kutlama iletilerini padişaha gönderiyorlarmış (16/9).

Le Temps gazetesi Türkiye ile Fransa arasındaki görüş ayrılıklarının uzlaşmaz olmadığını söylüyordu (16/9). *Le Petit Parisien* gazetesi ise tarafsız bölge için savaşmanın söz konusu olmadığını savunuyordu. Zamanı gelince askeri birlikler tarafsız bölgelerden çekileceklerdi (16/9).

Yunan Savaş Bakanlığı, Trakya'nın kuvvetle savunulmasını, ancak bu yoldan İngiltere'nin yardımının devam edeceğini, iki aylık bir direnmenin Yunanistan'ı kurtarabileceğini ilgililere bildirdi. Kuşku bir mantık denebilir, çünkü yalnızca iki ayı kurtaracak gibi görünüyordu. Bu sıralarda Yunan Genelkurmayı, karargâhı Lüleburgaz ya da Babaeski'de olacak olan bir Trakya Ordusu tasarlama başlamıştı (17/9).

Bandırma Kurtarılıyor

İki gün süren şiddetli vuruşmalar sonucunda (200 şehit) Bandırma da kurtarıldı. Büyük Taarruz başından beri Yunan'dan 365 top, yalnız Eskişehir'de 3.200 çuval buğday ve un, 7 uçak, 124 otomobil, 656 kamyon, 336 ağır, 1.164 hafif makineli tüfek, 32.697 piyade tüfeği, 294.000 el bombası, 25.883 sandık piyade mermisi ele geçirildi. El konan hayvanlar ordu ihtiyaçları karşılandıktan sonra halka dağıtıldı. Dağıtılanlar: 8.371 at, 8.430 öküz ve manda, 8.711 eşek, 14.340 koyun, 440 deve idi. Herhalde bunların birçoğu Türklerden gasp edilmiş hayvanlardı (17-18/9).

İngiliz kabinesinin kararları: Mart'ta Paris'te alınan kararlar uygulanacak, Boğazlarda Kemalistlere direnilecek, göçmenleri taşımak için İzmir'e gemiler gönderilecek. Churchill tarafından yayınlanan bildiride Boğazların savunulması ve bunun için takviye askerî birliklerin gerektiği savunuluyordu (17/9).

Kayseri’de toplantı halindeki Anadolu Türk Ortodoks Kiliseleri Konferansı, Yunan zulmünü protesto kararı aldı (17/9).

İzmir’de, 15 Eylül’de söndürülen Frenk ve Ermeni mahalleleri yangınında 20.000 ev yandı.

İngiltere Boğazlarda Yalnız Kalıyor

19 Eylül’de Poincaré Fransız Meclisi’nde yaptığı konuşmada, savaşa girmeyeceklerini, Fransız kamuoyunun Türklerle savaşa karşı olduğunu açıkladı. İtalya da aynı çizgideydi. İngiltere’de *Daily Mail* gazetesi savaş karşıtlığını savunuyordu. 21 Eylül’de 30 kişilik bir heyet halinde İngiliz İşçi Kongresi temsilcileri, L. George’u ziyaret ederek savaş karşıtı olduklarını, savaş olursa grev yapacaklarını bildirdiler.

Türkiye’nin tutumunu M. Kemal’in Karabekir’e çektiği telden öğreniyoruz (22/9). Pek kuvvetli olmamıza rağmen, siyasette pek hesaplı ve mutedil bulunuyoruz diyordu. Pellé İzmir’e gelmiş ve tarafsız bölgeye tecavüz edilmemesini istemişti. İngilizler Boğazlara egemen olmak istiyorlardı. Onları yalnız bırakmak için çalışılıyordu. Bu sırada askerimiz İstanbul ve Çanakkale’de yığınak yapıyordu. Ama sorunu “siyasetle” (diplomasi) çözmek istiyorduk (ATABE s. 317).

Görülüyor ki ne M. Kemal, ne Fransızlar, hatta ne de İngilizler, işin savaşa dönüşmesini istemiyorlardı. Savaşı isteyen L. George idi ve o sıra Curzon’u da yanına alabilmişti. İş, Fransızlarda düğümleliyordu. Onun için Curzon ayın 19’unda Paris’e gitti. Türkler Trakya’ya girmemelidiler. Birkaç gün Poincaré’yi ikna etmeye çalıştı. Fakat Poincaré direniyordu ve iş ağız kavgasına, karşılıklı suçlamalara dönüştü. Curzon fenalıklar geçiriyor, bir ara ağlamaklı olup sinirlerini yatıştırmak için salondan çıkıp cebindeki konyağa başvuruyordu.

23 Eylül İtilaf Notası

Sonunda Curzon pes etti. Paris’teki İtalyan Büyükelçisi Kont Sforza’nın Curzon ile Poincaré’yi yatıştırmak ve bir uzlaşma sağ-

lamakta önemli payı oldu. 23 Eylül'de Müttefikler Türklere gönderilecek ortak bir nota üzerinde anlaştılar. Bunda, Edirne dahil, Türklerin Meriç'e kadar Trakya'yı sahiplenmek arzusunun olumlu karşılacaklarını, fakat şimdilik bölgenin tarafsız kalması gerektiğini belirttiler. İstanbul'da barış imzalandığı zaman Türklerin olabilirdi.

(Mart ayında bu konuda teminat verildiği hatırlatılıyordu.) Barış konferansı için Venedik ya da başka bir kent öneriliyor, bu arada Yunan askerinin çekileceği sınırın saptanması için generallerin Mudanya ya da İzmit'te toplanmaları öneriliyordu. Son bir kıyak: İtilaf, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesinden yana olacaktı.

Curzon'un pes etmesi *Le Temps* gazetesi tarafından alkışlandı. Curzon yanlış politikalarını onararak ülkesine hizmet etmiş oluyordu (25/9). M. Kemal yanıt vermekte acele etmiyordu, çünkü bu vaatleri kesinleştirmek gerekiyordu.

19 Eylül'de Türk ordusu yeniden ilerlemeye başladı. 23'ünde Türk süvarileri Çanakkale'deki tarafsız bölgeye girdiler. Girdiler ama her halleriyle İngilizlerle savaşmak niyetinde olmadıklarını belli etmeye çalışıyorlardı. Bu işgal İngiliz mevzilerine kadar sürdürüldü. İngilizler dikenli tellerin arkasından onları seyretmekle yetindiler.

Oysa L. George'un kesin buyruğu vardı. Türk askeri tarafsız bölge sınırını aşarsa derhal üzerlerine ateş açılacaktı. Çanakkale'deki general bu emri çiğnemişti. Çünkü ateş açmak, Mondros bırakışmasını çiğnemek, I. Dünya Savaşı'nı yeniden başlatmak demektir. Savaş düşkünü George herhalde kaçan bu fırsata illet olmuştu. İngilizler dahil, Avrupa halkı gece gündüz dört yıl boyunca siperlerde döktükleri kanların henüz canlılığını koruyan anıları dolayısıyla savaş deyince öğürüyorlardı.

26 Eylül'de Harington, M. Kemal "Hazretlerine" kısa bir tel çekti. Burada kibar bir biçimde herhangi bir olay olmaması için "pek ziyade" endişe duyduğunu, görüşmeler başlayınca kadar birliklerini tarafsız bölge dışına çekmesini rica ediyordu. Hamit'e de Erenköy ve Biga batısından süvarilerin çekilmesi konusunda "derhal" haberleşmesi için ricada bulunmuştu.

Aynı gün M. Kemal uzunca bir yanıt verdi (26/9). TBMM ile “alakadar hükümetler” arasında tarafsız bir bölge kararlaştırıldığından haberi yoktu (Yani, “tarafsız bölge” İtilafın kendi kendine uydurduğu bir şeydi). Türk askerinin harekâtı, yenik Yunan ordusuna karşı yürütülen bir takip harekâtıydı. “Malumu devletleriydi ki” Yunan ordusu Anadolu’yu baştan başa tahrip etmiş ve yakmış, yüz binlerce insanı barınaksız ve gıdasız bırakmıştı. Şimdi Trakya’da aynı zulmü yapıyor ve örgütlenmeye çalışıyordu. Tarafsız bölge Yunanlıları sınırlamıyor, savaşı sürdürüyor ve bir Yunan savaş gemisi İstanbul limanına demir atıyordu (25/9).

Olay çıkarmamak konusunda çabalarımız “ciddi ve samimi” idi. Fakat Erenköy ve Çanakkale arasındaki arazide tahribat, Çanakkale’de kimi binaların yıkılması, bize ait silah ve mühimmatın imhası, birliklerimiz arasında top ve bomba atılması, Yunan ordusuna götüren demiryolları üzerinde tahkimat yapılması, tahkimat işinde Müslüman halkın çalıştırılması. İngilizlerin bu davranışlarının nedenlerini anlamakta “cidden duçar-ı müşkilat” oluyorduk. Ve Türk milletinin Boğazların serbest olmasını her zaman ilan ettiği tekrarlandıktan sonra, bir rica: Samimi olarak olumlu sonuçlara ulaşacağını ümit ettiğimiz yakın zamandaki görüşmelere kadar yanlış anlamaları önleyecek “vaziyet ihdasını zatı devletlerinden rica ederim.”

İngilizleri Irak’ta baskı altına almak için bu sırada Elcezire Cephesi’ndeki kuvvetlerin harekete geçmesi emredildi (28/9).

Şikâyetler tek tek sıralanırken karşı tarafı sinirlendirmemek için M. Kemal’in kullandığı çok dikkatli üslup göze çarpıyor.

O gece Harington bakanlığına gönderdiği raporunda, Çanakkale’de 23.000 Türk askerine karşı çetin bir direniş gösterebileceğini bildirdi. M. Kemal’in onu ilk ateş eden olmaya zorladığını iddia ediyor. Vuruşmadan kaçınıyordu ama birliklerinin kuşatılmasına, Boğazlara top yerleştirilmesine göz yumamayacağını belirtiyordu.

Harington’un 27 Eylül günlü teline M. Kemal’in yanıtı sertçeydi. Trakya’da Yunanlıların zulmü üzerinde duruyordu. Yunan donanmasının İstanbul’dan uzaklaştırılması yanında, bir daha dön-

mesine izin verilmeyeceğine dair bir güvence isteniyordu. Ayrıca İstanbul halkına uygulanan olağanüstü baskı önlemleri ve Anadolu limanlarına gidip gelmek konusundaki yasaklar kaldırılmıyordu. İstanbul'da düşünülen ve Çanakkale'de uygulanan yıkımlar gayrimeşruydur. Silah ve mühimmat da bize aitti.

Yeni yanlış anlamalara yol açmamak ve olay çıkmaması için birliklere bulundukları yerde kalmaları konusunda M. Kemal emir vermişti. Fransız ve İtalyanlar gibi İngilizler de birliklerini geri çekmeye hazır oldukları takdirde Boğazlar kıyılarındaki birliklerimizi “yavaş yavaş” geri çekmeye ve yalnız idare ve polis örgütünün düzenlenmesi için emir vermeye hazırdu.

Son olarak sevimli sayılabilecek bir hitap: Ankara'ya dönüyordu, fakat Harington'la görüşmek “şerefine” ulaşmak için ilk fırsattan yararlanacaktı (28/9) (ATTB, s. 462-464).

Ankara'da Rauf, Ali Fuat ve kimi yandaşları sorunların diplomatik yollardan çözülmesini istiyorlardı. M. Kemal'in sert tutumu ise Aralof'un her türlü desteği vaat eden tutumundan kuvvet alıyordu (Sonyel II, s. 275-276).

Savaş olasılığının zayıflamasında önemli bir rol oynayan, daha önce Ankara'ya gelerek Türkiye ile barış görüşmelerini yürüten ve Ankara İtilafnamesi'ni imzalayan Franklin Bouillon bu sırada yeniden devreye girdi. Fransız Yüksek Komiseri Pellé, İzmir'e geldiğinde Bouillon'un gelmek istediğinden söz etmişti. Zaten İtilafname günlerinden dostlukları olduğu için M. Kemal bu haberi olumlu karşıladı.

Bouillon, 20 Eylül'de M. Kemal'e tel çekerek ertesi günü yola çıkacağını, gelinceye değin askeri harekâta girişmemesini, hatta hiçbir notayı kesin biçimde yanıtlamamasını rica etti. Bu haberi olumlu karşılayan M. Kemal, çabuk geleceğini umduğunu söyledi.

21'inde Bouillon “özel ve hızlı” bir gemi ile geleceğini, onu beklemesini rica etti. Pellé, Rumbold'a M. Kemal'in anlattıklarını nakletti (21/9). Türkler İstanbul, belki Çanakkale üzerine yürüyecek. Meriç'e kadar Trakya'yı istiyorlar. Konferans yeri olarak Üsküdar'ı önerdi.

Yunanistan'da Devrim

Yunan ordusunun uğradığı pek ağır hezimet kısa bir zamanda siyasette büyük yankılar yaptı. Sakız Adası'nda Albay Plastiras başkanlığında üç kişilik bir cunta, bir ihtilal komitesi kuruldu (22/9). Örgütün amacı Türklerin Trakya'yı almasını önlemektir. Kralın çekilmesi, Meclisin dağıtılması, Müttefiklerin güvenini sağlayacak bir hükümetin kurulması, hemen seçimlerin yapılması, Trakya Cephesi'nin takviyesi istendi.

Sivil bir hükümet kuruldu ve Kral Konstantin'in çekilmesi istendi. Kasım'da askeri bir hükümet oluşturuldu.

27 Eylül'de, ihtilalcilerin ultimatomu üzerine Konstantin tahttan çekildi. Tahta oğlu Yorgos II (George) geçti, fakat cuntanın baskısıyla 18 Aralık'ta Yunanistan'ı terk etmek zorunda kaldı. 11 Ocak 1923'te Palermo'da (Sicilya) öldü. 16 Aralık'ta seçimler yapıldı, Venizelosçular büyük başarı elde ettiler. Daha sonra yapılan bir halkoylaması sonucunda Türkiye'yi izleyerek 1 Mayıs 1924'te kısa ömürlü bir cumhuriyet ilan edildi.

13 Kasım 1922'de "Anadolu Felaketi"nin sorumlularının muhakemesi başladı. 28 Kasım'da İhtilal Mahkemesi kararını verdi. Hezimetin sorumlusu sayılan 6 kişinin idamına karar verildi. İdamlar kurşuna dizilerek infaz edildi. İdam edilenler Gunaris (Başbakan), Hacıanesti (Başkomandan), Stratos, Protopapadakis, Baltacis (Dışişleri Bakanı), Teotokis (Savaş Bakanı) idi. Prens Andre de yargılandı. İngiltere'nin müdahalesi sonucu, ömür boyu sürgün cezası aldı. İtilaf Devletleri askeri mahkemeye itiraz etmişlerdi. İdamlar üzerine Yunanistan'la diplomatik ilişkilerine son verdiler.

İstanbul'dan Kaçanlar

Bu sırada İstanbul da kaynıyordu. Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Kâmil Bey, Sait Molla İstanbul'dan kaçtılar. *Sabah* gazetesi sahibi İtalya'ya gitti. Yine Dahiliye Nazırı Cemal Bey ayrıldı. Arnavutköy Kız Koleji öğretmeni Rıza Tevfik öğrencilerin ısrarları

üzerine görevinden uzaklaştırıldı (24/9). Şeyhülislam Dürrizade Abdullah ile Maliye Bakanı Reşat Bey de kaçtılar (27/9).

Rum ve Ermeni ileri gelenlerinden yüzlercesi İstanbul'dan Bulgaristan ve Romanya'ya kaçtılar (28/9).

Lenin, Stalin, Troçki ve Alman Cumhurbaşkanı Ebert'in heykellerini yapmış olan Miss Sheridan, M. Kemal'in heykelini yapmak üzere İzmir'e gitti. Bu proje gerçekleşti mi, bilmiyorum.

Harington merkeze gönderdiği yazısında, M. Kemal'e gönderilen notayı gördüğünü, Mudanya veya İzmit'e gideceğini, askeri hazırlıkları gizlememek gerektiğini, çünkü Türklerin yalnız kuvvetten anladığını bildirdi. Aynı sıralarda *Hakimiyet-i Milliye* "Tereddüt edecek miyiz?" yazısıyla Lloyd George'un ancak kuvvete saygı göstereceğini, onun için vaatlerine inanmamak gerektiğini belirtiyordu.

Bunalımda Sovyetler Birliği

Sovyetler, ticaretlerinde Boğazlardan yararlanan bir devlet olarak bunalımda rol almak, ayrıca müttefikleri olan Türkiye'ye destek olmak bakımından olan bitenlerle çok ilgiliydiler. 12 Eylül'de Karahan imzasıyla İngiltere'ye verdikleri bir notada, Boğazlar hakkında kendilerinin katılmayacakları bir anlaşmayı tanımayacaklarını bildirdiler. Onlar için esas, 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması olacaktı. Ayrıca Türkiye'nin savaşını desteklediklerini açıkladılar.

24'ünde Sovyetler bir bildiri yayımlayarak planlanan barış konferansına çağrılmamış olmalarını protesto ettiler. İlgili devletlere bu konuda verdikleri notada Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin bir konferansının toplanmasını istiyorlardı. Bu arada Sovyet hükümeti tarafından Türkiye'nin egemenlik hakkının tanınması gerektiği belirtildi (24/9). Komünizmi veba gibi gören Büyük Devletler bu işe yanaşmadılar.

İngiliz istihbarat yazanağına göre Sovyetler, Ankara'yı desteklemek için askeri ve diplomatik önlemler düşünüyorlar; Troçki ve Buharin Doğu Avrupa'ya karşı askeri harekât istiyorlarmış fakat Çiçerin buna karşı çıkıyormuş. Ama hazırlıklar sürüyordu ve Kaf-

kasya'da Kızılordu takviye ediliyordu. Yine yazanağa göre Zonguldak'tan Trakya'ya motorlarla asker taşınıyormuş (25/9).

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu, dünya işçilerine çağrı yaparak İngiltere'nin Türkiye'ye savaş açmasının önlenmesini istedi. Türk halkı birçok savaştan bitkin olduğu halde kendini kurtarmasını bilmişti. Bu zafer özgürlük için ayaklanan halkların kölelik zincirlerini paramparça edeceklerinin yeni bir ispatıydı. Şimdi Yakındoğu'da çözülecek meseleler, bütün Avrupa proletaryasının ölüm kalım meselesiydi (25/9).

Sovyetlerin Para ve Silah Yardımları

Yerasimos'a göre Kurtuluş Savaşı'nda Sovyetlerin para ve silah yardımları: İki yıl içinde 11 milyon altın ruble ve 100.000 Osmanlı altını. Bu miktar o dönemin Türk kağıt parasıyla 80 milyon lira ediyordu. 1920'de Ankara'nın bütçesi 63 milyon liraydı. 1921'de 79 milyon liraydı. Yardım, 1920 ve 1921 savunma giderleri toplamı düzeyindeydi.

Silah yardımı: Tüm tüfeklerin dörtte biri, yani 30.000 tüfek. Makineli tüfeklerin dörtte biri, topların üçte biri.

Fransızların da bir silah bağışı vardı. 10.000 tüfek, 15.000 sandık mermi (Stefan Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*). Sovyet yardımının Türk zaferinde belirleyici bir payı olduğu görülüyor. Bizde Sovyetlerin büyük yardımı kimi sağ çevreleri rahatsız etmiştir. Hatta tuhaf bir efsanenin kaynağı olmuştur. Güya Ankara'ya gelen dış yardımın çoğu Hint Müslümanları tarafından yapılmış, fakat yardım gelirken Sovyetler el koymuş ve kendi yardımları gibi göstermişler.

İngiliz kabinesi kuvvet komutanlarıyla toplandı. Komutanlar İstanbul'un uzun bir süre savunulamayacağını belirttiler. L. George Rumlardan (herhalde İstanbul Rumlarından?) 20.000 kişinin silahlandırılmasını istedi. Çaresizlik kokan bir önlem (25/9).

Karabekir, Trabzon'dan M. Kemal'e gönderdiği iletide "İngilizler yalvarıyor" gibi sözlerin medyada yer almasının uygun olmadığını, Trakya'ya şimdiden teşkilatçı subay ve ufak müfrezeler göndermek gerektiğini bildirdi (25/9).

Yenigün muhabiri Sarıkışla'da Trikopis'le uzun bir mülakat yaptı. Türkçeyi "şöyle böyle" konuşuyormuş. Zulüm makinesinin mağrur komutanı general şimdi "halim selim" kitap okuyormuş. Taarruzdan üç gün önce ufak tefek alametler görmüşler, fakat beklemiyorlarmış. "Ordunuz müthiş! Müthiş!" diyormuş. Kağnılı bir ordunun, kamyonlu bir orduya karşı kazandığı için zafer gerçekten çok parlaktı.

Teknolojik geriliğimize karşın zafer kazanmamızı iftihar vesilesi yapmak doğal gibi görülmesi gerekirken, Türk köylüsünün fedakârlığını simgeleyecek ve Meclisin önüne dikilecek bir kağıt heykeli önerisi reddedildi. Acaba teknolojik geriliği bir utanç konusu mu görüyordu Meclis'teki çoğunluk? (27/9.)

Uluslararası Kızılhaç Komitesi ve Uluslararası Çocuk Esirgeme Birliği'nin temsilcilerinden Batı Anadolu'da yapılmış zulüm iddialarını soruşturmak için oluşturulmuş olan kurul İstanbul'a geldi (26/9). Hamit Bey'i ziyaretle Anadolu'ya gitmek için izin istediler. İzin 29'unda verildi. Kızılay, heyete Dr. Vasfi Bey'i kattı.

Frunze, gazetecilere Sovyet-Türk iktisadi ilişkilerini geliştirmek için Türk parasını incelemek, Türk tüccarlarıyla ortaklıklar kurmak gerektiğini, Türkiye'nin İtilaf tarafından iktisadi bakımdan ele geçirilmesinin gerçek bir tehlike olduğunu belirtti (26/9).

***Daily Telegraph* Muhabiri John Clayton ile Mülakat**

Daily Telegraph bir İngiliz gazetesi, Clayton ise Amerikalı idi. "Kibar ve muktedir lider" M. Kemal ile 27 Eylül tarihli mülakatta önce Boğazlar sorunu ele alındı. M. Kemal defalarca açıkladığını, fakat yeniden açıklayacağını söyledikten sonra, Boğazlar'ın açık ve güven altında olmasını bütün dünya gibi istediklerini belirtti. Boğazlarda yeni istihkâmlar yapmayı düşünmediklerini, var olanları da kaldırmaya hazır olduklarını söyledi. Israrcı oldukları husus, Boğazların serbest olması ve İstanbul'un güvenliği idi. Geçmiş günlerde Boğazları kapatmak isteyen İngiltere'ydi. Bu amaçla Yunanistan'ı kullanıyor ve Rusya'ya karşı menfaat sağlıyordu.

Marmara ve İstanbul'un güvenliği hiçbir yabancı filonun –tam silahlı– Boğazlardan serbestçe girememesini gerektirirdi. Boğazlar

Türk sorunu değil uluslararası bir sorundu. Rusya ile yapılan anlaşmaya göre bu konuda Rusya, Ukrayna, Gürcistan uluslarının görüşlerinin alınması garanti edilmişti.

Anadolu’da yenilen düşman Trakya’da örgütlenirken, taraf-sız bölge ilan edilmesi Yunanlıları korumak için bir tertipti. İngiltere’nin amacı Yunan ordu kalıntılarını korumak ve kendisi de Çanakkale ve İstanbul’a egemen olmaktı. M. Kemal bu noktada adını vererek L. George’u hedef alıyordu. O ve onun gibiler bir süre daha başta olurlarsa Britanya İmparatorluğu’nun temelinde onarılamaz çatlaklar oluşacaktı.

Musul’a gelince, Misak-ı Milli topraklarıydı. Petrolden yararlanmak için oraya egemen olmak gerekmezdi.

İstanbul’un tahliyesi zorunluydu. Söz konusu zor, dünya komu-yunun ahlakî baskısıydı.

Clayton’un gündeme getirdiği bir konu da nüfus mübadelesiy-di. Fethi Bey bunu savunmuştu. M. Kemal de katıldı. Yunan ege-menliği altındaki Türk çoğunluklara uygulanan ve imha siyaseti diye adlandırılabilir zulüm karşısında nüfus mübadalesinin “zi-yadesiyle arzuya değer” olduğunu dile getirdi.

1919 ve 1920 yıllarında Batı Trakya’daki Türklerin sürülmeleri ve öldürülmeleri yüzünden burada “hâlâ” Türk çoğunluğu var mıdır sorusuna, M. Kemal çoğunluk sözkonusu değildir, çünkü “ora-sı Türk toprağıdır” diyor. Oysa Misak-ı Milli’ye göre (md. 3) Batı Trakya’nın kaderi serbest bir halkoylamasına göre belirlenecekti. M. Kemal herhalde Yunanlıların etnik temizlik uygulamaları yü-zünden Türk çoğunluğunun kalmamış olabileceğini düşünerek o ülke “Türktür” diyerek sorunu çözmüştür. Yunanlıların Batı Trakya’da “hiçbir surette” hakları yoktu (ATABE, s. 333-338).

23 Eylül Notasına Yanıt

29 Eylül 1922 yazısıyla M. Kemal 23 Eylül notasına yanıt ver-di. Resmi yanıt TBMM hükümetinden gönderilecekti. Fakat M. Kemal, Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré’ye de ayrıca yanıt göndererek Fransa ile Türkiye arasındaki özel ilişkiyi vur-

gulamış oldu. Nitekim M. Kemal, İzmir'e gelmiş bulunan Bouillon'un adil bir barışın "süatle" kurulması için "derhal" görüşmelere girişileceğine dair İtilaf adına teminat verdiğini belirtiyordu. Buna dayanarak Türk ordusuna herakâtı "derhal" durdurması için emir verilmişti. Fakat Trakya'nın Yunan yönetimi altında "bir gün daha" hayatının devamı Türk halkına "tasvir (tasavvur?) olunamaz" ızdıraba yol açacağından, Yunanlılar Trakya'yı "derhal" boşaltıp Türkiye'ye teslim etmeliydiler. Bu konuları kararlaştırmak için İtilaf da uygun gördüğüne göre, 3 Ekim 1922'de Mudanya'da bir konferansın toplanması öneriliyordu. Bizim temsilcimiz Batı Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşa'ydı. İnönü, notasının buraya kadarki bölümünün kendisi tarafından kaleme alındığını söylüyor (*Hatıralar* II, s. 23).

Konferansın gündemi şöyle düşünülüyordu: 1) Edirne ve Meriç dahil, Yunan ordu ve yönetiminin Trakya'dan çıkarılması, 2) Trakya'nın 20 gün içinde boşaltılması, 3) Trakya'ya Türk birliklerinin girmemesi kabul edildiğine göre, Türk yönetiminin Yunan saldırılarından korunması, 4) Harekât durdurulduğunda tahkimat yapılmaması, Türk ve Müslüman ahaliye harp ve baskı önlemlerinin uygulanmaması.

Dikkati çeken, M. Kemal'in acele edilmesi vurgusu, ısrarıydı. Poincaré'ye nedenini açıklıyor. Bir gün daha zulüm makinesi Yunan ordusunun, Türklere yaptığı inanılmaz işkencelerin devam etmemesini istiyordu.

İnönü'nün Değerlendirmeleri

İnönü çok ilginç şeyler anlatıyor.

Kısa zamanda Anadolu'daki Yunan ordusunun hakkından gelinmişti. Fakat Trakya'da Yunan ordusu duruyordu. Türk donanması olmadığına göre üstelik Boğazlar, Marmara Denizi, İstanbul, İngiliz (ve İtilaf) denetiminde olduğundan Trakya'yı alabilmemiz için buralarının bize teslimi gerekiyordu. Neyse ki Fransa, Doğu Trakya ve İstanbul'un bize ait olmasını kabul ediyordu. İngilizleri kabule zorlamak için İzmir ve Bursa'nın kurtuluşundan sonra

Türk ordusu Tarafsız Bölge dinlemeyerek Çanakkale üzerine yürüdü. Neyse ki L. George dışında kimse savaş istemiyordu. Çanakkale’de İngiliz ve Türk ordusu burun buruna geldiler. Gerginlik son haddindeydi. Fakat Türk askeri silah kullanmamak konusunda kesin buyruk almıştı. Sonuçta İngiliz askeriyle ahbab bile oldular. İnönü “yüz göz” oldular diyor. L. George’a rağmen savaş çıkmadı ve Mudanya’da Bırakışma Konferansı çağırısı yapılabilirdi. İnönü’nün dediği gibi, “Yeni hayatın penceresi artık açılmıştı.” Oysa L. George, Harington’a Türklere Tarafsız Bölge’yi derhal boşaltmaları için bir ultimatoma vermesini buyurmuştu. Boşaltmazlarsa savaşı başlatacaklardı. Harington bu kesin buyruğu “iplemedi.” L. George çıldırıyordu.

İnönü, anılarının ikinci cildinde İzmir’in 9 Eylül’de kurtarılmış olmasının, yani o kadar kısa bir sürede o kadar parlak bir zafer kazanılmış olmasının İngilizlerde hayret ve hiddet uyandırdığını belirtiyor. İzmir yakınlarında bir cephe kurarak Türkleri hiç değilse bir pazarlığa zorlamak olasılığı da gerçekleşmedi. Türkler zaferin büyüklüğünden yararlanarak bir an önce birkaç yıldır savunulmuş olan Misak-ı Milli’ye uygun bir barış elde etmek istiyorlardı. Ama İngilizlerin son kozu vardı: Trakya’yı Anadolu’dan ayıran deniz ve o denizde dünyanın en güçlü donanması olan onların donanması. İnönü onun için İzmir’den Çanakkale’ye ilerlemeyi İngilizleri konferansa, bırakışmaya zorlamak diye betimliyor.

Bir ihtimal, zorlanmasaydı L. George Bırakışma Konferansı’nı erteleyerek Türklerin sinirini bozmaya, hızını kesmeye, bezdirmeye, Trakya’dan kısmen olsun vazgeçmelerini sağlamaya çalışabilirdi.

Çanakkale’ye kuvvet yığmak, Tarafsız Bölge’ye girip ateş etmeden İngiliz mevzilerine dayanmak¹ M. Kemal’in “uçurumun kenarı” siyasetiydi. Neyse ki Fransızlar ve onların desteği vardı ve neyse ki İngilizlerin siper savaşının dört yılında onları serseme döndürmüş olan savaş bitkinlikleri vardı.

M. Kemal bu amaçla 13 Eylül’de II. Ordu’nun Çanakkale’ye yürümesini buyurdu. I. Ordu da Kocaeli’de toplanacaktı.

1 İnönü bunu “büyük kaymet ve büyük disiplin” isteyen bir görev olarak tanımlıyor (s. 17).

Görülüyor ki L. George, 9 Eylül zaferinin yarattığı oldubittiyi tersine çevirmek, hiç değilse sonuçlarını hafifletmek için savaş başlatmak dahil, birçok çılgınca girişimlerde bulunmuştur. Neyse ki Fransa'nın yoğun çabalarının da yardımıyla, İngiltere barış yoluna razı olmak zorunda kaldı. Böylece Müttefikler 23 Eylül günlü bir notayla, Edirne bizde kalmak üzere, Meriç'i sınır kabul ettiler ve bir barış konferansı (Lozan) önerdiler. Ama önce, Yunanistan'la bırakışmayı düzenleyecek bir konferans (Mudanya) öneriliyordu.

XVII

Mudanya Konferansı ve Bırakışması (3-11 Ekim 1922)

Bırakışma Konferansı 3 Ekim’de Mudanya’da bir Rus tüccarının evinde toplandı. İsmet ev sahibi rolü oynadı. İngiltere’yi General Harington, Fransa’yı General Charpy, İtalya’yı General Mombelli temsil ediyorlardı. Yunanlıları General Mazarakis ve Albay Sariyanis temsil ediyordu, fakat onlar gemilerinden çıkmıyorlardı; oysa savaşan onlardı. Yunanistan’ın İtilafın, daha doğrusu İngiltere’nin uydusu olduğunu gösteren bir durum... İnönü hem ev sahipliğini, hem de Konferansın başkanlığını üstlendi. İtilafın sözcülüğünü Harington yapıyordu. Yardımcısı Albay Heywood Fransızca biliyor ve tercümanlık yapıyordu. Bouillon da salonun bir köşesinde oturuyordu.

İlk gün Harington bir anlaşma taslağı sundu. Bunda Trakya’nın Yunanlılarca boşaltılması öngörülüyor, fakat onların yerine kimin geleceği belirtilmiyordu. Ertesi gün İsmet de bir taslak sundu. Charpy, Yunan ordusunun Trakya’yı Türklere teslim etmesini kabul ediyor, Harington etmiyordu: Konferansı çok yakından izleyen M.

Kemal, edilmezse İsmet'e ateşkesin sona ereceğini bildirme yetkisini tanıdı, orduya İstanbul üzerine yürümeye hazır olma emrini verdi. Bir ara Konferans kesintiye uğradı. Savaş çıkması tehlikesi belirince, 3 gün boyunca süren tartışmaların sonunda Harington razı oldu.

Görüşmeler sürerken çok gergin bir ortam vardı. İş uzayınca, bir akşam Harington gemisine binip İstanbul'a dönmek numarasına da başvurdu. Ortamı yumuşatmak için Charpy ve Bouillon büyük gayret sarf ediyorlardı. İngilizler Çanakkale'ye, Malta, Mısır ve İngiltere'den takviyeler, uçak filoları, denizde savaş gemileri yığıyorlardı. Harington'a, Türk askeri Çanakkale'ye ilerleyince ve daha sonra Çanakkale'deki Türk yığınağı bir kuşatmaya dönüşmeye başlayınca Türklere ultimatom vermesi için emir verildi. Bereket Harington emri uyuttu. Bu davranışı, sırası gelince Britanya'ya Genelkurmay Başkanı atanmasına engel sayılacaktı. Daha önemlisi, L. George hükümetinin sonunu getirecek, bu Türk düşmanının siyasal hayatının büyük ölçüde son bulmasına yol açacaktı (istifa, 19 Ekim 1922). Çanakkale ve Mudanya'da her iki tarafın uyguladığı uçurumun kenarı taktiklerine karşın, neyse ki Owen'in deyişiyle "Bundan sonraki Dünya Savaşı ertelenmiş bulunuyordu." (Frank Owen, *Tempestuous Journey*, Hutchinson 1954, s. 652).

Bırakışma Konferansı'na Yunanlılar katılmamış, gemide beklemişlerdi. 1918'den, Mondros'tan beri İtilafla savaşmıyorduk, kanlı savaşımız Yunanistan ileydi. Konferansın tarafları anlaşmayı görüşüp imzaladılar, fakat gemide bekleyen, adeta vesayet altındaki Yunan temsilcileri, mecalsiz bir bağımsızlık gösterisiyle önce imza etmemek için mızıklandılar, 13'ünde razı oldular.

Anlaşmaya göre 15 Ekim'de vuruşmalar sona erecek, 15 gün içinde Yunan askeri Doğu Trakya'yı boşaltacak, 30 günde Yunan yönetimi ve jandarması yönetimi İtilaf kuvvetlerine devredecekti. İtilaf da buraların yönetimini Türklere devredecekti. Yunan yönetimi doğrudan Türklere muhatap olmayacağı için, Batı Anadolu'da yaptığı gibi buraları yakıp yıkamayacaktı. İtilaf kuvvetleri yönetimi Türklere teslim ettikten sonra 30 gün içinde bölgeden ayrılacaktı. Trakya'yı teslim alacak Türk jandarması 8.000'le sınırlı olacaktı.

Mudanya büyük bir başarıydı. Çünkü onun sayesinde barış konferansına, yani Lozan'a, Doğu Trakya cebimizde gitmiştik. Dolayısıyla, başka bir deyişle Trakya pazarlığa girmemişti. İkinci olarak, devir teslim işinde araya İtilafın girmesi sayesinde, Trakya Türklerinin büyük ölçüde son dakika Yunan vahşetinden korunmuş olması bakımından çok yararlı olmuştu. Tabii üçüncü bir başarı, zaferimizin ezici parlaklığı sayesinde, Trakya için savaşmak zorunda kalmamış olmamızdı.

M. Kemal'in Büyük Zafer Açıklaması

İzmir'den dönen M. Kemal, 4 Ekim 1922 günü zaferi anlatan konuşmasını yaptı. Meclis “yokluktan koskoca bir varlık” çıkarmıştı.

Kalbi bu sevinçle dolu olarak bütün dünyaya karşı temsil ettikleri “hürriyet ve istiklal fikrinin zaferinden” dolayı Meclis'i tebrik ediyordu.

Sakarya Zaferi sonunda ordu bir takip harekâtı yapacak durumda değildi. Birçok hazırlık gerekiyordu. 1922 yılının ortalarında ordu bir taarruzla düşman ordusunu hezimete uğratmaya hazır hale getirilmişti. Ama sorunu kan dökmeden çözmek için tam yetkili olarak “fevkalade emniyet ve itimad ettiğimiz” Fethi Bey Avrupa'ya gönderilmişti. Fakat onun Londra'da kabul biçimi ve “bilhassa” L. George'un Avam Kamarası'ndaki Yunancı konuşması üzerine barış kapısı kapanmış görünüyordu. İngilizler ordumuzun zayıf olduğunu düşünüyorlardı. Bazı manzaralar düşmanlarımıza ümit vermiş olabilirdi. M. Kemal Ankara dışında kendisi cepheyi hazırlarken Meclis'teki muhalefetin kimi çıkışlarını kast ediyordu herhalde. Fethi'nin raporu da kesinmiş: “Maksadı milliyemizin istihsalı ancak faaliyeti askeriye ile kabil olabilecektir. Başka tetkika, başka tefsire mahal yoktur.”

Önemli bir konuya açıklık getiriyor M. Kemal. Kumandanlığını övdükten sonra taarruz planının Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından hazırlandığını bildiriyor. Plan düşman ordusunu kaçırmaya değil, “tutup boğma”ya dayanıyordu. Yani Yunan ordusu imha edilecekti.

Taarruzun nasıl geliştiğini anlatmayacağım. Birkaç noktaya değineceğim diyor M. Kemal. Afyon'daki Yunan mevzileri “çok ve çok müstahkemmiş.” Bunları gören bir İngiliz kurmayı, Türkler bu mevzileri 4-5 ayda ele geçirebilirlerse, bir günde yaptıklarını iddia edebilirler demiş. Gerçekte Türk ordusu bunları bir saatte aştı.

Motorlu vasıtaları olmayan bir ordunun 26 Ağustos'ta Afyon'da taarruz edip, 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da Yunan ordusunu meydan savaşında bozguna uğratması, sonra da kaçan düşmanı kovalayarak 9 Eylül'de İzmir'de bayrak dikmesi olağanüstü bir başarıydı. Bu başarı öyküsünde beliren bazı noktalar:

1. Büyük Taarruz'da asker (er) sayısı Yunan ordusunda bizzimkilerden biraz fazlaydı. Buna karşılık bizde subay sayısı daha fazlaydı. O milliyetçi subaylar o erleri, 26 Ağustos'un ordusuna dönüştürmek için müthiş bir eğitim yaptılar. Balkan hezimetinin ordusunu Çanakkale'deki orduya dönüştüren eğitim gibi... Genç, ulusçu, subaylarımızın verdikleri olağanüstü eğitim sayesinde ortaya “zehir gibi” bir ordu çıkmıştı.

2. Topçularımız çok başarılıydı.

3. Subay sayımız gibi bizim süvari sayımız daha çoktu. M. Kemal süvarilerimiz üzerinde özellikle duruyor. “Süvarilerimizin burada gösterdiği hamaset (kahramanlık) tasavvurun fevkinde (üstünde) ve gayri kabili tasvirdir (şiddetli alkışlar). Henüz muharebeye girmemiş taze düşman fırkalarını görür görmez süvarilerimiz tahammül edemiyorlardı, bunları tevkif etmeye imkân yoktu ve derhal kılıncı çekiyor ve düşmanın içerisine (dört nala) dalıyorlardı (sürekli alkışlar) ve hakikaten bu kahramanlık sayesinde garba çekilmek isteyen düşman kıtaatı durmağa ve vaziyet almağa mecbur edildi...” (ASDI, s. 249-250).

4. Afyon ve Dumlupınar'dan sonra Yunan ordusuna egemen olan psikolojiyi M. Kemal “havf, haşyet ve dehşet” (korku, panik ve dehşet) diye tanımlıyor. Bu durum bütün orduya egemen olduğu gibi “bütün Yunan milletine” bulaşmıştı. Arada deniz olduğu halde adalar halkı bile kaçmaya kalkışıyormuş. Bu psikoloji Türk ordusunun “müstesna kudreti” karşısında oluşuyordu. Bir de tabii Yunan ve Rumların uyguladıkları etnik temizlik yöntemlerinin

sonucunda oluşan nefret duygusunu da hesaba katmak gerekir. M. Kemal'e göre: "Bu düşman çekilirken uğradığı her yeri yakmış, yıkmış ve âciz müdafaasız ahaliyi, kadınları ve çocuklarımızı öldürmüş ve ihrak eylemiştir (Kahrolsun sesleri). Bu müthiş faciayı büyük bir lanet ve nefretle yâd etmek lazım gelir (Lanet olsun sesleri)."

5. Zaferi anlamayanlar bunu "gayrı muntazır (beklenmeyen) bir tesadüf" gibi gösteriyorlardı. Oysa "Harekât bütün teferruatına kadar tamamen düşünülmüş, tespit olunmuş, ihzar edilmiş (hazırlanmış), idare edilmiş ve intac edilmiştir (sonuçlandırılmıştı)." Buna karşılık Yunan ordusu da savaş sanatının gerektirdiği bütün önlemleri almıştı. Örneğin Dumlupınar'dan sonra çekilirken Yunanlılar Alaşehir, Salihli, Ahmedli, Kasaba (Turgutlu) ve en son Nif'te (Kemalpaşa) direnmeye kalkışmışlar, başaramamışlardı. Başkumandan'dan sonra en üst kademedeki üç kişi de "tamamen" hemfikir olmuşlardı: Fevzi, İsmet ve Milli Savunma Vekili Kâzım Paşa. M. Kemal'in tartışma merakı düşünülürse buna inanılabilir.

6. Dinsel öğeler de vardı. Cenabıhakkı düşmanın bize hazırladığı felaketleri onların başına yönelttiği için teşekkür edildi. Sonra ayağa kalkılarak şehitlerin ruhlarına Fatiha okundu.

7. Barışla birlikte Devrim müjdesi de vardı. Milletimizin askeri zaferde gösterdiği himmeti (çabayı), gayret ve vahdeti barışta da göstereceği kuşkusuzdu. Zafer bu imkânı veriyordu. Bunu münevver (aydın), mesut ve müreffeh bir istikbal için kullanacaktık (İnşallah sesleri).

XVIII

Olaylar Hızlanıyor

İngiliz kaynaklarına göre 22 Eylül'de Harington İstanbul'da asayiş için pek kaygılıymış. 20.000 silahlı Türk varmış. Patrik de yazıyla Rumbold'a 20.000 silahlı Rum önermiş. İtilaf kuvvetleri yetersizmiş. Subay aileleri ve İngiliz kolonisi kenti terk ediyormuş. Harington biz de aynı şeyi yapabiliriz diyormuş (22/9).

Damat Ferit, eşi Mediha Sultan, oğlu ve kızı da Orient Express ile polis koruması altında Fransa'ya gitmişler. Uğurlayan yokmuş. Ferit 1923'te Nice'te öldü. Kaçanlar arasında eski Maliye Nazırı Reşat Bey, eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey Almanya'ya, Dürriyade Abdullah İtalya'ya gittiler (22/9).

Yeni Adana'ya göre Hünkâr İngiliz himayesinde Cuma selamlığına çıkmış, fakat kimse selamlamamış (Padişahım çok yaşa dememiş ?). Yaşasın Mustafa Kemal Paşa! diye bağırılmışlar. Herhalde Vahdetin içinden kan ağlamıştır.

The Times'ın başyazısı: Hükümet (L. George) bugün dahi hatalarını anlamış görünmüyor, hâlâ tek taraflı eylem peşinde (22/9).

23 Eylül'de 1.100 Türk süvarisi Erenköy'deki (Çanakkale) tarafsız bölgeye girdi. Burada İngilizler dur dediler. Türkler görüşme

talebinde bulundular. Ertesi gün görüşme olacak. O sırada Çanak-kale’de 4 büyük savaş gemisi içeren bir filo, karada 3.000 piyade ve topçu vardı. İngilizler bütün gün atış eğitimi yapıp 2 köprüyü yıktılar.

Rumbold, İzzet’le görüştü. Sükûnetin muhafazasını, Ermenilerin tutuklanmamasını istedi. İzzet, padişahın nazik durumunda olduğunu, M. Kemal’in yeni hanedan kurmak niyetinde olduğunu ileri sürmüştü (23/9).

TBMM’nin gizli oturumunda Meclis’in Bursa’ya taşınması için Bursalıların yaptığı öneri tartışıldı. Meclis’in kurtarılmış kentlerde oturumlar yapması da tartışıldı. İzmir’le telgraf bağlantısının kurulamamış olmasından yakınıldı. Hüseyin Avni de M. Kemal’in başına buyruk davrandığından yakındı (23/9).

Anadolu’da Ortodoksluk Sadası’na göre büyük zaferimiz Türk Ortodoks kiliselerini çalkalamış (23/9).

İngilizler, Çanakkale’de Türk ordusunun cephaneliklerini ve ateş alanındaki binaları yıktılar. Türklerin gözünü korkutmak için İngilizlerin (General Shuttleworth) giriştiği yakıp yıkma eylemleri M. Kemal’in tepkisini çektiği gibi, Harington da Türklerle uzlaşma olasılığının belirdiği bir sırada bu şiddeti gereksiz bulunduğunu komutana bildirdi. Ama aynı Harington, Savaş Bakanlığı’na gönderdiği iletide emperyalistlerce daha makbul olan görüşü dile getiriyordu: “Türkler yalnız kuvvet gösterisinden anlar” diyordu (24/9). M. Kemal de bu davranışların altında kalmamak için önce tarafsız bölgeyi boşalttığı halde, 25 Eylül’de yeniden işgal etti. İngiliz Elçilik Müsteşarı Pellé’ye Türk kuvvetlerinin Erenköy’ü işgal ettiğini, yarına kadar geri çekilmezlerse karşılık verileceğini bildirdi. Pellé böyle bir olasılığın gerçekleşmemesi için durumun M. Kemal’e iletilmesi amacıyla Hamit’le görüştü. Curzon *Averof* zırhlısının İstanbul’dan uzaklaştırılmasını, L. George ise İstanbul’da 20.000 Rum’un silahlandırılmasını istedi (25/9).

Sovyetler, Karahan imzalı bir bildirgeyle barış görüşmelerine çağrılmayışlarını protesto ettiler (24/9).

Padişahçıların kaçıışı devam ediyordu. Eski Dahiliye nazırları Mehmet Ali, Cemal Bey, Kamil Bey, Sait Molla İstanbul’dan

kaçtılar. *Peyam-ı Sabah*'ın sahibi Mihran İtalya'ya gitti. Arnavutköy'deki Amerikan Kız Koleji'nde Türkçe öğretmeni Rıza Tevfik öğrencilerin tepkisi yüzünden işinden ayrıldı (24/9).

Yunan Genelkurmayı, Türklerin Trakya'nın Karadeniz kıyısına yapabilecekleri bir çıkarmanın önlenmesini buyurdu (24/9).

"Meşhur" İtalyan tarihçi Guglielmo Ferrero Yakınoğu bunalmı konusunda ümitliymiş. Müslümanların taarruz ruhunun Anadolu'dan sonra Filistin, Irak, Hindistan, Mısır, Kuzey Afrika'ya yayılabileceğini, İngiltere, Fransa, İtalya ve Müslümanlar arasında uzun ve kanlı savaşlar başlayabileceğini ve sonuçta Asya ve Kuzey Afrika'nın bir bölümünün Avrupa'nın elinden çıkacağını açıklıyordu (24/9).

Washington İngiltere Büyükelçisi Geddes'in Curzon'a çektiği tele göre M. Kemal'e gönderilen ortak notaya İngiltere'nin katılması ABD basını tarafından Fransa'nın diplomatik zaferi olarak yorumlanıyormuş. Türklerin Avrupa'ya dönüşü üzüntüyle karşılanıyormuş (25/9).

İngiliz istihbarat raporuna göre Sovyetler, Ankara'yı desteklemek konusunda önlemler düşünüyorlarmış. Troçki ve Buharin Doğu Avrupa'da harekât öneriyorlarmış. Çiçerin karşı çıkmış. Kafkasya'da Sovyet askeri takviye ediliyormuş. Türkler Zonguldak'tan Trakya'ya motorlarla asker gönderiyorlarmış. Karabekir de bu yola gidilmesini salık veriyordu. Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu dünya işçilerine çağrı yapıp İngilizlerin Türklerle savaş açmasının engellenmesini istedi. Yakınoğu'da çözülecek sorunlar bütün Avrupa proletaryasının ölüm-kalım sorunuydu (25/9).

İstanbul'da Uluslararası Kızılhaç ve Çocuk Esirgeme temsilcileri benzer kuruluşlarla toplandılar. Amaç Batı Anadolu'da inceleme yapmaktı. Beklenen izin ertesi gün geldi (27/9).

TBMM'de Türk köylüsünün fedakârlığını tebci (övmek) için Meclis'in önündeki alana bir kağı anıtı yapılması önerildi fakat reddedildi. Kağı Türk köylüsünün kahramanlığının simgesi olarak da, ilkeliliğin simgesi olarak da görülebilirdi. Anlaşılan, Meclis kağıyı ilkeliliğin simgesi olarak değerlendiriyordu.

Trakyalılar,Derneği'ne bağlı kuvvetlere dünden beri MM grubundan 350 tüfek ve 600.000 mermi dağıtıldı. Öte yandan Venizelos iktidardan düştüğünden beri Beyoğlu'nda boy gösteren Efunların başı olan General Yuvani Atina'ya gitti (27/9).

Basında ilginç görüşler yer alıyordu. Örneğin *Vakit* gazetesinde Ahmet Şükrü (Esmer) Yunanlıları kovmakla yetinilemeyeceğini, zaferden yararlanarak ülkeyi çağcılaştırmak gerektiğini söylüyordu: "Açık söyleyelim: Durmak, beklemek için vaktimiz yoktur" (27/9). Devrim istiyordu Ahmet Şükrü. *Hakimiyet-i Milliye* ise başka bir noktaya dikkat çekiyordu: "Babîâli'nin hüsnü kuruntusu. Konferansa (barış konferansı) gitmeye hazırlanmış" (27/9). Bu tavır saltanatın Lozan'a katılmasının kavgı konusu olacağına bir işaretir.

F. Bouillon bir savaş gemisiyle İzmir'e geldi ve M. Kemal ile görüştü. Poincaré'den bir mektup getiriyordu. Bunda Yunanlıların Doğu Trakya'yı boşaltacağı, Boğazlarda askersizleştirilmiş bölge ve emperyalizmin klasik sopası azınlık haklarının korunması gerektiği belirtiliyordu (28/9).

Atina'da 50.000 kişi ellerinde Yunan, İngiliz, Fransız bayrakları, Yunan ve Fransız milli marşlarını söyleyerek yürüyüş ve miting yaptılar, Venizelos'un başa geçmesini istediler. Atina dışından kimi Venizelosçular Pire'ye çıkıp Atina'ya yürüdüler. Kral II. Georgios, yemin ederek tahta çıktı. Düşük devlet adamları ve komutanlar Gunaris, Protopapadakis, Stratos, Teotokis, Baltacis, Hacıanesti, Amiral Gudas, General Stratigos askeri mahkemece yargılanmak üzere tutuklandılar. İngiliz ve Fransız elçileri bu kişilerin askeri mahkemece yargılanmalarının uygun olmadığını bildirdilerse de etkili olmadı. 13-27 Kasım'da yargılama yapıldı ve mahkeme altısını kurşuna dizdirdi. Ardından Prens Andre yargılandı ve İngiltere'nin müdahalesi sayesinde canını kurtardı, ömür boyu sürgün cezasına çarptırıldı. Muhakemeyi protesto eden İngiltere, Fransa, İtalya diplomatik ilişkilerini kestiler (28/9).

İki binden çok Rum ve Ermeni ileri geleni İstanbul'dan Bulgaristan ve Romanya'ya gittiler. Bir tahmine göre, 15 gün içinde gidenlerin sayısı 1.200'den çoktu (28/9).

Kurtuluş Savaşı'nda Yabancı Subaylar

Anadolu Ajansı, Büyük Zafer'in Fransız ve Alman subaylarının ve Doğu milletlerinin yardımıyla kazanıldığına dair yayınları eleştirdi. Türk ordusunda hiçbir yabancı subay olmadığı belirtiliyordu. Taarruz planında Fransız Albay Mougin'in ya da Sovyetlerin yardımlarından da söz edilmiştir. M. Kemal, Büyük Zaferi anlatırken yabancı subayların yardımından hiç söz etmemiştir (28/9).

Yunanistan'da S. Krokidas başkanlığında bir askeri hükümet kuruldu. Askeri hükümet İtilafın siyasetini kabul ettiğini, fakat Trakya'yı vermeye razı olmadığını, hiçbir partiye dayanmadığını duyurdu (29/9).

F. Bouillon'dan Poincaré'ye tel. M. Kemal ile dört saat görüşmüş. Durumu güçmüş, askeri zor zaptediyormuş. Trakya'nın Müttefiklerce geçici işgalini önermiş. M. Kemal'in kişisel görüşlerine güveniyormuş. Ama önce Trakya'yı kurtarmak gerekiyordu (29/9).

Karabekir, Trabzon'dan gönderdiği yazı ile elini öpmek isteyen 50 şehit çocuğu ile Ankara'a gelmek için izin istedi (29/9). İzin verildi. Karabekir diyor ki: "Meselenin en mühimi Mustafa Kemal Paşa'nın kendi şahsı ve hükümetin şekli hakkındaki kararlarını öğrenmek ve onu son zaferimizin mıknaatısladığı şahsiyetinin cazibesine kapılarak etrafına üşüşecek olan cürufun (pisliklerin) şerlerinden korumak ve bazı tehlikeli kaprislerinden uzaklaştırmak için bir müddet Ankara'da bulunmaklığımı faydalı buluyordum. Aksi halde emri vakillerle karşılaşacaktım." (Karabekir, 1095). Yani Karabekir, M. Kemal'in devrimciliğini frenlemeye hazırlanıyordu.

ABD Dışişleri Bakanlığı'na göre Türkiye kapitülasyonları kaldırmaya, İstanbul'a yerleşmeye kalkışırsa buna engel olmalı, M. Kemal barış düşmanı, ortalığı karıştırıyor diye ABD tarafından suçlanmalıydı. Amerika mandası isteyenlerin kulağını çınlatacak bir görüş.

Akşam gazetesine Sadrazam Tevfik Paşa'nın demeci: Millet birdir, ikilik yoktur. Büyük Zaferi kutlamaktan kaçınan bir hükümette nasıl birlik olduğu anlaşılmaz (29/9).

İzmir'den İstanbul'a 1 Ekim'de gelen F. Bouillon, Müttefik generalleriyle gece toplantı yaptı ve tutumlarını eleştirdi. 3 Ekim'de açıklama yaparak İzmir'de kararlaştırılan protokolün Mudanya'da imzalanmasını istedi. Bouillon'un 2 Ekim'de *Sabah* gazetesine verdiği demeçte İtilafın Doğu'da adil bir barış kurmak istediklerini ve bunun kurulacağına "iman" ettiğini belirtti. Belki en önemlisi, Batının tehcir gibi sürekli Türkiye'nin başına kaktığı ya da kakacağı İzmir yangınının Türkler tarafından çıkarılmadığını "katiyyen" ilan etti.

Harington, M. Kemal'in İzmit Yarımadası'ndan 50.000 askerle Tarafsız Bölge'ye saldıracağını öne sürdü. Bunun üzerine Rumbold adamını Hamit Bey'e göndererek sabırlarının taşıdığını bildirdi. Hamit, İsmet'in 3 Ekim'de Mudanya'da olacağını ve Türk ordusunun yürüyüşünün durdurulacağını söyledi (1/10).

Yenigün'e göre İstanbul'da tutunamayacağını anlayan "hain" Padişah Vahdettin taç ve tahtını terk etmiş bulunuyordu. Selamlık resmine (törenine) İngiliz himayesinde götürülüyordu. İngilizlerle beraber kaçmaya hazırlanıyordu.

İkdam'a göre Trakya'da Yunan zulmüne dayanamayan halk, birlikler oluşturarak Yunan askerine karşı koyuyordu (1/10). *Le Temps* başyazısı uyarıyordu: "Bugün Doğu sorununda bir yumuşama olması umuluyor. Yoksa ciddi olasılıklarla karşılaşılacaktır. En akıllı tutum, hem İngiltere'nin gururunu kollayan, hem de çatışma olasılıklarını tümüyle ortadan kaldıran açık bir çözüm yolu aramak" olacaktı. Durum "ciddi ve trajikti" (1/10).

M. Kemal İzmir'den Ankara'ya, İsmet Mudanya'ya geldiler (1/10).

New York Times: Dr. F. Brown Harris'in vaazı: "Anadolu'daki savaşın Türklerin zaferiyle son bulması yakın tarihin en korkunç planıdır. Korkunç Türk, bütün vahşetiyle yeniden sahneye çıkmıştır: Hasta adam kendinden beklenmeyecek kuvvet gösterileri yapmaktadır. ABD artık konuşmalıdır." dedi (2/10).

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Ankara Bakanlar Kurulunca kapatıldı (2/10).

Ankara hükümeti İtilafın 23 Eylül notasına yanıt olarak Konferansın İzmit'te toplanmasını, Trakya'nın derhal boşaltılmasını,

Boğazlar sorunu görüşülürken, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da katılmasını istedi (4/10).

Batı Trakya Cemiyeti'nden gelen tel TBMM'de okundu. Batı Trakya'da yaşayan 750.000 Türk, bölgenin Türkiye'ye katılmasını istedi (4/10).

Dahiliye Vekâleti seçiminde Fethi Bey 131 oy aldı. İkinci Grup'tan aday olan Vasıf ise 60 oy aldı. İkinci Grup'un gücü hakkında fikir veriyor (5/10).

Cavit Bey'in not defterinden (5/10). Ahmet Rıza'nın Padişahla görüşmesinde, o "Ne tavsiye edersiniz?" diye sormuş. A. Rıza "Şimdi artık tavsiye edilecek bir şey kalmadı. Ferit Paşa'nın sadareti, memleketin başına bu felaketleri getirdi." demiş. Demek ki A. Rıza'ya göre D. Ferit'in 4 Nisan 1920'de iktidara getirilmesiyle iş bitmişti.

Açıksöz gazetesine göre Vahdettin'in tahttan çekildiği doğrulanmış. Abdülmecit, II. Abdülmecit olarak tahta gelecekmiş (5/10).

Hakimiyet-i Milliye'ye göre M. Kemal "dehasına has bir belagatla Büyük Taarruz'u TBMM'de anlatmış (5/10)." "Deha" nitelemesi Fransa'nın tanınmış askerlerinden Yarbay Ruse tarafından da paylaşılmış, "Mustafa Kemal bir dâhidir" (Golua (*Gaulois*) gazetesi) (*Sabah*, 10/10).

Rum ve Ermenilerin Hicreti

Rum Ortodoks Patriği Meletios ile Ermeni Patriği Zaven bir araya gelip cemaatlerine muhaceretten vazgeçip sakin olmalarını tavsiye eden uzun bir beyanname hazırladılar ve kiliselerinde okutular (*Sabah*, 5/10).

Türk birlikleri Şile ve İzmir'e girdiler (7/10).

İzmir'de 11 Rum, Alaşehir, Salihli, Kula'yı yaktıkları için idam edildiler (7/10).

İzzet Paşa Padişahı savunuyor. O, işlerin sonunu bekliyor. Miliyetçiler onu İngilizci siyaset gütmekle suçluyorlar. Tek kelimesi bile doğru değil. Tamamen ülkenin refah ve mutluluğunu kendisine rehber edinmiştir (9/10).

Ankara hükümeti İstanbul hükümetinin avanslarını tanımaya-
cağı tebliğini Düyun-u Umumiye'ye gönderdi. Cavit Bey "bunları
tanımamağa nasıl imkân olabilir?" diye yazmış (10/10).

İngilizlerin teşvikiyle Süleymaniye'de bir Kürt hükümeti ilan edil-
di. Barzanlı Şeyh Mahmut'un hapishaneden çıkarılıp Birinci Melik
olarak başa geçirildiği Güney Kürdistan İmparatorluğu hükümetin-
de Nemrut Mustafa Paşa Eğitim Bakanı oldu. Mahmut, Türkiye'ye
bağlı özerk bir Güney Kürdistan devleti öneriyordu (10/10).

Uluslararası Kızılhaç ve Çocuk Esirgeme Birliği delegeleri ra-
poru: 4.500 evden 4.350'si tamamen yanmış, 11.500 nüfustan
8.500'ü kalmış. Alaşehir'e geldiler; 14 yaşından küçüklere yiyecek
bıraktılar. Kurul'un raporu Hristiyan taassupunun yaptığı zulüm-
den bu kadarına rastlamadığını belirtti. Anadolu'ya yardım istedi
(10/10).

Eskişehir'de dini değiştirilerek vaftiz edilen, başına şapka giy-
dirilen, bir hafta düğünle bir Yunan çavuşuyla evlendirilen bir kız
varmış. Eskişehir'den Yunanistan'a götürülen böyle 150 kız var-
mış (10/10). (*Hakimiyet-i Milliye*).

Hint Hilafet Komitesi mektubu: Bir İngiliz-Türk muharebesi
çıkarsa milyonlarca Hintli Müslüman Türklere katılacaktır (*Açık-
söz*) (10/10).

Mudanya Bırakışması

Mudanya Mütarekesi 11 Ekim 1922'de saat 6'da imzalandı.
Yunan delegesinin türlü itirazlarıyla imzaya yetkili olmadığı yolun-
daki son bildirisi İsmet'e verildi. Bunu ona veren Harington, Yunan
hükümetinin yanıtı olumsuz da olsa bırakışmanın anlaşmış dev-
letlerce uygulanacağını bildirdi. Yunanistan'ın ne derecede İngilte-
re'nin uydusu olduğunu gösteren bir kanıt daha görüyoruz. Harin-
gton'a göre Yunan delegesinin iradesinin beş paralık hükmü yoktu.

Harington gece yarısı yaptığı konuşmada gördükleri kolaylık-
lardan dolayı hükümeti adına Türk hükümetine ve Başkomutan
M. Kemal'e teşekkürlerini bildirdi. İsmet de bir teşekkür konu-
şması yaptı.

14/15 Ekim gecesi uygulamaya başlanacak olan Sözleşme, 15 günde Doğu Trakya'dan Edirne dahil, Yunan ordusunun Meriç'in batısına çekilmesini sağlayacaktı.

Jandarma dahil, Yunan sivil memurları mümkün olduğu kadar çabuk çekilecekti. Her bölgeyi yöneten Yunan memurları çekildikçe sivil idare Müttefik Devletler memurlarına bırakılacak ve onlar da mümkün olduğu kadar aynı günde Türk memurlarına teslim edeceklerdi. Bu devir ve teslim, Yunan birliklerince Trakya'nın boşaltılmasının bitiminden sonra en çok 30 gün içinde bitirilecekti (md. 6). Türk jandarmasının sayısı 8.000'i geçmeyecekti.

Ağustos sonu Eylül başında gerçekleşen mucize zafer sayesinde Mudanya Bırakışması yapıldı ve silah kullanmadan Doğu Trakya kurtarıldı. Ama çok çetin bir sorun olarak Boğazlar ve İstanbul'da İtilaf işgalinin sürmekte oluşu kalıyordu. Mondros Bırakışmasını bir yana iterek İtilafla (İngiltere, Fransa, İtalya) savaşa mı tutuşacaktık? Yoksa her savaşı noktalayan barış konferansını yani Lozan Konferansı'nı mı bekleyecektik? Mudanya sözleşmesi ikinci seçeneği hükme bağlamıştı:

Madde 12. Müttefik Devletler birlikleri şimdi bulundukları yerde kalacaklardır. Buralara TBMM hükümeti barış konferansına kadar riayet etmeyi kabullenir.

(...)

Madde 13. TBMM hükümeti barış antlaşmasının onaylanmasına kadar Doğu Trakya'ya birlik göndermemeyi ve orada bir ordu toplamamayı ve devam ettirmemeyi kabullenir (Goloğlu IV, s. 334-376).

Demek ki barış antlaşması kesinleşinceye değin Boğazlar ve İstanbul İtilafın elinde "rehin" kalacaktı.

Üç Yüksek Komiser Rumbold, Pellé, Garoni, Hamit'e verdikleri ortak notada, Osmanlı uyruklu olup Yunan ordusundan esir alınan ve farklı garnizonlarda bulunan Rumların idam edilmemesini istediler. Bunlar "resmî zorunlulukla" asker olduklarından merhamet edilmeli, hain sayılmamalıydı (11/10).

Trakya'yı teslim almakla görevlendirilen Refet Paşa'ya TBMM izin verdi. 15 Ekim'de bir gün için Ankara'ya gelen Refet, 19'unda büyük bir törenle İstanbul'a gidecekti (11/10).

Türk Ortodokslarının basın organı *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası*'nın 12. sayısında "Anavatanımızda yaşamaya devam etmek istiyoruz" diye özetlenebilecek bir yazı çıktı. Yani, Orta Anadolu Rumları mübadeleyi reddediyor, yerlerinde kalmak istiyorlardı (11/10).

Ankara Genelkurmay Başkanlığı, Musul'un kurtarılması için İngilizlerle çarpışan Özdemir Bey kuvvetlerinin takviye edilmesini emretti. Böylece İngiltere baskı altına alınmış olacaktı. Özdemir Bey resmi olmayan bir Kuva-yı Milliye birliğine kumanda ediyordu. Takviye gücü 10.000 er, 447 subaydan oluşuyordu. Gelişmeler dolayısıyla bu kuvvet gönderilmeyecekti (12/10).

Tokyo'da çıkan *National Review* dergisi adına gönderilen yazıda 70 milyon Japonya halkının selamları bildirildi. Deniyordu ki "İngiliz size daima düşman olacaktır." Dünya barışı için Yunanistan'la savaşı dostça bir ilgiyle izliyorlardı. Japonya'nın I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ile müttefik olduğu düşünülürse, sergilenen tutum samimi ve isabetli bir saptama, bir itiraf sayılabilir (12/10).

Yunan hükümeti Mudanya Protokolünü kabule karar verdi. Karar 14 Ekim'de Hamit Bey'e bildirildi (13/10).

Dahiliye Nazırı İzzet Paşa, İngiltere Baştercümanı Ryan'a barış konferansı için iki Türk delegasyonu önerdi. Konu Ankara'ya da önerildi (13/10).

Le Temps gazetesinde başyazı. İmza sahnesi muhteşemdi. Yunan temsilcisi Mazarakis imzalamayı reddetti. Yunanlıların büyük devletlerin iradelerine karşı direnmeleri düşünülemez. Sorumluluk Müttefiklerin üzerindedir (13/10).

Yunan Elçisi Simopulos Hamit'e Mudanya Anlaşması'na katıldıklarını bildiren notayı sundu. Müttefiklere sunduğu notada, Trakya'daki Rumlar lehinde son kez onların insanlık duygularına hitap ettiklerini ama Müttefiklerin arzusuna uyarak anlaşmayı imzalamadıklarını bildirdi. Yunanistan Trakya için son kez yalvar yakar oluyordu (14/10).

İleri gazetesinden Behçet Kâni'nin, Hahambaşı Becarano Efendi ile mülakatı. Biz Museviler kederlerinizi kendimizinkilerden ayırmayız. Gazi Paşa, hepimizin Gazi Paşasıdır. Edirne'de evimize

20 defadan fazla gelmişti. Azınlıklar kelimesinden ben bir şey anlamıyorum. Milliyetler birbirine yakın oldukça hayat vardır (14/10).

Müttefik generaller Harington, Charpy ve Mombelli ortak bildirilerinde Trakya'ya Müttefik heyetler ve ardından birlikler gönderileceğini, bunların bölgeyi Yunanlılardan teslim alarak, mümkünse aynı gün Türklere teslim edeceklerini, Türk idaresinin tamamen kurulmasından sonra Müttefiklerin Trakya'dan çekileceklerini bildirdiler (14/10).

Açıksöz gazetesine göre Padişah tahtından çekilmiş (14/10).

Times gazetesi şimdi Avrupa'ya gelen Türkiye, yeni bir Türkiye'dir diyordu. Selçuk ve Osmanlı enkazından çıkan bu devleti harekete geçiren kuvvet din değil, milli gayretti.

Bırakışma Yürürlüğe Giriyor

14 Ekim gece yarısında Mudanya Bırakışması yürürlüğe girdi. Yunan kuvvetleri gecedan itibaren Doğu Trakya'yı boşaltmaya başladılar ve Müttefik birlikleri boşaltılan yerlere yerleştiler. Bu arada yerli Rum halkı da Yunanistan'a göç ediyordu (15/10).

Karabekir, yanında 50 çocuk ve 50 kişilik mızıka takımıyla Ankara'ya geldi. Kurtuluş Savaşı'nın başından beri Ankara'ya ilk geliyordu. M. Kemal ve halk karşıladı. M. Kemal, Karabekir, Refet, Ankara'dan Bursa'ya hareket ettiler.

Hükümet 1881-1884 doğumlu 38-42 yaşında 30.000 kadar askeri, terhis ettiğini belli etmeden terhis etti. Bütçe açığı kapatılmak isteniyordu. Karar 15'inde alındı, ertesi günü gizli oturumda bu konuda Meclis'e danışılmadığı için tartışmalar olacaktı (15/10). Durak Bey, Hüseyin Avni, önceden Meclis kararı alınmayışını mutlakiyete gidiş olarak değerlendirdiler (16/10). Başkomutanlığın listesini Meclise gönderdiği, savaşta yararlıkları görülen 446 kişiye takdirname verme kararı alındı (16/10).

Açıksöz gazetesine göre "İstanbul'daki mahut" üçüncü kez istifaya kalkışmış, fakat vazgeçirmişler (15/10).

M. Kemal yanında Karabekir, Refet, Kâzım ile Bursa'ya geldi. Coşkun bir karşılama. Burada M. Kemal, İsmet ve Fevzi ile barış konferansına gidecek delegeleri konuştu (16/10).

Atatürk Anlatıyor

Önce barış konferansında ülkeyi kim temsil edecek sorununu ele alıyor. Başbakan olarak Rauf, “doğal” adaydı. Fakat Rauf’un Mondros Bırakışması’nı görüşmüş ve imzalamış olmak gibi bir kusuru vardı. Muhtemelen Rauf, Lozan’da temsilciliği Mondros’taki kusurlarını affettirmek için istiyordu. İsmet’in II. Balkan Savaşı’nı sona erdiren ve Bulgarlarla yapılan İstanbul Antlaşması’nı bağıtlayan Osmanlı heyetinde askeri danışmanlık yapmış olmak gibi bir tecrübesi vardı. Mudanya’da da anlaşılan İsmet’in, M. Kemal’in yönergelerini uygulayış biçimini M. Kemal beğenmişti. Nitekim Rauf da heyette İsmet’in bulunmasını istiyordu. Hariciye Vekili olan Yusuf Kemal de İsmet’in baş murahhaslığı en iyi yapacak kişi olduğunu söylemişti.

M. Kemal onun üzerine İsmet’te karar kıldı. Yusuf Kemal’in Hariciye’den ayrılıp yerine İsmet’in gelmesi ve baş murahhas olması kararlaştırıldı. Kararı duyan İsmet bu işe şaşı ve özür diledi. Fakat sonra bunu “bir emir” sayarak razı oldu.

28 Ekim 1922’de İtilaf Ankara’yı Lozan’da toplanacak olan barış konferansına çağırdı. Fakat gelin görün ki, aynı zamanda İstanbul hükümeti de çağrıldı, yani Türkiye’yi iki ayrı delegasyon temsil edecekti.

Daha önce ve Mudanya’dan sonra (17/10) Tevfik Paşa bu olasılığı öngörerek M. Kemal’e bir tel gönderdi. Burada zaferin sonucunda anlaşmazlık ve ikiliğin kalktığını, oysa konferansa iki heyetin çağrılacağını, önemli konularda görüşüp anlaşmak için güvenilir bir kişinin gizlice ve bir an önce İstanbul’a gönderilmesini istedi. Teli Ankara’ya ileten Hamit, iki delegasyon durumundan yararlanarak İngilizlerin Hilafet savunuculuğu rolünü oynamaya çalışacağından, soruna gereken önemin verilmesini tavsiye ediyordu (*Nutuk* III, s. 236).

Ertesi gün (18/10) Hamit aracılığıyla M. Kemal yanıtını gönderdi. Türkiye’nin mukadderatına, kurulduğundan bu yana “yalnız ve ancak “Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti el koymuştu. Cihanca biliniyordu bu ve olaylarla da doğrulanmıştı. TBMM

ordularının kazandığı “muzafferiyeti kat’iye”nin” doğal sonucu olan barış konferansında Türkiye Devleti yalnız ve ancak TBMM hükümetince temsil olunabilirdi. Gayrimeşru ve gayrihukuki heyetlerin devletin siyasetini karıştırmaktan kaçınmamaları büyük sorumluluğa yol açardı.

27 Ekim’de İtilaf hem Ankara, hem Babiâli’ye barış konferansına çağrı notaları gönderdiler. Ankara temsilci göndermeyi kabul etti. Fakat Babiâli’nin de çağrılmış olmasını protesto ederek, bunun Mudanya Bırakışması’nın özüne ve sözüne aykırı olduğunu, bunun Ankara’nın katılmamasına yol açabileceğini belirtti (Sonyel II, s. 292).

29 Ekim 1922 günü dili ağdalı bir telle Tefvik Paşa “BMM Başkanlığına” ünlü yazısını gönderdi. (TBMM’deki Türkiye sözcüğü kullanılmamıştı. Bu da anlamlı sayılabilir.) Konferansa iki Türk hükümeti de çağrılmıştı. Babiâli’nin kabul etmemesi altı yüzyılı aşkın bir süredir var olan ve bütün İslam dünyasını ilgilendiren tarihsel kimliği kökten yok etmek olurdu. BMM’nin katılmaması ise dünyanın özlediği barışı aksattı. Bu sorumluluklar göze alınamazdı. Zaten Babiâli ile BMM arasında “hakiki” bir ikilik düşünülemezdi. Sonra Babiâli’nin ülkeye hizmet ve yararlıkları sıralanıyordu. 1. Israr ve baskıya karşın Sevr’in onaylanmaması, 2. Karşılaşılan büyük zorlukları çözerek idari işlerin yürütülmesi, 3. İşgalin etkilerinin azaltılması için uğraşılması, 4. “Muvaffakiyat vakıanın” (“elde edilen başarıların” yani Büyük Zafer ve diğer zaferler kast ediliyor) oluşması için elden gelen hizmetler (silah kaçakçılığı?).

Ardından birlik ve beraberliği vurgulayan birkaç cümle var. Hatta kendilerini feda anlamında, vatan ve Allah için canını ortaya koyanları “nefislerine” (kendilerine) tercih ettikleri belirtiliyor. Sonra sıra iletiye geliyor. Birlik daha önce vacipti, şimdi farz olmuştu. Onun için memleketin geleceği ve vatan savunması için BMM’nin atayacağı bir kişinin özel talimatla hemen gönderilmesi ve bu uygun görülmezse Meclis-i Vükela’dan Ziya Paşa’nın gönderileceği bildirildi.

Görülüyor ki Tefvik Paşa ve arkadaşları, yani Babiâli, görkemli Büyük Zafer ve Büyük Bozgunun fazla etkilenmemiş görü-

nüyorlardı. Yüzyıllarca doğu istibdadı tantanası ile koşullanmış Osmanlı Sarayı ve Babiâli onun için TBMM yerine BMM demeyi tercih ediyor, birlikten söz ederken yine eşitler arasında bir işbirliği yerine Ankara'nın danışman durumunda olduğu bir işbirliğini tercih ediyordu.

Yunan Ordusuna Yazılan Osmanlı Rumları

Yukarda da bu konuya değinmiştim. Yunan askeri yazılmış olan Osmanlı uyruklu Rumlar bizim açımızdan haindiler ve yakalandıklarında, esir düştüklerinde idam cezası almaları söz konusuydu. İtilaf Devletleri, TBMM hükümetine nota ile başvurarak bu gibilerin baskıyla asker yapıldıklarını, dolayısıyla cezalandırılmamaları gerektiğini bildirdiler. Bu başvurunun insancıl güdülerle yapıldığını, Türkiye'nin içişlerine karışmak niyetinde olmadıklarını belirtmeyi de ihmal etmemişlerdi. Konu TBMM'ye soru olarak getirildi. Dışişleri Bakanı Y. Kemal, söz konusu notanın içişlerine karışmak olduğunu belirtti. Ona göre yetkili mahkemeler zorla askere alma durumunu saptayacaklar ve ona göre karar vereceklerdi. Çünkü bunca insanlık dışı saldırılara karşın "insanca duygulardan ayrılmamış olan dünyadaki tek devletin TBMM hükümeti" olduğunu vurguladı. Güzel bir iddia (Goloğlu IV, s. 337-8).

Başkumandan M. Kemal imzalı ve 21 Kasım 1922 tarihli Milli Savunma'ya yazılmış bir tezkere, Osmanlı uyruklu fakat düşman ordusuna katılıp silah kullanmış olan 8 Rum'un idam hükmünü onaylıyordu (ATABE, c: 14, s. 92).

XIX

Bir İmparatorluk Batıyor

Tevfik'in Ankara'ya 29 Ekim başvurusu ertesi günü Meclis'te okundu. Kimi mebuslar Tevfik'in girişimini vatana ihanet olarak nitelediler, İstiklal Mahkemesi'nin devreye sokulmasını istediler. Rıza Nur'un 78 arkadaşıyla verdiği önerge Osmanlı Devleti'nin son bulduğunu, halifelüğün devam edeceğini, TBMM hükümetinin Osmanlı'nın varisi olduğunu belirtiyordu. İki önerge daha vardı, fakat karar yeter sayısı olmadığı için (kimi mebuslar bunun için salonu terk ettiler) bir sonuç oluşmadı. Selahattin (Mersin) ve Ziya Hurşit saltanata son verilmesine karşı çıktılar.

30 Ekim günü Meclis, aldığı bir Heyet-i Umumiye (Genel Kurul) kararıyla durum saptaması yaptı. Osmanlı İmparatorluğu tükendiğine (münkarız), BMM hükümetinin yerine geçtiğine, İstanbul'da meşru bir hükümet bulunmadığına göre, İstanbul ve civarı BMM'ye aitti. İdaresi TBMM memurlarına verilecek ve Hilafet, esiri bulunduğu yabancıların elinden kurtarılacaktı (Server Tanilli, s. 48).

Bu can alıcı konuda oybirliği sağlamak için ertesi günü (31 Ekim) Müdafaa-i Hukuk grubu toplantısı yapıldı. Ardından ya-

pılan 1 Kasım Meclis toplantısı için M. Kemal büyük bir hazırlık yapmış, İslam tarihinde saltanatla halifelğin ayrılabilceğini gösteren uzun bir inceleme kaleme almıştı. Abbasilerde ve Memlûklarda halife ve sultan aynı kişilerdi. Hain olan Vahdettin'in yerini milletin kendisi, yani TBMM alacak, Halife olarak da Veliâht Abdülmecit bulunacaktı. M. Kemal, Büyük Zaferle nasıl herkesi şaşırtmışsa, şimdi uzun tarihsel incelemesiyle Meclis'i şaşırtıyordu. Elimdeki *Nutuk III*'te (1961) M. Kemal'in konuşması küçük puntolu yazıyla 12 sayfa uzunluğundaydı.

Sonra, sunulmuş olan önereleri incelemek için Teşkilat-ı Esasiye, Şeriye, Adliye encümenlerinin (komisyonlarının) ortak toplantısı başladı. M. Kemal izlemek için oradaydı. Fakat tartışma uzuyor, kimi "hoca efendiler" hilafetle saltanatın birbirinden ayırlamayacağına ısrar ediyorlardı. Bunun üzerine M. Kemal söz istedi. Önündeki sıranın üzerine çıkarak şunları söyledi: Hakimiyet ve saltanat kimseye ilim gereği olarak, görüşme ile verilmez. Kuvvet, kudret ve zorla alınır. Osmanogulları zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlardı. Bu "tasallutları" altı yüzyıl sürdü. Şimdi Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek hakimiyeti eline almıştır. Mesele zaten "emr-i vaki" (oldubitti) olmuş bir hakikatı dile getirmekten ibarettir. "Bu behemehal olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık (uygun) olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir." İşin ilmi yönüne gelince hoca efendilerin merak etmemeleri gerektiğini belirten M. Kemal yine uzun uzadıya açıklamalar yaptı.

Bunun üzerine hocalardan biri sorunu başka açıdan ele aldıklarını, aydınlandıklarını bildirdi. Ve görüşmeler sonuçlandı. Meclisin genel kurulunda açık oylama yapılması önerildiğinde, M. Kemal söz aldı. Sonucun oybirliği ile olmasını istediği için, buna gerek olmadığını, Meclisin oybirliğiyle karar alacağını sandığını söyledi. Oylama yapıldı. Reis "müttefikân kabul edilmiştir" dedi. Bir üyenin "ben muhalifim" sesi gürültüye gitti.

Atatürk gibi nazik ve terbiyeli bir insanın "kafalar kesilecektir" demesi şaşırtıcıdır. Hele böyle dedim diye bunu *Nutuk*'ta be-

lirtmesi de şaşırtıcıdır. Fakat *Nutuk*'un bir başka suikastten yeni kurtulmuş bir önder tarafından yazılıp okunduğunu düşünürseniz durumu daha iyi anlarsınız. Suikast Atatürk'ün bedenine karşı olduğu kadar, Devrime de karşıydı. Atatürk Devrimin onsuz olmaz önderiydi. O olmadan, Türk'ü yeni bir Sevr'den koruyacak olan Devrim de olmazdı. 1945'ten sonra olamadığı gibi. Atatürk için Türk milleti, Devrim her şeydi. Onun uğruna kabalık da yapabilirdi. Kendisi olmadan Devrimin olamayacağını bilincindeydi. Onun için can güvenliğine çok dikkat ediyordu. Birçok yabancı devlet adamlarını Türkiye'de ağırladığı halde, iktidar olduğu sürece yurt dışına adımını atmamıştır.

Atatürk, Devrimin hem canı, hem ruhu, her şeyi idi. Onun için Türkiye'nin iç ve dış düşmanları, Karşıdevrim, Atatürk'e bilinen beş suikast düzenlediler. İzmir suikastı TBMM mebusluğu yapmış hainlerin eseri idi. Devrim-Karşıdevrim mücadelesi çok sert, hatta vahşi bir mücadeleydi.

Yukarıda gördüğümüz üzere 30 Ekim'deki Heyet-i Umumiye kararı özet olarak Osmanlı'nın son bulduğunu, yerine TBMM hükümetinin geldiğini saptıyordu. 1/2 Kasım günkü Heyet-i Umumiye Kararı ise daha ayrıntılı, açıklamalı, bir metindi. "TBMM'nin Hukuku Hakimiyet ve Hükümrininin Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair" başlığını taşıyordu.

Karara göre Saray ve Babiâli'nin "cehalet ve sefahati" yüzünden devlet felaketlere batmış, onun üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun "müessis (kurucu) ve sahibi hakikisi" olan Türk milleti Anadolu'da dış düşmanlara ayaklanmış ve düşmanla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan Saray ve Babiâli'ye karşı mücadeleye girişerek TBMM'yi, onun hükümetini ve ordularını kurarak kurtuluşa ulaşmıştı. Türk Milleti, Saray ve Babiâli'nin hıyanetini görünce Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu çıkartmış, birinci maddesiyle hakimiyeti padişahıtan alıp millete vermiş, ikinci maddesiyle yürütme ve yasamayı onun eline vermişti.

Onun için o zamandan beri Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal ve yerine "yeni ve milli" bir Türkiye Devleti kurulmuş ve padişahlık kalkmıştı. İstanbul'daki "heyet" dayanaksız ve deprem

halindeydi. Millet şahsî hükümrânlık, Saray halkı ve sefahatine dayalı saltanat yerine “asıl halk kitlesinin ve köylünün” haklarını koruyan ve mutluluğunu sağlayan bir halk hükümeti kurmuş bulunuyordu.

Karar Osmanlı Devleti’nin son bulduğu anı da saptıyordu.

Bu, İtilafın Osmanlı’yı Sevr’i imzalamaya zorlamak için İngilizlerin 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgalini şiddetlendirme ve terör darbesiydi.

Halifelîge gelince, karar onu Osmanlıya bırakıyordu. Ama hanedandan kimin halife olacağı veraset kurallarına göre saptanmayacaktı. TBMM “ilmen ve ahlaken” en ergin (erşet) ve en iyi (eslah) şehzadeyi seçecekti.

Refet Paşa İstanbul’da

Bırakışma gereğince Doğu Trakya’yı İtilaf kuvvetlerinden teslim alacak olan Refet Paşa, en lüks Osmanlı yolcu gemisi *Gül-cemal* ile 19 Ekim günü Kabataş iskelesine çıktı ve “pek büyük” bir kalabalık tarafından coşkun bir sevinç ve heyecanla karşılandı. Kurbanlar kesildi. Halk “Yaşasın TBMM! Yaşasın şanlı ordu!” diye haykırdı. Çiçekler atıldı. Bütün İstanbul bayraklarla donandı. Fakat yine de Harington bu sevince “limon sıktı.” Paşanın yanında 104 jandarmadan oluşan maiyet bölüğünün gemiden çıkmasına izin vermediler. Refet, Harington’a ricacı olmak durumunda kaldı. Fakat bölüğün ertesi günü Sirkeci’de gemiden inmesi birçok cüm-büşe vesile oldu. Zaten Büyük Taarruz’dan beri İstanbul hemen her gün şenliklerle çalkalanıyordu. Bunlar sevinç kadar, rehin düşmüş İstanbul’un Türklüğünü haykırma gösterileriydi.

Refet de hemen her gün bir yeri ziyaret edip orada demeçler vererek şenlik ortamına katkı yapıyordu.

21 Ekim günü İtilaf komutanları Refet’i ziyaret ettiler. Refet onuruna yemek verdiler. Refet, Darulfünun’u ziyaret etti. Öğrenciler omuzlarında taşıdılar. Refet hakimiyet düşüncesi üzerinde durdu, meşrutiyete geri dönülmeyeceğini anlattı. Akşam Fatih Belediyesi’nde onuruna verilen yemeğe katıldı.

Demek ki Refet (ve herhalde genel olarak Ankara) hükümdarlı olduğu için meşrutiyete karşıydı; hükümdarsız, meclis hükümeti istiyordu.

22 Ekim’de Trakya’da il ve ilçelerin Türklere teslim tarihlerini saptayan protokol, Refet’le Müttefik komutanlar arasında imzalandı. O gün Refet yabancı gazete muhabirlerini, Keldani Cemaati temsilcisini kabul etti. Şark Mahfeli’nde ikinci seçmenlerle, göçmenlerle, Kız Öğretmen Okulu öğrencileriyle, yetimler yurdundaki öğrencilerle buluştu, demeçler verdi.

23 Ekim’de İtilaf generalleri toplantısına katıldıktan sonra Kadıköy Belediyesi’nde ziyafete gitti. Askerî Tıbbiye’yi, Çamlıca Sultanisi’ni, Beylerbeyi Askerî İdadisi’ni ziyaret etti. Akşam Fatih Belediyesi’nde ziyafete katıldı.

25’inde Refet’in demeci: Barıştan sonra Meclis’in yönetimi olacaktı. Egemenlik milletindi. Halifelik kutsaldı ve Osmanlı ailesine aitti. Cumhuriyet “hiçbir zaman” düşünülmemişti. Sovyet yönetimi de söz konusu değildi. Türkiye’nin sermayeye saygısı ve ihtiyacı vardı.

Sarihan, Refet’in gittiği her yerde özgürlük ve bağımsızlığa susamış İstanbul Türkleri tarafından gösterilerle karşılandığını, padişahlık aleyhine kamuoyu oluşturmaya çalıştığını belirtiyor (26/10). Bence bu, isabetli bir saptamadır. Ankara hükümeti Refet’i herhalde bu yönde görevlendirmiştir. Görev hem saltanatın temellerini yıkmak, hem de TBMM hükümetine destek sağlamaktır. Destek hem Saray ve Saraycılara, hem İtilafa, Yunanlılara karşı gerekliydi.

O gün (26/10) Refet’in programında Mülkiye ve Ticaret Yüksek Mektebi vardı. Bir de Şoförler Cemiyeti’nin düzenlediği 23 otomobille bandolu, jandarmalı İstanbul’u baştan başa gezen geçit resmi vardı. Refet’in verdiği demeçlerden birinde barıştan sonra da Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun yürürlükte olacağını belirtmesi dikkat çekiyordu.

İzzet Paşa Ne Diyor? (*Feryadım*)

İstanbul’a gelişinin ikinci günü Refet, İzzet’le uzun uzadıya görüştü (23/10). Görüşme üzerine İzzet’in kabineye sunduğu rapor:

1. Ankara-İstanbul ikiliğinin sonlandırılması zamanı gelmişti. Ama bu meşrutiyete, yani özgürlüğe aykırı biçimde olmamalıdır.

2. “Saltanat-ı Milliye” deyiimi, cumhuriyeti dışlamak şartıyla Avrupa’daki meşrutiyetler gibi olacaktır.

3. Şu farkla ki, kabine başkanı (başbakan) ve bakanlar (TBMM’de olduğu gibi) Meclisçe belirlenecekti. Bu, Damat Ferit gibi bir başbakanın iktidara gelmesi olasılığına engel olacaktı.

4. Bu esaslar çerçevesinde padişah bir bildiri ile TBMM’yi onaylarsa (tasdik) ona karşı geçmiş olaylar yüzünden oluşmuş olan güceniklik son bulacağı gibi, düşmanlar ve kötü niyetliler (erbab-ı husumet ve ağraz) çaresiz kalırlardı.

5. İkilik kalkınca iki hükümetin varlığı doğru olmayacağı için, İstanbul’daki hükümetin devam nedeni kalmazdı. Sadrazam istifa edince iş çözülmüş olurdu.

6. Meclis geçici değil, sürekli olacaktı.

Raporun devamında barış yapıncaya kadarki sürede geçerli olabilecek kimi formüller öneriliyordu. Birinde, Ankara’ya Babıâli vekillerinin çoğunun istifa ederek yerlerine Ankara ricalinden (devlet adamlarından) kişilerin getirilmesi önerilecekti. Bir başkası, konferansta İstanbul’un bir devlet adamının murahhas (delege) olarak bulunması ve görüşmelerin çetinleştiği noktalarda arabulucu rolü üstlenmesiydi. Başka bir düşünce, halifenin hak ve yetkilerinin ve özellikle barış antlaşmasının padişah (TBMM hükümetinde herhalde padişah bulunmayacaktı. İzzet’in halife yerine padişah demesi yanlış) tarafından onaylanıp onaylanmayacağının Refet ya da Bursa’daki rical ile görüşecek kişilerin sadrazam ve vekillerce görüşülmesiydi.

Bu rapor kabinenin bir alt kurulu olan Üçler Encümeni’ne havale olundu (23/10). İzzet, Encümeni “unutturma ve oyalama” için kurulmuş diye tanımlıyor. Encümen Maliye, Maarif, Adliye nazırlarından oluşuyordu. Refet daha sonra İzzet’le, sadrazamla, padişahla da görüşmüş, fakat bir sonuca ulaşamamıştı. Harbiye Nazırı Ziya Paşa’nın görüşmelerde bulunmak için Bursa’ya gitmesi de düşünüldü, fakat bu düşünceyi, kendisinin zaten her türlü görüşmeye yetkili olduğu gerekçesiyle uygun görmedi.

Bir de İstanbul'u Ankara'ya yaklaştırmak girişimi vardı. İzzet bunun için padişahın ağzından iki bildiri taslağı hazırlamıştı (*Feryadım*, 454-455). Bunlarda zafer övülüyor ve yegâne emelinin tahrip edilmiş “sevgili vatanın” saadeti, refahı için gayret etmek olduğu belirtiliyordu. Fakat kabine buna itiraz etti. İzzet şiddetli tepki gösterdi ve istifa etti. Arkadaşları onu vazgeçirdilerse de bu arada taslaklar Üçler Encümeni'ne havale edildi, yani kaynayıp gitti.

21 Ekim'de Yusuf Kemal, Yüksek Komiserlere gönderdiği notada, Yunanlıların Girit, Makedonya, Adalar ve Trakya'da Müslümanlara zulüm yapmakta oldukları anlatılarak, durdurulmalarını istedi. Anadolu Yunan işgalinden kurtarıldığına göre, Yunan egemenliğinin sürmekte olduğu yerler için başvurulmaktaydı.

22 Ekim'de Refet'in *Renin'e* (bağrış) demeci: Hükümet merkezi bundan böyle kıyılardan uzak bulundurulacaktı (İstanbul ?). İzmir ya da başka yere taşımak söz konusu değildi. Batı Trakya'da askeri harekât düşünülmüyordu. Hükümet reisi yoktu, egemenlik milletindi.

Akşam gazetesine göre Yunanistan nüfus mübadelesini kabul ediyordu. Konuyu görüşmek için Dr. Nansen Anadolu'ya geliyordu (22/10) (Milletler Cemiyeti'nde esir işleri yetkilisi).

İzzet Paşa, hükümete yazdığı tezkerede barış konferansına katılmalarının yararlı olacağını, anlaşmazlık ya da kesinti halinde arabuluculuk yapabileceklerini bildirdi (23/10).

Ankara hükümeti, henüz bir ticaret sözleşmesi imzalanmadığı için Sovyet ticaret binasının kapatılmasını istedi. Yaklaşan barış konferansı dolayısıyla acaba Ankara İtilafa şirin mi görünmek istiyordu? Nitekim Sovyet Büyükelçiliği, bunun Türk-Sovyet ilişkilerini, ciddi biçimde etkileyeceğini bildirdi. Öte yandan tuhaf bir tutarsızlıkla, 28'inde Türk-Sovyet ticaret ve konsolosluk konferansı toplanacaktı (24/10).

Eski Adalet Nezareti Müsteşarı Sait Molla'nın mahkemeden evrak çaldığı, mahkemeye baskı yaptığı, istediği kararları almayanları sürgün ettiği bir davada ortaya çıktı (25/10).

İsmet Paşa, Dışişleri Bakanlığı'na seçildi (20 çekimser, 155 kabul oyuyla). 31 Ekim'de delege seçilecekti (25/10). Sonyel'e göre,

Yusuf Kemal zeki bir tartışmacı, görüşmeci olarak tanınıyordu, fakat baş temsilci olarak gönderilemezdi, çünkü Ankara’da Doğu siyasetinin temsilcisi olarak tanınıyordu. Moskova Antlaşması görüşmelerinde baş temsilci olmuştu. Ayrıca önemli bir ameliyat geçirmiş olduğu için nekahat halindeydi (Sonyel II, s. 294-295).

Sonyel, İsmet’in niteliklerini özetliyor: sabırlı, azimli, çetin bir tartışmacı, gerektiğinde ağzı sıkı (ketum) davranmayı biliyordu. Kulağının ağır işitmesinden dolayı çabuk karar alma ve karşılık verme yeteneğinden yoksun izlenimi veriyordu. Fakat konuları uzun süre düşünüyordu. M. Kemal’in güvendiği bir insandı. Bu özelliğini açık yüreklilikle orduya veda iletisinde dile getirmişti.

emirlerine mutlak bir itimat ve emniyet ve hakiki bir muhabbet ve merbutiyet (bağlılık) beslemek şiarım olmuştur.” (İnönü II, s. 305). Bu sayede Lozan temsilciliği ve Başbakanlığı çok başarılı oldu.

Sovyet Elçiliği, Ticaret Bürosu’nun kapatılmasının Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyeceğini bildirdi. Anlaşılan, Lozan’a giderken Türkiye Dışişleri Bakanlığı Batı’ya bir miktar yaklaşma, bir miktar da Rusya’dan uzaklaşmak siyaseti gütmek istiyordu. Onca askeri ve parasal yardımda bulunan Rusya, haklı olarak güceniyordu (26/10). Muhtemelen Ankara’ya bu akli veren öteden beri Türk-Rus yakınlaşmasından rahatsız olan Fransa idi. O sırada Refet istemlerinin Ruslarla hiçbir ilgisi olmadığını belirtmekteydi (*İkdam*). Abdullah Zühtü (gazeteci) de Rusya’da liberal yöndeki köklü siyaset değişikliğini (NEP) vurguluyordu.

Lenin’in yabancı basına demeci: “Türk-Yunan Savaşı’nın sona ermesi, İngiltere ile anlaşma yapmamızı kolaylaştıracak. Barış konferansına çağrılmamız bizim için hayati değerdedir. Konferansın bütününe katılmak istiyoruz. Boğazlarda Türkiye’nin milli istekleri karşılanmalı. Boğazlar, savaş gemilerine kapalı olmalı.” İttifak Sovyetlere Lozan Konferansı’nın Boğazlarla ilgili oturumlarına katılabileceklerini bildirdiler (27/10).

İzzet Paşa, Cavit Bey’i ziyaretle konferansa birlikte gitmelerini önerdi. Cavit, padişah iradesiyle değil, Düyun-u Umumiye üyesi sıfatıyla konferans’a gitmeye hazır olduğunu bildirdi (27/10).

Cavit, Saray temsilcisi olarak değil, TBMM temsilcisi olarak da değil, emperyalistlerin bir organının temsilcisi olarak gitmeyi düşünüyordu.

Padişah nişan dağıtmaya devam ediyor. Bugün bir öğretmen, bir yüzbaşı, bir bakteriolog ve eşraftan birine nişan verdi (27/10).

M. Kemal'in *Le Petit Parisien* muhabirine Bursa'da demeci: "Biz ne Bolşevikiz ne de komünist. Biz milliyetperver ve dinimize hürmetkâriz. Biz halk hükümetiyiz. Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir ilgisi yoktur" (28/10). Buradaki "hiçbir" sözü M. Kemal'in devrimciliğinin derecesini, köktencilliğini gösteriyordu.

29 Ekim'de Tevfik Paşa'nın aracılığıyla Refet, Vahdettin'le 3,5-4 saat süren bir görüşme yaptı. 10 gün boyunca bütün İstanbul'u ayağa kaldırarak bayram havasına soktukten sonra, Refet'in nihayet Saraya gitmesi Vahdettin'i yıpratmak ve küçüksemek için belki bir taktik sayılabilir. Fakat herhalde İngilizlere yaslandığı için, onların desteğine güvendiği için, Vahdettin'in asabı kolay kolay bozulmuyordu.

Kişisel bağlılığını sunan Refet, Ankara'dan aldığı yönerge doğrultusunda hükümetin istifasını istedi. Bunu bir emrivaki sayan Vahdettin, isteği reddetti. TBMM'nin İstanbul'da denetimi kesilinceye değin Babiâli'nin devamından yana olduğunu belirtti. Yine görüşüp görüşemeyeceklerini sordu. Refet'in yanıtı: "Olmaz! Düşmanlarımın tenkidinden korkarım. Şimdi konuşmamızı uzattığımı bahane ederek beni tenkit edecekler." Bir itiraf: Ankara'da saltanatın kaldırılması ile bir halife seçilmesinin istendiğini söyledi (Sarıhan).

Sonradan Vahdettin'in anlattığına göre "hepimizin" korunması için yemin ettikleri Kanun-u Esasi'de belirlenmiş meşruti hükümdarlık yerine Refet daraltılıp sınırlanmış "sakat" bir hilafet öneriyormuş. Bunu kabul ederse ve bir telgraf ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu ve Ankara hükümetini tanıyacak olursa M. Kemal'i ikna edebileceğini söylüyormuş "bu ufak tefek adam."

Bu görüşme besbelli bir nezaket ziyaretindeki görüşme değildi. Çünkü 4 saat sürmüştü. Görüşmenin salt uzunluğu bile Vahdettin'in tahtına sarıldığını gösteriyor. Barıştan sonra TBMM hükü-

meti İstanbul'un denetimini ele geçirinceye kadar Babiâli'nin devamını istiyordu. Onun için hükümet istifa etmemeliydi. Yoksa İstanbul'da bir otorite boşluğu olurdu. Daha doğrusu, tek otorite İtilaf makam ve kuvvetleri olurdu. Bu arada Vahdettin Ankara'da saltanatın kalkması, fakat Halifeliliğin devamı formülü üzerinde düşünüldüğünü öğrenmiş oldu.

Dışişleri Bakanı İsmet, Meclis'te şöyle konuştu. "Diğer ordulardan ayırıcı tarafı bizim ordumuz milletin kendisidir (şiddetli alkışlar). Amaç, ordunun her ferdi tarafından anlaşılmıştır. Böyle bilinçli bir orduyu tarihimiz şimdiye kadar görmedi. Ordumuz, zamanın en büyük ordularından sayılır (şiddetli alkışlar) (30/10).

İsmet ordunun, tıpkı Başkumandan M. Kemal'in kendisi gibi, bir "irade küpü" halinde olduğunu söylemiş oluyordu. Balkan hezimetinden sonra Çanakkale öncesinde Türk ordusu bir "irade küpüne" dönüştürülmüştü. Dumlupınar'daki ordu, Çanakkale'deki ordunun bir devamıydı. Bu dönüştürme Balkan hezimetinin ezdiği *Türk Subayı*'nın büyük eseri idi.

Doğu Cephesi Komutanlığı sona eren Kâzım Karabekir de Meclis'te konuştu: "Milletimizin birliğini temsil eden Meclis'in yarattığı zaferle Doğu'da ve Batı'da asırlık zincirler nasıl kırıldıysa, bu zincirin İstanbul'daki son halkaları da kırılacaktır. Milli birliğimiz sayesinde ilim ve irfan ordularımız da yakında seferberliğe başlar." (30/10).

Karabekir Türk ya da Atatürk Devriminin öbür yönüne işaret ediyordu. Bu yön, Aydınlanma ya da Türk insanını en kısa zamanda Homo Ahretikus'luktan (ortaçağ insanı) çağcıl insana dönüştürme seferberliği idi. Bu seferberlik 1945'e değin sürecekti. Mimarı ve kahramanı Atatürk'ün önderliğinde *Türk öğretmeni* olacaktı.

Son işgalci Yunan askerleri de Doğu Trakya'dan ayrıldı. Bir yandan da onların yerini alacak Türk jandarması vapurla İstanbul'a, oradan da Trakya'yı, İtilaf kuvvetlerinden teslim almak için trenle Çorlu'ya intikal etti (30/10). 31'inde Edirne Valisi Şakir (Kesebir), Çorlu'da Doğu Trakya'nın yönetimini üzerine aldı. Edirne'ye Türk bayrağı çekildi. Şakir "Sevgili Trakyamızın fiili kurtuluşu bugün başlıyor" diye demeç verdi.

Rumbold'a göre padişah tahttan çekilmeliydi (31/10). Hamit Bey yüksek komiserlere sunduğu nota ile Lozan'a daveti kabul etti. İkinci bir notada Türkiye'yi temsil edecek ikinci bir hükümetin, yani Babiâli'nin çağrılmasını protesto etti. Bu davranış Mudanya Sözleşmesi'ne aykırıydı ve Ankara'nın Lozan'a katılmasına engel olabilirdi (Sonyel, II, s. 292). Buna karşılık Yüksek Komiserler Babiâli'nin de çağrılmış olduğunu birer notayla Hamit'e bildirdiler (31/10).

Hakimiyet-i Milliye son sözü söyledi. "Saray ve onun ihtiras vasıtası Babiâli" son kez millete ihanet etmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu çökmüştü (31/10).

Ertesi günü TBMM saltanatı kaldırdı, hilafetin devamına izin verdi. Yukarıda nasıl olduğunu anlatmıştım. Oturum çok heyecanlı geçmiş, karar büyük alkışlarla oybirliğiyle alınmıştı. Daha sonra İzmir'de Atatürk suikastçılarından biri olacak olan Ziya Hurşit "ben muhalifim" diye bağırarak halde o hengâmede dikkate alınmadı ve karar oybirliğiyle alınmış oldu (1/11).

Belki de bu karara tepki duyan Harington, üstüne hiç vazife olmayan bir iş yaptı, barış kesinleşinceye değin İstanbul'un İtilaf tarafından işgalinin devam edeceğini basına açıkladı. O gün Yunanlılar Edirne'yi boşalttılar. Trakya Genel Valisi Katahakis, hükümetine çektiği bir telle Trakya'yı teslim etme görevinden affedilmesini istedi, fakat merkezden yüz bulamadı (1/11).

Bu sırada Babiâli "biz ne olacağız" tartışmasına başlamıştı.

Vahdettin'in Padişahlığı Noktalanıyor

TBMM saltanata son vermişti. Daha önce Refet günlerce okul okul dolaşmış, büyük tezahürat ortamında Büyük Zaferi kutlamıştı. Muhtemelen saltanatsız hilafet formülünü de kafalara sokmuştu. 29 Ekim Saray ziyaretinde bunu padişaha açıklamış, fakat o bunu nefretle reddetmişti. Saltanatsız bir hilafeti galiba ölünceye kadar kabul etmedi. Sırtını İstanbul'u işgal eden İngilizlere dayadığı için sıkı durabiliyordu. Fakat bütün memleket sanki onu reddetmekte birleşmişti. Milletvekilleri, Babiâli ve Sarayı İstiklal Mah-

kemesi'nde yargılamaktan, hatta taşlanmalarından söz ediyorlardı (Bardakçı, s. 233).

4 Kasım'da Tevfik Paşa kabinesi son kez toplanarak istifa kararını verdi. Fakat tuhaf biçimde Tevfik kararlarını bildirmek için Saray'a gitmedi. Dolayısıyla yüzyıllardır sürmüş olan çekilen ya da azledilen sadrazamın padişaha mührünü geri vermesi işlemi yerine getirilmemiş oluyordu.

Bardakçı mührün geri verilmemesini usul ve geleneğe aykırı olduğu için eleştiriyor. Muhtemelen Paşa kamuoyunda, basında Vahdettin'in hain olarak değerlendirilmesinden etkilenerek, işbirlikçi damgasından çekinmiş ve onun için her türlü ilişkiyi kesmeyi uygun görmüştü.

İstifa etmeden önce Tevfik, Yüksek komiserlerle görüştü. Özellikle Rumbold'a danıştı. Konferansa temsilci göndermek ve istifa konusunda, fikrini sordu. TBMM'nin padişahlığı kaldırma yetkisi var mıydı? Rumbold, hükümetinin başka ülkelerin içişlerine karışmadığını söyledi! Daha önce Londra Konferansı'nda yaptığı gibi konferansa katılmayı, fakat sözü Ankara'ya bırakmayı tavsiye etti. Tevfik'in buna akli yatmadı. Koşullar çok faklıydı.

Tevfik, Fransız Y. Komiseri Pellé ile de görüştü. Ona istifaya hazırlandığını, görevleri kime bırakması gerektiğini sordu.

Daha önce (3/11) Saray'da padişahın huzurunda hükümetle toplantı yapılmıştı. Vahdettin saltanat konusunda diretti. Tevfik'e çekildiği konusundaki bütün "dedikoduları" yalanlamasını istedi. O gün nazırlardan Sait ve Tevfik beyler istifa ettiler. Vahdettin'in ısrarı yakışksız ve acınacak bir durumdu. O günkü Cuma selamlığında hutbenin yalnızca Halife-i Müslimin" adına okunması acı durumu ilan ediyordu.

İzmir'de Milli Saltanat Bayramı kutlandı, akşam fener alayı yapıldı (3/11). Alay Fransa'nın *Ernest Renan* zırhlısı yanından geçerken iki taraftan Türkiye ve Fransa için tezahürat yapıldı, 101 pare top atıldı, İzmir göklerinde uçaklar uçtu.

10 Kasım günü, Cuma Selamlığı töreni yapıldı. Vahdettin törene katıldı, fakat hutbede padişah olarak değil, yalnızca halife olarak selamlandı. Daha önce Vahdettin'in sadık savunucusu Ali Ke-

mal, Beyoğlu'nda berberdeyken kaçırıldı (5/11). İzmit'e götürüldü. Ankara'ya gönderilecekti, fakat götürüldüğü İzmit'te halk tarafından linç edildi. Bunun Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa tarafından kışkırtılmış olduğu, M. Kemal ve İsmet'in onaylamadığı söylenir. Vahdettin'in adamı olan Ali Kemal'in bu kanlı ölümünün onu ve yandaşlarını nasıl dehşete düşürdüğünü tahmin edebiliriz.

Salt saltanatın kaldırılması bile Saray ve Babiâli'yi sarsmışken, Ali Kemal'in kanlı sonunun onları büsbütün korkuttuğu tahmin edilebilir.

İstanbul'da Yönetim Değişikliği

Refet, Ankara adına yönetimi devraldı, yayımladığı talimatla İstanbul'un TBMM adına bir vilayet olarak yönetileceğini duyurdu. Belediye Başkanı Mehmet Ziyaettin'den Belediye Meclisi seçiminin yenilenmesini istedi. Babiâli'ye yerleşerek Vali Ziya Bey'den sadakat yemini aldı. İstanbul'daki devlet daireleri Ankara'ya başvurarak talimat beklediklerini bildirdiler. Polis Genel Müdürlüğü bir genelgeyle TBMM adına çalışacağını duyurdu. *Takvim-i Vekayi*'nin son sayısı çıktı (4/11).

Yüksek komiserler Hamit Bey'e nota verip Müttetiklerin Türkiye'nin Lozan'da birleşik bir delegasyonla temsil edilmesini istediler (4/11).

Cavit Bey'in not defteri: Bütün yabancılar hayret içinde, hükümet istifa etti, mahkemeler durdu. Yarın, öbür gün daireler kapanacak. Padişah yerinde oturmaya "inatkâr" (4/11).

İstanbul'da Millet Saltanatı Bayramı başladı. Yürüyüşler, mızıkalar, fener alayları. Gençler bayram dolayısıyla okullarını üç gün tatil ettiler (4/11).

İsmet, Yüksek komiserlere çektiği bir telle, Trakya'daki gibi İstanbul'da da yönetimin Ankara'ya intikal etmesi gerektiğini, bu amaçla birlikler görevlendirileceğini, işi kalmayan İtilaf kuvvetlerinin çekilebileceklerini bildirdi. Hamit de İstanbul'daki asayişin kendilerinden sorulacağını, bunun için önlemler alacağını söylüyordu (5/11).

Vahdettin'in tahttan feragat ettiği dedikoduları yayıldığından, Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa “yalan, yalan” diye demec verdi (5/11).

Müttefikler bu görüşü hemen reddettiler. Yayımladıkları bildiriyle Türkiye'nin işlerine karışmayacaklarını, ama işgalleri altındaki yerlerde asayişin onlara ait bir görev olduğunu duyurdular. Ayrıca Ali Kemal'in tutuklanmasını protesto edip serbest bırakılmasını istediler (6/11).

6 Kasım günü Vahdettin, Rumbold ve Elçilik Tercümanı Ryan'ı kabul etti. Bolşevik diye nitelediği Kemalistler bir çeşit hükümet darbesiyle hükümeti devirmişlerdi. Muhalifler ve Müslüman olmayanlar kötü durumdaydılar ve onların korunmasını İngiltere'ye bıraktığını söyledi. Ankara yalnız onun saltanatını elinden almamıştı, bütün dünya Müslümanlarının haklarını çiğnemişti. Onun için yerini terk etmeyecekti Kemalistler azınlıktı. Acaba İngilizler Ankara hükümetini ve onun İstanbul'da egemenliğini kabul edecekler miydi? İki yıl önce İngilizler kendisini koruyacakları sözünü vermişlerdi. Çekilse ya da çekilmese de, isterse onu güvenli bir yere, Mısır ya da Kıbrıs'a götürüp götürmeyeceklerini sordu. Rumbold götürebileceklerini söyledi, ama Mısır'ı hemen veto etti. Vahdettin onu tekrar görüp göremeyeceğini sorunca, görüşebileceklerini, ama olur olmaz aramamasını rica etti (6/11).

Bu arada muhtemelen Ali Kemal'in sonundan dehşete kapılan 150-200 padişahçı (ve/veya İngilizci) İngiliz Yüksek Komiserliğine sığınmış bulunuyorlardı. Komiserlik çareyi onları Taşkısla'ya yerleştirmede buldu. Bu insanlar İngilizlere yeterince yararlı hizmetlerde bulunmuş olmalı ki, bir gemiyle efendilerinin kaçtığı gün (17/11) Mısır'a gönderildiler.

Kaçmayı düşünen Vahdettin, Başmabeyincisi Ömer Yaver Paşa'yı görevlendirerek, son Sadrazam Tefvik'e gönderdi. Ona Riviera'ya gitmesini tavsiye etti. Anlaşılan, vicdanı rahat ve oğlu ayrıca iki İstiklal Madalyası kazanmış olan Tefvik, İstanbul'da kaldı. Kimse hesap vermeye zorlamadı onu (6/11). Nitekim M. Kemal 7 Kasım'da ona gönderdiği iletide son derecede saygılıydı. Ona borçlu olduğu “riayet ve hürmet”ten söz ediyordu (ATABE, c. 14, s. 105).

Tevfik Paşa yeni düzene mükemmel denilebilecek derecede uyum gösterir ve Vahdettin'e mührünü bile iade etmezken –başka bir Nazır Paşa– İzzet, anılarında Atatürk'e ve Devrimine karşı bir nefret abidesi olarak karşımıza çıkıyor. İzzet 1937'de öldü. 1930'larda Atatürk Devrimi, gören gözler için bütün görkemiyle ortaya çıktı-ğına göre İzzet herhalde anılarını 1920'lerde yazmış olmalı.

İzzet Paşa

Bundan önceki ciltte, İzzet'i M. Kemal'in önderlik konusunda rakibi olarak ele almıştım. İzzet mektepli (Harbiyeli), üç yıl Al-manya'da staj yapmış, Goltz Paşa'nın Harbiye'de asistanlığını yap-mış parlak bir subaydı. O denli başarılıydı ki onu sürgün eden Abdülhamit bile onun hizmetinden yararlanmak durumunda kal-mıştı. Hanedana bağlılığı yüzünden ondan hoşlanmayan İttihatçı-lar da onu Babiâli Baskını ardından başkomutan yaptılar. Balkan hezimetinden sorumlu tutulan kıdemli mektepli subayların tasfiye-sinde istisna edilen az sayıda komutandan biri oldu. Dünya savaşı yenilgiyle sonuçlandığında, mutlakiyet düzenine geçilirken kısa bir geçiş döneminde “doğal olarak” sadrazam yapıldı.

İzzet'i onulmaz bir M. Kemal düşmanı yapan olay, Sevr'in imzalanmasından sonra onun az yumuşatılmış bir uyarlamasını Ankara'ya kabul ettirmek için Babiâli'nin bir heyetinin başında Müttetiklerin onayı ile Anadolu'ya gelmesi oldu. M. Kemal'le Bile-cik'te buluştular (5 Aralık 1920). (Müttetikler Sevr'den kimi ufak tefek ödünler vermenin zorunlu olduğunu görüyorlardı.) Bilindiği gibi M. Kemal, İzzet ve heyetini Ankara'ya “kaçırdı”, Mart başı-na kadar, 2 ay Ankara'dan ayrılmasına izin vermedi: “... İstan-bul heyetini, arzuları hilafına tevkif etmişim” (*Nutuk*). M. Kemal yumuşatılmış da olsa Sevr'i uygulamaya hazır rakip bir iktidarın temsilcileri olan bir heyeti Misak-ı Milli uğruna tutuklatmıştı. Hatırlı “misafir” muamelesi yanında heyete şerefli bir çıkış yolu gösterildi. Başka bir oldubittiyle, heyetin Milli Mücadele'ye katıl-dığı duyuruldu. Bütün bu muameleden fena halde kırılan (“gururu çizilip ruhu parçalanan”) İzzet, gördüğü izzet ve ikrama rağmen

serbest kalınca Ankara’da kalmayı reddettiği gibi, M. Kemal’den nefret etti (Kocahanoğlu, s. 422).

Anılarında M. Kemal’e hemen hiçbir olumlu puan vermiyor.

“Bütün arzu ve ümitlerim iki taraf, yani Yunan ordusuyla Kuva-yı Milliye birbirine şartlar dikte etmekten acizken, uygun bir barış imzalamaya yönlendirmek ve ikna etmek ve devletin birlik ve bağımsızlığını bunun şartları cümlesine sokmaktan ibaretti. Ne çare ki içten beklediğimiz ve ortaya çıkmasına olanca gücümüzle yardım ettiğimiz muzafferiyet elimizden her silahı aldı (*Feryadım* II, s. 275).”

İzzet’in bu cümleleri pek açık sayılmaz. Ama galiba bir Türk-Yunan güç dengesini arzuluyor. Bu denge, anlaşılan, padişahlığın ve Babıâli’nin devamını sağlayacaktı (Ama zafer olmadan “devletin birlik ve bağımsızlığını sağlamak” nasıl olacaktı?).

Şu sözleri psikolojisini açıklıyor: “Görev aldığım büyük küçük askeri görevler ve savaş ve siyaset badirelerinde galip ve başarılı olmuşken son anlarda öğrenci ve yaverlerime yenildim. Hasta, benim ve arkadaşlarımın elinde bitti. Ben de kazandığım mertebeden düştüm” (s. 275).

M. Kemal hakkındaki yargısı: “Mustafa Kemal Paşa’ya gelince, pervasız ve cüretli olduğu kadar, haris ve müttekebbir (kibirli) olan bu zatın bütün hanedanın her şeyine, saraylarına vâris olmak, memlekette kendisinden büyük bir makam sahibi bırakmak düşünce hırsıyla hareket ettiğinde şüpheye yer yoktur” (s. 242).

İzzet’in bu tahlili maalesef şımarıkça dedikodu düzeyindedir.

Padişahın İstanbul’da Son Günleri

Komiserler toplanıp idarenin kendilerinden sorulacağına karar verdiler ve Hamit’i uyardılar. Onları en çok rahatsız eden, gümrük vergisinin yüzde 11’den ansızın yüzde 55’e çıkarılmasıydı. Piyasa da etkilenmiş, 7 Kasım’da tuz ve şeker bulunmaz olmuş, kimi fırınlar kapalı kalmıştı. Ortalıkta bir panik havası esiyordu. Komiserler itiraz ettiler (7/11).

Ankara’da işgal bölgelerinden getirilen Rumlardan 8’i vatan hainliği suçlamasıyla asıldı (8/11).

Curzon, Fransızlara, Lozan’a anlaşarak gitmezlerse katılmayacaklarını bildirdi. Sonuçta dediği oldu, Müttefikler Türkiye’ye karşı cephe birliği yaptılar (11/11).

Başyaver Ömer Yaver Paşa, Refet’i ziyaret etti (11/11).

Müttefik Yüksek Komiserleri Ankara’ya İstanbul’un işgalleri altında olduğunu, dolayısıyla kendilerinden habersiz yapılacak idari uygulamaları kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Rauf imzalı nota buna itiraz etti (12/11).

Ayın 13’ünde Harington, Vahdettin’e haber gönderdi. Durum “kötüydü.” İsterse kendisini *Malaya* zırhlısıyla Malta’ya götürebilirler, “durum düzelince” ülkesine dönebilirdi. Sanki sağanak sırasında şemsiye teklif ediliyor gibiydi.

Bu sırada Vahdettin’in ilginç ve biraz da esrarengiz bir hamlesi var. Ömer Yaver’i Refet’e göndererek M. Kemal’le haberleşmek istediğini bildirdi (13/11). Tel, mektup, ya da Refet aracılığıyla olabiliirdi. M. Kemal öneriyi kabul etti ama haberleşmenin yazılı olmasını istedi. 14’ünde bunu Refet, Ömer Yaver’e bildirdi. 15’inde yanıt tekrarlandı ama kaçma senaryosu içinde gürültüye gitti. Acaba Vahdettin, M. Kemal’e ne diyecekti?

Ankara’ya gelen habere göre 25 “hain” bir İngiliz vapuruyla Mısır’a kaçtılar. İçlerinde Şeyhülislam Mustafa Sabri, Konyalı Zeynelâbidin, Gümülcinelî İsmail de varmış (13/11).

15’inde Vahdettin, Harington’a haber göndererek hayatının tehlikede olduğunu bildirdi ve yardım istedi. Harington ve İşgüder Henderson yardımcı olmaktan başka çare olmadığına karar verdiler. İngilizlerle görüşen Vahdettin’in doktoru Reşat, padişahın başvurusunu doğruladı. Cuma günü (17’si) kaçış günü olarak saptandı. Harington yazılı başvuru üzerinde ısrar edince, bu arzu da yerine getirildi.

XX

Sonuç

Yabancılarla Birlikte Yaşama Yeteneği

Ne yazık ki insan topluluklarının bir bölümü yabancılarla birlikte yaşama yeteneğinden yoksundur. Başka dil konuşan, başka dinden olan, farklı toplumsal örgütlenme biçimine mensup –örneğin göçebe-yerleşik, köylü-kentli gibi– insan toplulukları farklı özellikleri dolayısıyla birbirlerinden hoşlanmayabilirler. Bu hoşlanmama ileri derecelerde olup geçimsizlik, nefret derecelerine ulaşabilir.

Hristiyanların, yüzyıllarca Osmanlı egemenliği altında kaldıktan sonra Osmanlı egemenliğinden kurtulur kurtulmaz, tam teşkilatlı Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan olarak ortaya çıkabilmiş olmaları Osmanlıların yüksek derecede birlikte yaşama yeteneğinin somut kanıtıdır. Rumeli bir Yunan, Sırp, Bulgar yurdu olduğu kadar bir Türk yurduydü. Bugün Rumeli'nin, Türkiye sınırları içinde kalmış olan bölgeler dışında Türk yurdu olma niteliğinin büyük ölçüde sönümlenmiş olması ise Balkan Hristiyanlarının

birlikte yaşama yeteneğinin ne denli zayıf olduğunun kanıtıdır. Türkler kovularak, baskıyla, öldürülerek “seyreltilmişlerdir.” Sevr Antlaşması uygulansaydı Anadolu da Rumeli gibi Türk yurdu olma niteliğini yitirecekti. Hatta belki bir süre geçtikten sonra Rumeli ve Anadolu, Endülüs gibi Müslüman ve Türk niteliğini tümüyle yitirecekti.

Müslümanlar kendilerini korumak için Hıristiyanların ırkçılıklarına karşı kimi önlemler alabilirlerdi. Örneğin Hıristiyanları asimile etmeye kalkışabilirlerdi. Ya da Hıristiyanların kendilerine yaptıklarını onlara yapabilirlerdi. Ama bunları ya da başka önlemleri uygulamadılar. Garip bir tevekkül ile Müslüman Türkler yok edilişlerine adeta seyirci kaldılar. Örneğin Hıristiyanların, Müslümanlığı dinden bile saymadıklarının farkında değilmiş gibi davrandılar. Bunu merak bile etmiyormuş gibiydiler. Yüzyıllarca Arapça, Farsça dışındaki yabancı dilleri öğrenmemeleri bu tuhaf ilgisizliğin, meraksızlığın başka bir örneğiydi.

Hatırlıyorum, bir tarihte Sultanahmet’te İbrahim Paşa Sarayı’nda geçmişte Türkiye-Polonya ilişkileri üzerine bir sergi gezmiştim. Serginin Türkiye bölümünde çinilerimiz, kapkacak, halılarımız, silahlar sergilenmişti, fakat Türklerin Polonya ile ilişkileri hakkında pek bir şey yoktu. Polonya bölümünde ise Türkiye’ye gelmiş olan Polonyalıların incelemeleri, eskizleri, yapmış oldukları resimler, hatta namazın nasıl kılındığını gösteren çizimler vardı. Çıkan sonuç şuydu. Polonyalılar buralara gelmiş –gelmiş olmakla kalmamışlar– bizi incelemişlerdi. Oysa biz oralara gitmiş, fakat gittiğimiz yerleri zahmet edip incelememiştik. Tabii Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’si önemli bir istisnadır. Ne yazık ki bu istisnalar azdır. Müslümanların “diyarı küfre” ilgisizliği bir ölçüde ahir zaman (son) dini diye İslamiyetin öbür dinlerden üstünlüğüne inancın verdiği bir rahatlık, daha doğrusu gafletten kaynaklanıyordu.

Yukarıda yazdığım şeylerin M. Kemal’in tamamen farkında olduğunu tahmin ediyorum. Bu farkındalığın davranışlarını belirlediğini düşünüyorum. Çünkü M. Kemal okumaya tutkun bir insandı. Her fırsatta okuyordu. Okuduğu kitaplar hemen hep onun devlet adamlığını, devlet kuruculuğunu, kurtarıcılığını bes-

leyebilecek kitaplardı. Özel kitaplığındaki kitap sayısı 4.289 idi. Konu bakımından tasnif edildiğinde en çok olanı tarih kitaplarıydı: 879. Sonra edebiyat (535), dil ve dilbilim (397), askerlik (261), siyasal bilimler (197). Gittikçe azalan miktarlardaki kitaplar: Güzelsanatlar (195), coğrafya (193), uygulamalı bilimler (187), ekonomi (139), felsefe-psikoloji (109), pozitif bilimler (104), eğitim (101), toplumbilim (75), biyoloji (33) vb. (Ş. Turan, *Atatürk*, s. 63).

Müslümanların İspanya'dan kovulması stratejisinin adı İspanyolca *Reconquista* (Rekonkista, yeniden fetih) idi. Türklerin Rumeli ve Anadolu'dan kovulmaları stratejisinin adı ise daha kibar: Doğu Sorunu (*Question d'Orient*). Müslümanlar (Araplar ve Türkler) Fas'tan Moğolistan'a kadar çöl ya da çölümsü muazzam bir alana egemen olmuşlardı. İki noktada (İspanya ve Anadolu-Rumeli) çölden çıkıp Avrupa'nın verimli bölgelerine yayılmaya kalkıştılar. İspanya'ya 800 yıl egemen olduktan sonra Araplar oradan tamamen silindiler. Balkan Savaşı ile Türkler, Rumeli'den kovulmak üzereyken ve Sevr Antlaşması'yla Anadolu'dan da kovulacakken Kurtuluş Savaşı ile Anadolu'yu kurtardılar ve kısmen Rumeli'ye, İstanbul'a tutunabildiler.

M. Kemal yaşamsal bir bağla Doğu Sorunu ile ilgiliydi. Onun ilgisini çeken bir kitabın adı:

Tollemache Sinclair, *Rusya ve Türkiye Hristiyanlarının Savunması; bu arada 1686'dan Ağustos 1877'ye kadar Doğu Sorununun bir Özeti; En İyi Çözüm Yunan İmparatorluğunun Yeniden Kurulması* (Londra, 1878). Bu sırada M. Kemal'in defterine düştüğü not: "Bütün Avrupa Türkler karşısında!" (Ş. Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısı*, s. 49). Doğu Sorunu'nu çok güzel özetleyen bir söz.

Türklerin ve bütün Müslümanların Büyük İskender'in modeline uygun olarak başkalarıyla birlikte yaşama yeteneklerini ve Batılıların ırkçılık ve etnik temizlik yandaşlığını mükemmel biçimde anlatan değerli bir roman ve yazar var: Louis de Bernière, *Kanatsız Kuşlar*. Roman, Batı Anadolu'da 1919'da başlayan Yunan istilasının ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın insanlık dramını anlatıyor.

Atatürk Bir İrade ve Kararlılık Anıydı

M. Kemal bir irade anıydı. Tartışmayı, düşünceleri tokuşturmayı çok seviyordu. Sofrası bir forum idi. Fakat ulaştığı temel sonuçlar konusunda hiç kararsızlık, tereddüt göstermezdi. En temel ilkesi yurt sevgisi, yurtseverlikti. Türk halkı az gelişmiş, cahil olabilirdi. Fakat bu onun kusuru değil, kötü yönetimin kusuruydu. Yurtseverliğin gereği Türkleri en kısa zamanda bu durumdan kurtarmaktı. Avrupalıların, Türkleri Rumeli ve Anadolu'dan kovmak niyetini apaçık gördüğü için M. Kemal devrimciydi. Hem de kökten devrimciydi ve başkaları iktidara geldiklerinde işi savsaklayabileceklerini bildiği için acele ediyordu. Devrim karşıtlarının çok olduğunu hesaba katarak dikkatli olmak gerektiğinin de farkındaydı. *Nutuk*'ta şöyle diyor: “Ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim (duyumsadığım) *büyük tekâmül* (gelişme) *istidadım*, bir *milli sır* gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey bütün heyeti içtimaiyemize (toplumumuza) tatbik ettirmek *mecburiyetinde idim*” (s. 16). (Birinci ve üçüncü vurgu benimdir).

Atatürk'ün milli sırrı devrimciliğinin köktenliğiydi. İçinde harf devrimi de, şapka devrimi de, laiklik devrimi de vardı. Her şeyden önce Cumhuriyet devrimi vardı. Bu kadar köktenciliği (radikallliği) kabul etmesi için Türklerin Atatürk'e olağanüstü bir hayranlık, bir büyülenme duygusu beslemeleri gerekiyordu. Bu hayranlığı M. Kemal'in olağanüstü zaferi sağlayacaktı. 30 Ağustos zaferiyle Yunan ordusu üç günde yerle bir edilmiş, yürüyen, koşan ordunun 9 gün sonra İzmir'i kurtarması mucizesi gerçekleşmişti. Avrupalılar şok olmuşlardı. Türkler de şok olmuştu. Bu çifte şokun birincisi, savaşız Doğu Trakya'yı ve Lozan'ı sağladı. İkincisi kökten bir devrime itiraz olasılığını kaldırdı. Atatürk bunların hepsini planlamış ve *milli sır* olarak saklamıştı. Atatürk'ün çelik iradesi Türk ordusunu bir elektrik akımı gibi sarmış, onu kanatlandırmıştı.

Atatürk'ün Talihi: İç Dünyasıyla Dış Görünüşü Arasındaki Uyum

İnsanların çok kez karakterleriyle dış görünüşleri arasında uyumsuzluk vardır. Örneğin çok halim selim kişiliği olan birisinin doğuştan, ya da yanma, yaralanma sonucu son derecede korkunç bir görünüşü olabilir. Ya da tersi: korkunç ve gaddar bir insanın çok masum, güzel bir yüzü olabilir. Bebek yüzü katil denen kimi insanlardan söz edilir.

Atatürk'ün talihi, içi dışı birdi. Devlet adamı olarak bir dâhi, yurtseverlik olarak bir irade anıtıydı. Dış görünüşüne gelince, yakışıklıydı ve bir irade anıtı olduğu yüzünden okunuyordu. Sanırım 1981'deydi; Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılını anmak için Ankara'da uluslararası bir kongre toplanmıştı. Çağrılanlardan biri Atatürk zamanında Ankara'daki Arjantin Elçisi Blanco Villalta'nın oğluydu. Babası Türkiye hakkında bir kitap yazmıştı. Bu Türkçeye çevrilmiş, Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştı. Oğlu Kongre'de bir bildiri sundu. Babası Ankara'da elçiyken o da Ankara sosyetesinde yerini almış, babasıyla katıldığı davetlerde Atatürk'ü görmüştü. Bildirisinde vurguladığı, Atatürk'ün göz ve bakışlarının etkililiği idi.

Başka örnekler de var: “Bebekleri en garip ve esrarengiz maddenlerden yapılmış bir çift gözün; mavi, sarı, yeşil ışıklarla aydınlattığı asabi bir çehre...” (Ahmet Haşim).

“... bazen mavileşen, bazen gri bir renk alan gözlerinin çelik akisleri vardı... Bu adam; zaferi tevazu ile tutabilecek kudrette idi.” (Fransa Elçisi Kont de Chambrun).

“İnsanı teslim alıcı gözlerinde Gazi'nin fevkalâde önderlik kuvveti vardı.” (Amerikalı gazeteci Gladys Baker).

“... Rengi kâh mavi, kâh sincabi olarak eşsiz bir şekilde değişen hareketli gözlerinin cazip ifadesiyle beni hayrette bıraktı.” (ABD'nin Ankara Elçisi General Sherri)

(Soyak I, s. 3-5).

Vahdettin'in Hesapları

Burada Cihan Savaşı yenilgisi üzerine Vahdettin'in nasıl hesaplar yürütmüş olabileceğine bakalım. Görünüşe göre yenilgiden yararlanarak Meşrutiyet Devrimi'ni sıfırlamak, mutlakiyeti geri getirmek istiyordu. Yani en başta Devrimi gerçekleştirmiş olan İttihat ve Terakki'den kurtulmak peşindeydi. Yenilgiye rağmen bu iş kolay değildi. İT'ye karşı bir kuvvete dayanması gerekiyordu. O kuvvet İngiltere idi. İngiltere savaşta çok yıprandı ama yine de Amerika'dan sonra dünyanın en güçlü ülkesiydi. En güçlü donanma, başta koskoca Hindistan, en çok sömürge onundu. Ve amansız bir İT düşmanıydı. O konuda Vahdettin'le İngilizler tıpatıp benzeşiyorlardı.

30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışması imzalandı. Osmanlı'yı Almanya'nın yanında savaşa sokan ve savaşı yönetmiş olan İT'nin önderleri, başta Talat, Enver, Cemal paşalar 1 Kasım gecesi bir Alman gemisiyle Rusya'ya kaçtılar. 13 Kasım'da 100 gemiyle İtilaf donanması İstanbul'u işgal etti. Meydan boş kalmıştı. Vahdettin, Mebusan Meclisi'ni dağıttı ve hükümetin başına kız kardeşinin kocası, yani eniştesi İngilizci Damat Ferit'i getirdi. Ferit, İT'lilerin ileri gelenlerini tutuklatmaya, tehcir sorumlularını idam ettirmeye başladı.

Bu aşamada Vahdettin, İngiltere'yle ilişki kurmak için etkin bir çaba gösteriyordu. En ilginç 30 Mart 1919'da D. Ferit eliyle İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a sunduğu anlaşma taslağı idi. Toprak konusunda özerk ya da bağımsız olacak bir Ermenistan dışında toprak yitimi kabul edilmediği gibi, Bulgaristan'dan toprak alınacaktı. Buna karşılık Boğazlar İngilizlerin denetimi altında olacak, nezaretlerde İngiliz müsteşarlar olacak, seçimler onların denetimi altında yapılacak, her vilayette 15 yıl süreyle valilere danışmanlık yapacak İngiliz başkonsolosları bulunacaktı. 15 yıl boyunca asayiş sağlamak ve Osmanlı bağımsızlığını korumak için İngilizler gerekli görecekleleri yerleri işgal edeceklerdi. Bu kadar boyunduruğa hazır olan padişah, dış siyaseti yönetmekte "mutlak" serbestlik istiyordu. Acıklı ve/ya da komik.

Oysa İtilaf Devletleri Sevr ve Üçlü Anlaşmayla, Türkler için feci bir barış hazırlığı içindeydiler. ABD'nin bu konudaki tavrı, dolayısıyla Ermenistan konusunda oynayacağı rol uzunca süre belli olmadığı için, Osmanlı barışı (Sevr) gecikmişti. Ama yine de Yunan, ordusunu 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkararak dışlerini göstermişlerdi.

Yine de Vahdettin İngilizlere yaranabileceği konusunda iyimserdi. Yunan işgali ve zulmü Kuva-yı Milliye hareketini tetiklemiş bulunuyordu. Vahdettin, Kuva-yı Milliye'nin aleyhinde, dolayısıyla Yunan işgali ve zulmünden yana etkin tavır aldı. Bu amaçla Kuva-yı Milliye'ye içsavaş açtı. İlk hamle olarak Sivas Kongresi'ni basması için Harput Valisi Ali Galip'i görevlendirdi. Böylece M. Kemal ve arkadaşları etkisiz hale getirilecekti. Fakat kumpas ortaya çıktı. Bundan sonraki başlıca içsavaş hamleleri Anzavur, Düzce-Bolu, Yozgat Çapanoğlu, Konya Delibaşı Mehmet isyanlarıydı. Konya isyanının bastırılması (16 Ekim 1920) içsavaşta Vahdettin'in, Damat Ferit'in kesin yenilgisiydi.

Vahdettin'in Kuva-yı Milliye ve TBMM ordusuna karşı savaş yapması, Yunanistan ve İtilaf Devletlerinden (başta İngiltere), yani düşmandan yana bir hareketti ve vatan hainliği idi.

Amerika'nın barış sürecinden çekildiği anlaşılınca, İtilaf barış konferansı hazırlıklarına girişti. Vahdettin'in onlara ve başta İngiltere'ye bütün yaranma çabalarına rağmen, acı gerçek ortaya çıktı: İtilaf, Osmanlı'nın savaş müttefiklerine çok ağır barış koşulları dayatırken, Osmanlı'ya daha da ağır, idama benzer koşullar uygun görmüştü. Antlaşmayı kabul ettirmek, insanların gözünü korkutmak için İstanbul'da İngilizler, 16 Mart 1920 şiddet gösterisini tezgahladılar ve Damat Ferit'i iktidara getirttiler. Fakat barış koşulları o denli ağırdı ki, Vahdettin için bile bunları imzalamak söz konusu olmadı. Bunun üzerine İtilaf, Osmanlı'yı yola getirmek için zebanilerini, yani Yunan ordusunu harekete geçirdi (22 Haziran 1920). Önce İzmir-Manisa-Ayvalık olan işgal bölgesini, Kuva-yı Milliye'yi ezerek kısa zamanda Yalova-Bursa-Uşak-Buldan'a genişlettiler. İstanbul hükümeti pes ederek Sevr'i imzaladı (10 Ağustos 1920). Yalnız Türk ordusu Ermenistan'ı yenilgiye uğrattınca

(17 Kasım 1920) hava değişti ve Sevr'i yumuşatma gündeme geldi. Vahdettin böylece imzalanmış Sevr'i onaylamaktan kaçabildi.

İngilizlerden bunca kazık yiyen Vahdettin, yine de onlara bağlı kalmak ve ülkeden kaçarken de onlara sığınmak onursuzluğunu gösterdi.

Önce Çerkez Ethem ve sonra er, erbaş bakımından yoktan var edilmekte olan Türk ordusu ağırlığını koydukça (bu arada milliciler içsavaşı kazanmış bulunuyorlardı) İstanbul ve Ankara'nın yani devlet başkanlığı (padişah ve halife) ile Meclisin (millicilerin) işbirliği gündeme gelmeye başladı. O işbirliği Çanakkale'de ve öbür cephelerde harikalar yaratmıştı. Bir ara Velihaht Abdülmecit'in Ankara'ya kaçması düşünüldü. 16 Temmuz 1919 layihasında (andıç) Abdülmecit milli birlik hükümeti önermişti. O sırada Abdülmecit ile Vahdettin'in arası bozuktu. İngilizlerin böyle bir gelişmeden ne denli ürktükleri, karşı oldukları tahmin edilebilir. Ama sonra Abdülmecit ve Vahdettin yakınlık kurdular, hatta Vahdettin'in kızı Sabiha, Abdülmecit'in oğlu Ömer Faruk'la (5 Aralık 1919) evlendi. Yani Abdülmecit'in Anadolu'ya kaçması lafta kaldı.

Lafta kalmayan bir girişim Ömer Faruk'un gizlice İnebolu'ya gitmesiydi (26 Nisan 1921). Olasılıkla Vahdettin biliyordu damadının girişimini, hatta belki bunu kendisi de düzenlemiş olabilir. Doğu cephesindeki zaferden sonra Batı cephesinde de çifte zafer (I. ve II. İnönü) kazanmış olan Ankara'ya bu şekilde ihtiyatlıca katılmak iyi bir yatırım sayılabilirdi. Fakat zafer yoluna girmiş olan M. Kemal'in böyle bir desteğe ihtiyacı yoktu. Ayrıca, kafasına koyduğu devrim yoluna gölge olabilirdi. Onun için şehzadeyi nazik bir biçimde İnebolu'dan geri çevirdi. Görünüşte hanedanı kollayan bir gerekçeyle: Ankara'ya gelmesi hanedanda ikilik çıkarabilirdi. Fakat Saray'la işbirliği kapısı da açık tutuluyordu. Hanedanın hizmetlerinden yararlanılacağı günler gelecekti. Faruk vatan sevgisi gereği o günleri İstanbul'da beklemeliydi (ATABE, c. 11, s. 150).

Bir süre önce Saray'ın Ankara'ya bir yaklaşma girişimini görüyoruz. 26 Ocak 1921'de İtilaf, Londra'da bir barış konferansı çağırısı yaptı. Konferans 21 Şubat 1921'de başladı. İstanbul hükü-

metninin murahhası Sadrazam Tevfik Paşa söz hakkını TBMM murahhası Bekir Sami'ye bıraktığını açıklayarak kendisini adeta sildi.

İçsavaşın Konya'da yenilgiyle sonuçlanmasından sonra Ankara-İstanbul ilişkileri uzlaşma-uzlaşmazlık arasında yalpalamıştır. Bana öyle geliyor ki Vahdettin'in damadı, Ulviye Sultan'ın eşi İsmail Hakkı'nın 27/28 Ocak 1922 gecesi karısına bir mektup bile bırakmadan Ankara'ya kaçıp Türk ordusu saflarına katılması, Vahdettin'in Ankara düşmanlığını kesinleştirmiş olan bir gelişme olmuştur.

Sakarya Zaferi çok önemli bir başarıydı, fakat zaferden sonra İtilafın barış planı reddedilince gerek siyasette, gerekse cephede bir durgunluk egemen olmuştu. Barış sürecini hareketlendirmek için Ankara, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'i Avrupa'ya göndermeye karar verdi. Fakat girişimin etkili olması için onun temaslarında İstanbul hükümeti adına da konuşuyor olması gerekiyordu. Yani Londra Barış Konferansı'ndaki senaryonun yinelenmesi isteniyordu.

Bu amaçla Yusuf Kemal 15 Şubat 1922'de İstanbul'a geldi. Sadrazam Tevfik ve Hariciye Nazırı İzzet paşalarla görüşmelerinde, onlar Yusuf Kemal'in Avrupa'da İstanbul hükümeti adına da konuşmasını kabul ettiler. Fakat verilen bu yetkinin Padişahça da onaylanması gerektiğini söyleyerek, Saray'dan randevu ayarladılar (20 Şubat). Yusuf Kemal padişahın TBMM'yi tanımasını istedi. Vahdettin gözlerini kapatmış ve uzun bir sessizliğe bürünmüş; öyle kalmış. Yusuf Kemal herhalde cevap olumsuz diye müsaade istemiş.

Nitekim Yusuf Kemal, İtilaf başkentlerine vardığında bir de ne görsün? İzzet Paşa ondan hemen önce, ya da hemen sonra aynı kentlerde boy gösteriyor. Demek ki Vahdettin en sivri biçimde Ankara'dan bağımsızlığını, hatta karşıtlığını vurgulamış oluyordu.

İnsanı dehşete düşüren başka bir olay, Vahdettin'in içsavaşı başlatıp yürüterek tescil edilmiş olan vatan hainliğinin başka bir örneği: Yusuf Kemal'in misafir kaldığı kâtibi Kemal Bey'in kaynatasının evindeki valizden gizli belgeleri çaldırmasıdır. Bunların fotoğraflarını çektirip İngilizlere ulaştırmış (Sonyel II, s. 220).

Özet Kaynakça

- Adivar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı* (İstanbul, Cumhuriyet Yay., 1998).
- Ahmet İzzet (Furğaç), *Feryadım II* (İstanbul, Nehir Yay.,1992).
- Atatürk, Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (ASD).
- Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*. (1961).
- Atatürk'ün Bütün Eserleri* (Kaynak Y.).
- Ayışığı, Metin, *Mareşal İzzet Paşa* (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997).
- Bardakçı, Murat, *Şahbaba* (İstanbul, İnkılâp Yay., 2006).
- Bernières, Louis de, *Kanatsız Kuşlar* (İstanbul, Altın Kitaplar, 2004).
- Çetiner, Yılmaz, *Son Padişah Vahdettin* (İstanbul, Milliyet Yay., 1993).
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet* (İstanbul, İletişim Yay., 1994).
- Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, (İstanbul, Derlem Yay., 2010).
- Erkal, Şükrü, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi*, IV (Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1984).
- Evans, L., *United States Policy and the Partition of Turkey* (Baltimore, Johns Hopkins, 1965).

- Goloğlu, Mahmut *Cumhuriyete Doğru, 1921-1922* (Ankara, Başnur Matbaası, 1971).
- İnönü, İsmet, *Hatıralar* (Ankara, Bilgi Yay., 1985).
- Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz* (İstanbul, Emre Yay., 1995)
- Kocahanoğlu, Osman Selim, *Atatürk-Vahdeddin Kavgası* (İstanbul, Temel Yay. 2014).
- Mango, Andrew, *Atatürk* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004).
- Medlicott, W. N., B. Dakin *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, vol. XVII (1970).
- Okday, İsmail Hakkı, *Yanya'dan Ankara'ya* (İstanbul, Sebil Yay., 1975).
- Owen, Frank, *Tempestuous Journey* (Hutchinson, 1954).
- Sarihan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV* (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1946).
- Server Feridun (Tamilli), *Anayasalar ve Siyasal Belgeler* (İstanbul, Aydın Güler Kitabevi, 1962).
- Smith, Michael Llewellyn, *Yunanistan'ın Anadolu Hayali, 1919-1922*, (İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2017).
- Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987).
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar* (İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yay., 1973).
- Turan, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar* (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1982).
- Turan, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk* (Ankara, Bilgi Yay. 2004).
- Yerasimos, Stefan, *Türk-Sovyet İlişkileri* (İstanbul, Gözlem Yay., 1979).

DİZİN

- ABD 9, 14, 16, 38, 40, 77, 78, 80, 93, 120, 132, 137, 169, 172, 203, 205
Dışişleri Bakanlığı 171
Yakındoğu Yardım Teşkilatı 79
Abdullah (Şeyhülislam Dürrizade) 154, 167
Abdullah Zühtü 188
Abdülhalim Çelebi (Konya Mebusu) 47
Abdülhamit 195
Abdülmecit (Veliht) 46, 78, 89, 134, 173, 182, 206
Abidin Bey (Lazistan) 78
Abilof, İbrahim 29, 66, 91
Açıksöz 173, 174, 177
Adalar 94, 187
Adams, Forbes (İngiliz Dışişlerinden) 32
Adana 17, 50, 89
Adapazarı 49, 82-84
Adıvar, Adnan 89, 122
Afyon 6, 12, 21, 25-27, 64, 98, 106, 109-113, 115, 116, 121, 122, 141, 164
Orduevi 105
Ahenk 137
Ahmedabad 48
Ahmet (Alfred) Rüstem Bey 146
Ahmet Emin (Yalman) 120
Ahmet Fevzi Paşa (Merkez Kumandanı) 75
Ahmet Haşim 203
Ahmet İhsan 72
Ahmet Rifat Bey (eski Üsküdar Belediye Başkanı) 29
Ahmet Rıza 25, 173
Ahmet Şükrü (Esmer) 170
Ahmetli 127
Ajmal Han 28
Akhisar 112
Âkil Muhtar (Dr.) 72
Akşam 171, 187
Akşehir 44
Alaşehir (antik Filadelfiya) 71, 116, 122, 142, 165, 173, 174
Ali Fethi (İçişleri Bakanı) *bkz.* Fethi Bey
Ali Fuat (Başkatip) 133, 134
Ali Fuat (Cebesoy) Paşa 27, 31, 33, 38, 69, 85, 87, 101, 107, 152
Ali Galip (Harpüt Valisi) 205
Ali İhsan Paşa (I. Ordu Komutanı) *bkz.* Sabis, Ali İhsan
Ali Kemal 66, 89, 100, 110, 111, 120, 126, 133, 134, 193, 194
Ali Rüştü Efendi (eski Adalet Bakanı) 29
Almanlar 43, 116
Almanya 93, 167, 195, 204
Altıntaş 113, 141
Anadolu çeş. yer.
Ajansı 171
Batı Anadolu 21, 25, 31, 34, 52, 61, 66, 71, 77, 98, 100, 124, 136, 143, 156, 162, 169, 201
Devleti 44, 48
Hristiyanları 126
Müdafaa Heyeti 61
Rum Müdafaa Cemiyeti 66
Rumları 124, 127
Cemiyeti 52
Çerkezleri 45
Derneği 44, 45
Doğu Anadolu 64
Ermenileri 125
Felaketi 153
Güney Anadolu 37
Güneydoğu Anadolu 17
Hristiyanları 7, 15, 125
İç Anadolu Rumları 79
Ordusu 45, 54, 56, 62
Ortodoksları Kongresi 83
Rumları 8-11, 36, 57, 61, 71, 85, 110
Rumları Müdafaa-i Hukuk Komitesi 71
Savaşı 88
Türk Ortodoks Kiliseleri Konferansı 149
Türkleri 78
Zaferi 133
Anadolu'da Ortodoksluk Sadası 55, 125, 168, 176

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 89
 Anadolu'yu Savunma (Mikrasiyatiki Amina) Örgütü 10
 Anafartalar 21
 Andre (II. Kolordu Komutanı) 23
 Andre (Prens) 49, 153, 170
 Ankara 3, 4, 14, 16, 18, 19, 21-29, 31, 33-41, 44-48, 50-53, 55-58, 61, 62, 64-69, 72, 73, 76-86, 89, 91-95, 97-100, 103-105, 110, 114, 116, 126, 127, 134, 137, 139, 142, 143, 145-147, 152, 154, 155, 163, 169, 171, 172, 174-181, 185-197, 203, 206, 207
 Antlaşması 9
 İtilafnamesi (20 Ekim 1921) 5, 7, 17-19, 22, 32, 136
Ankara Anlaşması'nın 75. Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşından Günümüze Türk-Fransız İlişkileri 18
 Antalya 72
 Antep 17, 18, 50
 Antipas 54
 Anzavur isyanı 205
 Aralof (Sovyet Elçisi) 53-55, 61, 66, 73, 77, 87, 152
 Arapça 200
 Araplar 28, 43, 55, 201
Ararat gemisi 36
 Aristoteles 123
 Armstrong (Yüzbaşı) 93
 Arnavutköy 169
 Kız Koleji 153
 Arnavutlar 123
 Asım (Gündüz, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay) 119
 Askeri Tıbbiye 185
 Asya 146, 169
 Asyacılık 48
 Atatürk 12, 18, 21, 22, 24-26, 28, 29, 32-36, 38, 40, 41, 43-51, 53-62, 64-68, 75, 76, 79-89, 91-95, 98, 103-107, 112, 113, 115, 117, 118, 120-122, 127-129, 132-137, 138-147, 149-152, 154-159, 163-165, 168-174, 177, 178, 180, 182, 183, 188-191, 193-197, 200-203, 205, 206
 Devrimi 5, 140, 183, 190, 195
Millîte Beyanname 113, 135

Nutuk 65, 76, 127, 128, 178, 182, 183, 195, 202
Ordunya Beyanname 112-113
 Atina 2, 4, 7, 10, 11, 16, 24, 25, 33, 34, 48, 49, 51, 52, 61, 62, 65, 67, 69, 77, 78, 84, 86-89, 95, 97, 104, 105, 116, 119, 123, 126, 128, 147, 148, 170
 Avam Kamarası 14, 15, 56, 61, 77, 78, 80, 98, 114, 163
Averof zırhlısı 13, 85, 93, 168
 Avrupa 2, 15, 24, 26, 38, 41, 47, 48, 52, 55, 57, 58, 60, 65, 68, 75, 81, 86, 93, 94, 110, 111, 114, 123, 129, 133, 146, 150, 155, 163, 169, 177, 186, 201, 207
 Birliği 3
 Doğu Avrupa 154, 169
 Avustralya 146, 147
 Ayasofya 131
 Ayaspaşa 57
 Aydın 126
 Ayvalık 205
 Azerbaycan 29, 30, 78, 91
 Babaeski 148
 Babiâli 2, 25, 28, 36, 37, 52, 57, 60, 62, 72, 84, 111, 145, 147, 170, 179, 180, 183, 186, 189-191, 193, 195, 196
 Elçilik Heyeti 39
 Bağdat Demiryolu İşletmesi 18, 52
 Bahattin Şakir 68
 Baker, Gladys 203
 Balfour (Dışişleri Bakanı Vekili) 85, 88, 91, 94, 95, 98
 Balkan(lar) 2, 124
 Hristiyanları 199
 Savaşı 2, 17, 115, 124, 164, 178, 190, 195, 201
 Baltacı (Yunan Dışişleri Bakanı) 7, 31, 32, 40, 60, 93-95, 97, 153, 170
 Baltalimanı 153
 Bandırma 71, 125, 128, 148
 Bardakçı, Murat 134, 192
Şahbaba 134
 Barsamyan 66
 Barutçuzade Ahmet Efendi 73
 Basmacılar 22
 Başkomutanlık Meydan Muharebesi 112, 115

- Başkumandanlık Kanunu 22, 75
 Batı Cephesi 12, 26, 29, 31, 32, 35, 36, 38, 39, 44, 46, 57, 58, 60, 77, 82, 85, 86, 88, 93, 98, 104-106, 109, 110, 116, 118, 122, 158, 206
 Batılilar 1-3, 55, 61, 201
 Batum limanı 30
 Becarano Efendi (Hahambaşı) 176
 Behçet Kâni 176
 Bekir Sami (Kunduh) 17-19, 22, 24, 25, 31, 34, 38, 41, 45, 47, 138, 207
 Belçika 25, 94
 Belgrat 1, 2
 Bentinck (İngiltere'nin Atina İşgüderi) 119, 120, 126, 147, 148
 Berlin 37, 68
 Bernière, Louis de 201
Kanatsız Kuşlar 201
 Besim Ömer Paşa 72
 Beyazıt Mahmut Şevket Paşa okulu 49
 Beykoz 79, 88, 92, 94, 98
 Beylerbeyi Askeri İdadisi 185
 Beyoğlu 170, 193
 Beyrut 86, 91
 Beytüşşebap 77
 Biçki Yurdu 66
 Bilecik 105, 195
 Bizans 16
 Boğazlar 14, 30, 43, 56, 57, 65, 71, 81, 100, 105, 132, 135, 139, 143, 144, 146-149, 151, 152, 154, 156, 158, 170, 173, 175, 188, 204
 Bolşevikler 34, 53, 73, 89, 189, 194
 Bolşevizm 53
 Bolu 84, 132, 205
 Bolvadin 40, 44, 106
Bosfor 114
 Bouillon, Franklin (Dışişleri Komisyonu Başkanı) 18, 22, 61, 80, 143, 152, 158, 161, 162, 170-172
 Briand (Fransa Başbakanı) 7, 30-34, 50
 Bristol 56
British Documents 104
 Brock (İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral) 126, 132, 136, 139
 Budapeşte 2
 Budin 1
 Buhara 37, 73
 Buharin 154, 169
 Buldan 104, 205
 Bulgaristan 2, 154, 170, 199, 204
 Bulgarlar 115, 123, 148, 178
 Burak Bey 92
 Bursa 23-25, 45, 57, 104, 115, 119, 125, 129, 135, 137, 142, 158, 168, 177, 186, 189, 205
 Buyon, Franklin *bkz.* Bouillon, Franklin
Bülent Tanör Armağanı 1
 Büyük Ada 114
 Büyük Taarruz 5, 50, 65, 68, 82, 83, 85, 98, 103, 105, 106, 109, 111, 119, 148, 164, 173, 184
 Caber Kalesi 19
 Calthorpe (İngiliz Yüksek Komiseri) 204
 Cannes 7, 51
 Konferansı 48
 Caracalla (İmparator) 123
 Carlyle (İngiliz filozofu) 76
 Cavit Bey 25, 32, 47, 52, 134, 173, 174, 188, 193
 Cebeci Topçu Talimgâhi 26
 Celal (Bayar) Bey 51, 57, 98
 Celal Nuri 140
 Celalettin Arif 36, 68
 Cemal (Hürriyet ve İtilaf Fırkası Başkanı) 57
 Cemal Azmi (eski Trabzon Valisi) 68
 Cemal Bey (Dahiliye Nazırı) 133, 153, 168
 Cemal Bey (Vali) 29
 Cemal Paşa 37, 48, 93, 204
 Cemil (Bilsel) 72
 Cemil Bey (Ankara'nın Roma temsilcisi) 24
 Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti 72
 Cenap Şahabettin 66
 Cenevre Kızılhaç Başkanlığı 88
 Cenova 50, 68
 Cenova Konferansı 58, 78
 Cercle d'Orient 88
 Cevat Abbas 103
 Ceyhan 17, 18
 Chamberlain, Neville (Sömürgeler Bakanı) 77, 78
 Chambrun (Fransa Elçisi Kont de) 203
 Charpy (Fransız Kumandanı) 92, 161, 162, 177
Chicago Tribune 137
 Churchill, Winston 71, 143, 146, 148

Clayton, John 137, 138, 156, 157
 Constitutio Antoniniana 123
 Cox (İngiltere'nin Irak Yüksek Komiseri) 29, 30, 32
 Crowe (İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı) 30, 80
 Cuma Selamığı 167, 192
 Curzon (Lord, İngiliz Dışişleri Bakanı) 2, 7, 25, 29, 33-39, 43-48, 50-52, 54-56, 58, 60, 61, 63, 66-67, 71, 72, 78, 79, 99, 100, 103, 127, 128, 132, 135, 146, 147, 149, 150, 168, 169, 197
 Çal bölgesi 39
 Çalakopulos (Bursa Askeri Komutanı) 104
 Çalköy 111, 112, 115
 Çamlıca Sultanisi 185
 Çanakkale 17, 49, 126, 134-136, 143, 146, 149-152, 157, 159, 162, 164, 167, 168, 190, 206
 Çay 40, 44, 62, 66, 106
 Çekmece 133
 Çerkez Ethem 75, 206
 Çerkez Kongresi 45
 Çerkez hükümeti 25, 40
 Çerkezler 25, 34, 45
 Çeşme 126, 137
 Çiçerin (Sovyet Dışişleri Bakanı) 27, 29, 32, 48, 58, 154, 169
 Çorlu 92, 190
 Çukurova 9, 18, 22, 37, 41, 50, 63
 Hristiyanları 37
 Çürüksulu Mahmut Paşa 72
Daily Mail 149
Daily Telegraph 156
 Damat Ferit 26, 88, 99, 133, 173, 204
 Darülfünun 66, 67, 184
 Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye 29
 De Welle (Belçika temsilcisi) 94
 Deli Halit (3. Tümen Komutanı) 26
 Dikili 137
 Diyarbakır 18, 77, 85
 Diyenis (II. Kolordu Komutanı) 106, 117, 118
 Doğu Cephesi 57, 190, 206
 Doğu Sorunu 146, 172, 201
 Dumesnil (Amiral) 139, 142

Dumlupınar 111, 113, 141, 142, 190
 Büyük Meydan Muharebesi 5, 12, 32, 112, 124, 135, 164, 165 *ayr. bkz.* Büyük Taarruz
 Durak Bey 177
 Dusmanis 30, 49
 Duşanbe 54
 Dünya Savaşı
 (I.) 16, 40, 150, 176, 195
 (II.) 116, 143
 Düyun-u Umumiye 52, 71, 77, 94, 174, 188
 Düzce-Bolu isyanı 205
 Eaton, Richard 137
 Ebert (Alman Cumhurbaşkanı) 154
 Ebulûla (Mardin) 72
 Ebüzziyazade 133
 Edirne 2, 45, 54, 64, 65, 67, 69, 84, 150, 158, 160, 175, 176, 190, 191
 Eftim (Keskin Metropolitisi Papa) 55, 79, 125
 Ege bölgesi 8, 60, 131
 Ege Denizi 142
 Elazığ 18
 Elcezire Cephesi 53, 151
 Elhamra Sarayı 1
 Emin Paşa (Merkez Kumandanı) 29
 Endülüslü 1, 123, 200
 Enver Paşa 19, 22, 29, 32, 37, 46, 53, 54, 73, 77, 78, 89, 98, 204
 Enverciler 28, 34, 41, 72
 Erenköy 150, 151, 167, 168
 Ergani madeni 18
 Erkal, Şükrü 115
Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi 115
 Ermeni Tehciri 3
 Ermenice 125
 Ermenistan 8, 15, 30, 204, 205
 Ermeniler 11, 15, 18, 37, 41, 44, 53, 63, 64, 67, 68, 77, 80, 81, 93, 97, 123, 125, 137, 138, 142, 149, 154, 168, 170, 173
Ernest Renan 192
 Erzincan 86
 Erzurum 31
 Eskişehir 6, 12, 16, 21, 24, 25, 27, 44, 64, 104, 106, 110, 114-116, 121, 148, 174
 Esterگون 1

- Evliya Çelebi 200
Seyahatname 200
- Fahrettin (Altay) 107
 Falih Rıfkı (Atay) 140
 Farrère, Claude 81, 83-85
 Fas 201
 Fatih Belediyesi 184, 185
 Fatih Camii 147
 Fatin Hoca 53
 Faysal 29, 32
 Fener Rum Patrikhanesi 55, 92, 125
 Ferrero, Guglielmo (İtalyan tarihçi) 169
 Fethi Bey (İçişleri Bakanı) 69, 75
 Fevkalade Harp Encümeni 49
 Fevzi Paşa (Çakmak, Genelkurmay Başkanı) 22, 26, 37, 49, 53, 58, 61, 75, 90, 93, 94, 100, 106, 112, 115, 132, 163, 165, 177, 188
 Filistin 169
 Müslümanları 53
 Foch (Mareşal) 55
 Franko (Yunan I. Tümen Kumutanı) 105, 111, 116
 Fransa 5-7, 9, 12, 14, 17-19, 22, 27-29, 31-33, 36, 37, 39, 40, 45, 46, 49-55, 72, 78, 81, 83, 85, 86, 94, 95, 98, 114, 120, 127, 136, 139, 142-144, 146, 148, 157, 158, 160, 161, 167, 169, 170, 173, 175, 188, 192, 203
 Rivyerası 7
 Fransız(lar) 5, 13, 17, 18, 22, 32-34, 38, 47, 48, 53, 67, 100, 103-105, 126, 129, 149, 155, 159, 197
 Devrimi 45
 Frunze (Ukrayna temsilcisi) 46-51, 55, 156
 Fuzuli 66
- Gandi 28, 48, 53, 60
 Garbi Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 69
 Garoni (İtalyan Y. Komiseri) 68, 88, 175
 Gaulis (Fransız gazeteci Madam Berthe) 36, 80
 Geddes (İngiltere Büyükelçisi) 169
 Gediz 122
 Gelibolu 49, 64, 126, 146
 Gemlik 122
 Genelkurmay Harp Tarihi 4
- George, Lloyd (İngiliz Başbakanı) 7, 14, 34, 46, 50, 51, 93, 98, 111, 114, 124, 136, 143, 146, 149, 150, 153-155, 157, 159, 160, 162, 163, 167, 168
 Georgios (Kral II.) 170
 Germencik 126
 Gibbons (Dr.) 80
 Giordano (Albay) 78
 Girit 187
 Goltz Paşa 195
 Gaulois 173
 Göztepe 132
 Granville (İngiliz elçisi) 33
 Grisgoviç (İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı) 138
 Gudas (Amiral) 170
 Gunaris (Yunan Başbakanı) 6, 7, 10, 23, 24, 30-36, 51, 55-60, 66, 72, 77, 116, 153, 170
 Gülcemal 184
 Güney Afrika 146
 Güney Cephesi 5
 Güney Kürdistan İmparatorluğu 174
 Gürcistan 30, 157, 173
- Hacıanesti (Trakya Ordusu Komutanı) 11-13, 69, 79-81, 84, 87, 93, 104-106, 116, 117, 119, 153, 170
 Hacıapostolu 10
 Hafız İsmail Efendi (Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'den) 29
 Hafız Kaptan Mehmet Ali 88
 Hakimiyet-i Milliye 126, 134, 154, 170, 173, 174, 191
 Halide Edip (Adivar) 105, 117-119
 Türkün Ateşle İmtihanı 117
 Hamit Bey (Elçilik Tercümanı) 34, 37, 101, 126, 127, 129, 156, 172, 176, 191, 193
 Hamza Bey 40
 Harding (İngiliz büyükelçisi) 33
 Harington (İstanbul işgal komutanı) 36, 37, 39, 40, 43, 45, 46, 56, 81, 85, 92, 99, 105, 126, 134, 135, 139, 150-152, 154, 159, 161, 162, 167, 168, 172, 174, 177, 184, 191, 197
 Harmsworth, Cecil 61
 Harris, F. Brown (Dr.) 172
 Hasan (Maliye Vekili) 48

- Hasan Basri 127
 Hasan Fehmi Bey (Maliye Bakanı) 145
 Hasan Paşa (İzmir Belediye Başkanı) 97, 99
 Hasan Tahsin 132
 Hatay 5, 17-19, 32
 Hegel 76
 Helen devleti 9
 Henderson (İngiliz Yüksek Komiser Vekili) 86, 88, 89, 92, 197
 Henry (Binbaşı) 39, 43-46
 Heywood (Albay) 161
 Hristiyanlar 9, 15, 37, 58, 77, 87, 90, 122-124, 133, 137, 142, 145, 199, 200
 Hilal-i Ahmer *bkz.* Kızılay
 Hindistan 27, 28, 40, 53, 169, 204
 Hilafet Komitesi 48
 Milli Kongresi 48
 Müslümanları 55
 Sömürge Yönetimi 60
 Hint Hilafet Komitesi 174
 Hint Müslümanları 155, 174
 Hitler 2
 Hodgson (İngiliz Ticaret Heyeti Başkanı) 33
 Homo Ahretikus 107, 190
 Hrisostomos (İzmir Metropolit) 8, 11, 46, 72, 132
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası 29, 57, 84, 88, 101, 133
 Hüseyin Avni 49, 75, 168, 177
 Hüseyin Cahit 67, 91
 Hüseyin Daniş 66
 Irak 29, 30, 32, 40, 137, 151, 169
 Kuzey Irak 55
 Irlamazçay 122
 Iron Duke 126
 İsparta 123
 İbrahim Ethem Bey (Akıncı Müfrezeleri Komutanı) 98
 İbrahim Paşa Sarayı 200
 İkdâm 110, 133, 137, 147, 172, 188
 İkinci Grup 173
 İkinci Meşrutiyet 40, 93, 124, 125, 134, 204
 İleri 134, 140, 176
 İlyas 75
 İncirli 122
 İnebolu 18, 34-36, 39, 43, 206
 İngiliz(ler) çeş. yer.
 Akdeniz Orduları Başkumandanlığı 85, 132
 Dışişleri 32, 40, 46, 56, 61, 94, 120
 emperyalizmi 17, 68
 Genelkurmayı 26, 95
 istihbaratı 31, 34, 52, 54, 61, 82, 154, 169
 İşçi Kongresi 149
 Kızılhaçı 88
 Muhipleri Cemiyeti 28
 Savaş Bakanlığı 67, 105
 Ticaret Kurulu 33, 38
 Yüksek Komiserliği 61, 92, 129, 194
 İngiltere 5-7, 9, 12, 14, 15, 17, 24, 25, 27-30, 33, 35, 36, 38-40, 43-46, 48, 50, 51, 53-57, 65, 68, 72, 77-79, 81, 83, 84, 86, 89, 93, 94, 98, 100, 103, 114, 119-121, 127, 129, 136, 138, 142-144, 146-149, 153-157, 160-162, 169, 170, 172, 174-176, 188, 194, 204, 205
 Dışişleri Bakanlığı 35
 Savaş Bakanlığı 30
 İnönü (köy) 122
 İnönü, İsmet (Batı Cephesi Komutanı) 21, 31, 33, 44, 61, 62, 72, 85, 86, 112, 115, 117, 118, 158, 159, 161, 187, 188
 İsmet İnönü Hatıralar 110
 İnönü savaşları 5, 16
 I. İnönü 16, 19, 107, 206
 II. İnönü 16, 18, 49, 66, 107, 206
 İran 39, 87, 91, 123
 İskender (Makedonyalı) 123, 140, 201
 İslam Şurası 53
 İslamiyet 14, 22, 32, 66, 100, 132, 133, 137, 200
 İsmail (Gümölcineli) 29, 197
 İsmail Canbolat 73
 İsmail Hakkı 207
 İsmail Suphi 54
 İsmail Şükrü (Karahisarısahip Mebusu) 100
 İsmet Bey (Bahriye Kaymakamı) 29
 İsmet Paşa *bkz.* İnönü, İsmet
 İspanya (Endülüs) 1-3, 123, 201
 İstanbul 1, 3, 5, 9, 10, 13-15, 18, 24-26, 28, 33-41, 44, 45, 47-61, 64-67, 69,

- 70, 72, 75, 78-81, 84, 85, 87, 91, 93, 95, 97-100, 103, 106, 114, 117, 120, 126, 127, 131-134, 136, 137, 139, 141-158, 162, 167-172, 174, 175, 177, 181, 183-187, 189-191, 193-197, 201, 204-207
 Antlaşması 178
 Kararnamesi 145
 Matbuat Müdürlüğü 45
 Rumları 54, 71, 155
 Yüksek Komiserliği 78
 İstiklal Madalyası 194
 İstiklal Mahkemesi 24, 33, 48, 181
 İsviçre 67, 73, 85, 91
 İtalya 5, 6, 9, 14, 28, 36, 38, 40, 45, 49, 51, 54, 55, 77, 91, 114, 129, 143, 146, 149, 153, 161, 167, 169, 170, 175
 İtalyanlar 13, 22, 48, 67, 69, 72, 88, 104, 134, 139, 152
 İtilaf Devletleri 6-8, 10, 13, 16, 17, 28, 32, 34, 48, 60, 62-65, 88, 97, 101, 105, 136, 142, 145, 146, 149, 150, 151, 153, 156, 158, 161-163, 167, 171, 172, 175, 178-180, 184, 185, 187, 188, 190, 191, 193, 204-207
 İtilaf Dışişleri Bakanları Konferansı 64
 İttihat ve Terakki 25, 32, 40, 47, 48, 204
 İttihatçılar 2, 26, 40, 41, 48, 69, 73, 77, 81, 86, 195
 İyonya 10, 11, 13, 54, 59, 62, 71, 72, 78, 80, 82, 84, 88, 89, 95, 97, 99, 100
 İzbeli Dağı 52
 İzmir 4, 5, 8, 9, 11, 14, 30, 34-37, 44-46, 48, 49, 51-56, 58, 59, 61, 62, 64, 69, 71, 72, 75, 77, 78, 80-82, 84, 86, 87, 89, 91, 94, 97, 99, 103, 104, 106, 110-113, 115, 116, 118-122, 124-129, 131, 132, 134-138, 140-144, 148, 149, 152, 154, 158, 159, 163, 164, 168, 170, 172, 173, 183, 187, 191, 192, 202, 205
 Müdafaa Birliği (Smyrna Defence League) 10, 70, 84
 Yangını 138
 İzmit 8, 49, 69, 72, 79, 81, 83, 84, 92, 94, 98, 128, 137, 139, 150, 154, 172, 173, 193
 İzmit Konferansı 72, 79
 İzmit Yarımadası 126, 172
 İzzet Paşa (Hariciye Nazırı) 26, 37, 39, 44, 52, 55, 57, 60-62, 67, 68, 80, 81, 84, 89, 92, 98, 101, 134, 145, 168, 173, 176, 185-188, 195, 196, 207
 Feryadım 185, 187, 196
 Japonya 14, 176
 Johnston (Binbaşı) 82
 Journal d'Orient 58
 Kabataş 184
 Kadıköy Belediyesi 185
 Kadifekale 132, 142
 Kafkasya 54, 169
 Kâmil Bey 153, 168
 Kanada 146, 147
 Kanun-u Esasi 189
 Kalogeropoulos 126
 Kapitülasyonlar 8, 52, 53, 60, 64, 138, 171
 Kapriyel 81
 Kara Vasıf Bey 51, 173
 Karabekir 26, 34, 37, 41, 49, 52, 53, 60, 61, 76, 89, 90, 93, 149, 155, 169, 171, 177, 190
 Karadeniz 30, 33, 34, 45, 54, 57, 92, 137, 154, 169
 Doğu Karadeniz 33
 Karahan (Sovyet Dışişleri Bakanı) 77, 154, 168
 Karaman 34
 Rumları 124
 Karaoğlu Çarşısı 100
 Karatepe (Köşk) 66
 Karesi (Balıkesir) 127
 Kars 48
 Antlaşması 19, 30
 Kasaba (Turgutlu) 165
 Kastamonu 36, 49, 52
 Katakakis (Trakya Genel Valisi) 191
 Kayseri 24, 55, 79, 80, 83, 92, 93, 105, 125, 149
 Kazanovas 54
 Kâzım Paşa (Özalp, Mevki Komutanı) 52, 55, 82, 138, 165
 Keldani Cemaati 185
 Kelebek istasyonu 37
 Kemalistler 25, 37, 44, 47, 50, 52, 57, 78, 79, 81, 86, 146, 148, 194
 Kemalpaşa 115, 128

- Kemalpaşazade Şevket Bey 28
 Kenworthy 14, 80
 Kıbrıs 194
 Kırım 14
 Kırklareli 64
 Kırşehir 18
 Kız Öğretmen Okulu 185
 Kızılay 43, 156
 Kızılirma 1, 3
 Kızılordu 46, 155
 Kızıltaş Vadisi 112
 Kilikya 18, 19, 49
 Kocaeli 110, 122, 159
 Grubu Kumandanlığı 106, 111
 Komutanlığı 25
 Yarımadası 134
 Kocatepe 106, 110
 Koçkiri ayaklanması 26
 Kule (İngiliz konsolos yardımcısı) 71
 Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu
 155, 169
 Konstantin (Kral) 3-7, 10, 14, 16, 24, 25,
 30, 80, 147, 153
 Konya 26, 47, 89, 93, 105, 205, 207
 Konya Delibaşı Mehmet isyanı 205
 Konya Topçu Talimgâhı 26
 Kordon 131, 142
 Köprübaşı 104
 Köylü gazetesi 75
 Krokidas, S. 171
 Kula 173
 Kurtuba Camii 1
 Kurtuluş Savaşı 45, 76, 155, 171, 177, 201
 Kuşadası 71, 72, 126
 Kutulamare 114
 Kuva-yı Milliye 16, 17, 25, 40, 50, 111,
 176, 196, 205
 Kuzey Afrika 169
 Küçük Asya 69
 Devleti 59
 Komitesi 72
 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 61, 72
 Sefer Ordusu 80
 Kürtler 28, 45, 123
 Kütahya 6, 16, 21, 25, 27, 64, 121

La Stampa 78
 Lamb, Harry (İngiltere'nin İzmir Başkonso-
 losu) 72, 78, 103, 116, 132, 136

 Lang (Lord) 99
Larousse Ansiklopedisi 1
 Latife Hanım 132
 Lazistan 78
Le Petit Parisien 148, 189
Le Temps 131, 148, 150, 172, 176
 Lenin 50, 58, 67, 154, 188
 Liberal Parti 15
 Lindley (İngiliz Elçisi) 78, 84, 88, 91
 Lindsay (Dışişleri Müsteşar Yardımcısı)
 100, 104
 Londra 7, 34, 35, 55, 61, 62, 86, 97, 100,
 104, 114, 119, 120, 139, 163, 201,
 206
 Barış Antlaşması (30 Mayıs 1913) 2,
 207
 Konferansı 14, 16, 17, 22, 114, 138,
 192
 Lordlar Kamarası 84
 Lozan 5, 18, 65, 160, 163, 170, 175, 178,
 188, 191, 193, 197, 202
 Lüleburgaz 148

 M. M. Grubu 51
 Maclean, D. (Sir) 15
 Mahir 27
 Mahmut (Barzanlı Şeyh) 174
 Mahmut Muhtar 85
 Mahmut Sadık 52
 Makbule Hanım 82
 Makedonya 187
 Malta 17, 19, 25, 34-36, 38, 91, 162, 197
 Mango, Andrew 116
 Atatürk 116
 Manisa (antik Magnezya) 115, 116, 205
 Maraş 17
 Mardin 17, 18, 72
 Marmara (bölgesi) 113, 131, 156
 Denizi 25, 142, 158
 Marsilya 60, 86
 Marx, Karl 76, 100
 Matbuat Cemiyeti 58, 80, 131
 Mazarakis (General) 161, 176
 Meclis-i Vükela 179
 Mediha Sultan 167
 Mehmet Ali Bey (Eski Dahiliye Nazırı) 153,
 168
 Mehmet Ata (İçişleri Bakanı) 100
 Mehmet Ziyaettin (Belediye Başkanı) 193

- Meletios (Patrik) 11, 44, 59, 68, 93, 173
 Menderes Vadisi 71, 72
 Meriç 44, 54, 94, 137, 144, 147, 150, 152, 158, 160, 175
 Mersin 104, 181
 limanı 5
 Merzifon Koleji 137
 Metaksaki, Meletios (Rum Ortodoks Patriği) 44
 Metron 93
 Mezopotamya 43
 Mısır 40, 47, 53, 123, 162, 169, 194, 197
 Mısırlılar 28
 Midye-Enez hattı 53
 Mihran 134, 169
 Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) 8, 72, 127, 150, 187
 Milli Saltanat Bayramı 192
 Milne hattı 112
 Misailidis, Evangelinos 124
 Seyreyile Dünyayı 124
 Misak-ı Milli 5, 8, 18, 25, 29, 31, 34, 37-40, 52, 56-58, 65, 77, 78, 98, 140, 157, 159, 195
 Mitsopolis, M. 31
 Moğolistan 201
 Mombelli (General) 161, 177
 Mondros Bırakışması 17, 132, 144, 150, 162, 175, 178, 204
 Montagu (Hindistan Bakanı) 27, 60
 Moskova 32, 33, 37, 38, 47, 54, 69, 73, 84, 87
 Moskova Antlaşması 30, 154, 188
 Mougin (Albay) 81, 91, 93, 99, 171
 Mudanya 119, 125, 129, 131, 139, 150, 154, 158-163, 172, 178
 Bırakışması 161, 174-177, 179, 191
 Mustafa Sabri (Şeyhülislam) 28, 100, 133, 197
 Musul 40, 57, 137, 147, 157, 176
 Muzaffer 88
 Müdafaa-i Hukuk Grubu 28, 181
 Mülkiye 185
 Mümtazüddeve (İran elçisi) 87
 Müslümanlar 1, 31, 54, 87, 124, 142, 169, 187, 194, 200, 201
 Müttefikler 7-9, 11, 12, 17, 26, 31, 35, 36, 39, 47, 51, 52, 54, 56-58, 61, 65, 68, 69, 72, 76, 77, 81, 84, 87, 92, 93, 95, 99, 100, 114, 119, 128, 129, 132, 136, 143-147, 150, 153, 154, 160, 171, 176, 177, 193-195, 197
 Naciye Sultan 22
 Nahum, Hayim (Hahambaşı) 93, 99, 137
 Nairne (İngiliz askeri ataşesi) 69, 89
 Nansen (Dr.) 187
National Review 176
 Nazım (Dr.) 32, 47
 Necat ve İtila (Kurtuluş ve Yükselme) örgütü 92
 Nehru Ansari 28
 Nemlizade Besim Bey (tüccardan) 29
 Nemrut Mustafa Paşa 174
 Nerimanof (Azerbaycan C. Başkanı) 78
 Neron (İmparator) 129
 New York 93
New York Times 137, 172
 Newfoundland 146, 147
 Nice 167
 Nif (Kemalpaşa) 128, 165
 Novorossisk 93
 Nurettin Paşa (I. Ordu Komutanı) 26, 28, 106, 132, 134, 136, 138, 193
 Nusaybin 18
 Orient Express 167
 Ortanca 104
 Osman (Sultan) 19
 Osmanlı 1, 2, 5, 9, 49, 68, 77, 114, 123, 125, 135, 138, 155, 175, 177, 178, 181, 183-185, 199, 204, 205
 Devleti 40, 123, 124, 181, 184
 Hanedan Meclisi 59
 Hristiyanları 125
 İmparatorluğu 181, 183, 191
 Rumları 180
 Osmanlıca 124
 Osmanlılar 1, 199
 Owen, Frank 162
Tempestuous Journey 162
 Ödemiş 112
 Ömer Faruk 206
 Ömer Seyfettin 1
Kızılelma 1
 Ömer Yaver (Başmabeyinci Paşa) 194, 197
 Özdemir Bey 55, 77, 176

Palermo (Sicilya) 153
 Pallis (Anadolu Ordusu kurmay başkanı) 7
 Papulas (Anadolu Ordusu Başkomutanı) 7,
 9-11, 13, 21, 23-25, 27, 48-50, 54, 56,
 58, 59, 61, 62, 65-67, 70, 71, 80
 Paris 7, 14, 15, 31-33, 45, 62-64, 86, 95,
 104, 110, 114, 127, 135, 137, 148,
 149
 Konferansı 38, 61
 Pavlidis, Nicholas 71
 Pellé (Fransız Yüksek Komiseri General)
 127, 129, 139, 143, 144, 149, 152,
 168, 175, 192
 Pera Palas 28, 56
 Persler 123
Peyam-ı Sabah 43, 110, 133, 134, 169
 Pire 13, 93, 170
 Plastiras (Albay) 153
 Poincaré (Dışişleri Bakanı) 50, 52, 54, 55,
 63, 67, 84, 86, 89, 93, 105, 110, 146,
 149, 157, 158, 170, 171
 Polatlı 29, 147
 Polimenakos 125
 Polonya 200
 Pontus 14, 37, 66, 76, 78-80, 125
 Pozantı 18
 Protopapadakis (Başbakan) 13, 77, 79,
 153, 170
 Psaltof (Doktor) 10
 Rauf Bey (Orbay, Başbakan, Bayındırlık
 Bakanı) 36, 51, 94, 121
 Reading (Vali) 60
 Refet Bey (Bele, Milli Savunma Bakanı) 43,
 49, 51, 94, 175, 177, 184-189, 191,
 193, 197
 Refet Bey (Kastamonu Valisi) 35, 36, 39
 Reji 52
Ernest Renan 192
Renin 187
 Reşat Bey (Maliye Bakanı) 154, 167
 Reşit Bey (eski Dahiliye Nazırı) 167
 Revanduz 55
 Rıfat Bey (Vahdettin'in son başkâtibi) 133
 Rıza Nur 67, 181
 Rıza Tevfik 29, 66, 78, 84, 133, 153, 169
 Roma 1, 7, 24, 36, 38, 44, 45, 73, 86, 98,
 127, 129, 135, 146
 İmparatorluğu 123

Romalılar 123
 Romanya 14, 136, 154, 170
 Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 54, 59,
 66, 70
 Rumbold (İngiliz yüksek komiseri) 25, 34,
 37-39, 43-46, 50, 52-55, 57, 60, 61,
 65-69, 72, 78-81, 84, 85, 98, 99, 103,
 145, 147, 152, 167, 168, 172, 175,
 191, 192, 194
 Rumeli 1-3, 54, 123, 124, 134, 136, 146,
 199-202
 Rumlar 3, 8-12, 18, 26-28, 33, 36, 49, 51,
 54, 57, 64, 66-68, 71, 72, 79, 84, 85,
 107, 123-125, 127, 131, 137, 155,
 164, 175, 176, 180, 188, 197
 Ruse (Yarbay) 173
 Ruslar 19, 38, 49, 54, 69, 73, 78, 85, 188
 Rusu (Ruso ?), Yusuf (Musevi Cemaati Re-
 isi) 80
 Rusya 14, 29, 33, 38, 52, 54, 56, 67, 72,
 100, 156, 157, 173, 188, 204
 Ryan, Andrew (Baştercüman) 43, 56, 57,
 176, 194
Sabah 134, 153, 172, 173
 Sabahattin (Prens) 133
 Sabiha 206
 Sabis, Ali İhsan 25, 29, 32, 33, 44, 62
 Sad Taarruz Planı 31, 33
 Sadık (Miralay) 29
 Sadık Bey 84, 133
 Sait Halim Paşa (Eski Sadrazam) 44
 Sait Molla 29, 153, 168, 187
 Sakarya 3, 5, 6, 11, 12, 16, 21-23, 27, 30,
 31, 39, 46, 57, 58, 64, 75, 76, 101,
 107, 147
 Meydan Muharebesi 16, 21, 27, 35,
 141
 Zaferi 3, 17-19, 22, 28, 32, 34, 48, 85,
 98, 163, 207
 Sakız Adası 131, 153
 Salih Paşa 24, 25
 Salihli 112, 122, 142, 165, 173
 Saltanat Meclisi 81
 Sami (Prens) 51, 99
 Sami Sabit Bey (Karaman) 34, 86
 Samsun 33, 49, 51, 81
 İstiklal Mahkemesi 24, 48
 Rumları 26

- Sarıhan 46, 84, 119, 120, 129, 131, 133, 185, 189
 Sarıkamış 57
 Sarıkışla 156
 Sarıkız madensuyu 122
 Sarıköy İstasyonu 82
 Sariyanis (Albay) 23, 58, 59, 61, 62, 161
 Sarrou 27
 Saruhanlı 122, 126
 Sazlı Yusuf Hamamı 106
 Schliklin, Jan 80
 Selahattin (Mersin) 181
 Selahattin Adil Paşa (II. Kolordu Kumandanı) 33
 Selim Paşa (eski Belediye Başkanı) 29, 133
 Sevr Antlaşması 2, 3, 7-9, 16-19, 24, 28-30, 32-34, 37, 47, 49, 52-54, 56, 60, 65, 77, 86, 98, 116, 123, 179, 183, 184, 195, 200, 201, 205, 206
 Seyfettin Bey (eski İslahat-ı Maliye Başkanı) 29
 Seyitgazi 110
 Sforza (İtalyan Büyükelçisi Kont) 149
 Sheridan (Miss) 154
 Sherril (Ankara Elçisi General) 203
 Shuttleworth (General) 168
 Sırbistan 136, 199
 Sırplar 123
 Sicilya 123, 153
 Simopulos (Yunan yüksek komiseri) 13, 176
 Sincanlı Ovası 110
 Sinclair, Tollemache 201
Rusya ve Türkiye Hristiyanlarının Savunması 201
 Siotis 48
 Sirkeci 133, 184
 Sivas 18, 59, 85
 Sivas Kongresi 205
 Skilagin (Yrb.) 58, 59
 Slavlar 39
 Sonyel, Salâhi 127, 128, 152, 179, 187, 188, 191, 207
Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 127
 Sovyetler Birliği (SSCB) 22, 30, 38, 40, 45, 46, 50, 58, 61, 72, 73, 83, 87, 89, 92, 116, 154, 155, 168, 169, 171, 188
 Söğüt 122
 Söke 67, 69, 72
 Stalin 31, 154
 Stavridis 54
 Steryadis (Yüksek Komiser) 9-11, 13, 46, 48, 84, 85, 88, 89, 91, 95, 97, 119, 126
 Stratigos (General) 23, 170
 Stratos (İçişleri Bakanı) 31, 60, 77, 78, 116, 147, 153, 170
 Sultanahmet Meydanı 131, 200
 Sumelis (General) 106
 Suphi Paşa 37
 Suriye 17, 18, 53, 81
 Sus 123
 Süleyman Şah 19
 Süleymaniye 174
 Şakir (Kesebir, Edirne Valisi) 190
 Şark-ı Karip (Yakındoğu) Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti 34, 75
 Şarkta Münasebatı Muhadenetkârane (Dostluk) Cemiyeti 56
 Şeref Bey (Edirne Mebusu) 45, 54
 Şeref Bey (Yüzbaşı) 132
 Şevket (Albay) 84
 Şeyh Şâmil 40
 Şile 173
 Şoförler Cemiyeti 185
 Şuhut 105, 106
 Tacikistan 37, 46, 54, 98
 Takmak 142
Takvim-i Vekayi 193
 Talat Paşa 25, 204
 Tanin 91, 134
 Taşkılla 194
 TBMM bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi
 Tekâlif-i Milliye Emirleri 11, 35, 75
 Tekirdağ 8, 64, 119
 Tenekidis 9
 Teotokis (Harbiye Nazırı) 7, 10, 13, 23-25, 30, 49, 53, 58, 59, 61, 62, 69, 153, 170
Tercüman-ı Hakikat 84
 Teşkilatı Esasiye Kanunu 182, 183, 185, 189
 Tefvik Paşa (Sadrazam) 53, 54, 60, 81, 133, 171, 178, 179, 189, 192, 195, 207
Tevhid-i Efkâr 133
 Ticaret Yüksek Mektebi 185
 Tiflis 93

- Times* 13, 66, 72, 79, 80, 113, 114, 137, 167, 177
- Tokyo 176
- Topal Osman 86
- Topkapı Sarayı 134
- Torkom (Ermeni subayı) 97
- Townshend 80, 89, 91, 93, 94, 114
- Toynbee, Arnold (İngiliz tarihçisi) 66, 114, 136
- The Western Question in Greece and Turkey* 136
- Trabzon 26, 34, 39, 40, 68, 81, 86, 93, 155, 171
- Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 73
- Trakya 2, 11-13, 31, 37, 51, 53-56, 60, 67-69, 85, 93, 94, 98, 113, 114, 120, 128, 136, 137, 143-153, 155, 157-159, 161-163, 169, 171, 172, 175-177, 185, 187, 190, 191, 193
- Batı Trakya 49, 61, 78, 119, 157, 173, 187
- Cemiyeti 173
- Müdafaa-i Hukuk Derneği 78
- Cephesi 153
- Doğu Trakya 6, 8, 39, 49, 52, 56, 64, 65, 69, 72, 119, 142, 158, 162, 163, 170, 175, 177, 184, 190, 202
- Ordusu 11, 79, 80, 148
- Trakyalılar Derneği 170
- Triandafilakos, N. 59, 84
- Trikopis (I. Kolordu Komutanı) 105, 106, 111, 113, 117-119, 122, 125, 147, 156
- Troçki 154, 169
- Tuozi (İtalyan temsilcisi) 36, 38, 45, 50
- Turan, Şerafettin 201
- Atatürk* 201
- Atatürk'ün Düşünce Yapısı* 201
- Turancılık 40, 58
- Turgutlu 115, 126, 128, 165
- Türk Ortodoksları 176
- Türk Ortodoks Patrikhanesi (Kilisesi) 55, 80, 125, 168
- Türk Ortodoks Kiliseleri Konferansı 92, 149
- Türkiye Büyük Millet Meclisi 8, 12, 18, 22, 25-28, 32, 35, 40, 41, 45, 50, 54-57, 59, 60, 65, 66, 68, 75-78, 87, 92, 94, 107, 112, 113, 125, 127, 128, 134, 135, 138, 141, 142, 145, 151, 157, 168, 169, 173, 175, 178-186, 189, 191-193, 205, 207
- Türkiye Cumhuriyeti 2, 5
- Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 172
- Türkiye Muallime ve Muallimler Birliği 93
- Türkoğlu* gazetesi 132
- Türk-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması 49
- Tyrell, William (Dışişleri Müsteşarı Sir) 100
- Tziotis 54
- Uchida (Uşida) (Japon Elçisi) 47, 48
- Ukrayna 46, 157, 173
- Uluslararası Çocuk Esirgeme Birliği 156
- Uluslararası Kızılhaç Komitesi 156, 169, 174
- Ulviye Sultan 207
- Umum Anadolu Hristiyanları Kongresi 79
- Umum Türk Anadolu Ortodoksları Konferansı 92
- Urfa 17, 18
- Urla 125, 131, 132
- Uşak 112, 115, 116, 121, 142, 147, 205
- Uşakzade Muammer Bey 132
- Üçler Encümeni 186, 187
- Vahdettin 17, 26, 52, 57, 61, 67, 99, 107, 133-135, 145, 147, 167, 172, 173, 182, 189-195, 197, 204-207
- Vahit (Binbaşı) 52
- Vakit* 75, 120, 170
- Valetas 106
- Vasfi Bey (Dr.) 156
- Vasfi Hoca 84
- Vasif Efendi 78
- Vasilikos, Nikos 4
- Venedik 103, 114, 150
- Konferansı 105, 145
- Versay Antlaşması 100
- Villalta, Blanco (Arjantin Elçisi) 203
- Viyana 68
- Weil (maliyeci) 52
- Wilson (İngiltere Genelkurmay Başkanı) 45
- Yahudiler 1, 137
- Yahya Galip 18
- Yahya Kâhya 26, 34, 40, 73, 81, 86

- Yakındoğu 15, 79, 155, 169
 Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) 35
 Yakup Şevki Paşa (II. Ordu Komutanı) 38, 44, 50, 62, 88, 99, 106, 109, 110
 Yalova 205
 Yavel, Apostol (Türk Ortodoksları Reisi Papa) 79, 80
Yeni Adana gazetesi 167
 Yeni Zelanda 146
Yenigün gazetesi 111, 137, 156, 172
 Yerasimos, Stefan 155
 Türk-Sovyet İlişkileri 155
 Yorgos II (George) 153
 Yozgat Çapanoğlu isyanı 205
 Yunan(lılar) 3, 5, 6, 8, 12-17, 19, 21, 23, 24, 27, 29-34, 38-40, 43, 44, 47, 51-53, 58, 60, 64, 66, 67, 69, 72, 78, 81, 84, 86-88, 93-95, 99, 100, 104-107, 109-111, 112, 114-116, 118, 119, 121, 122, 126, 127, 129, 131, 132, 135, 136, 138, 139, 141, 142, 151, 157, 158, 161, 162, 165, 170, 176, 177, 185, 187, 191
 Küçük Asya İşgal Ordusu 56
 Millet Meclisi 23
 Parlamentosu 55, 67, 77
 Yüksek Komiserliği 44, 52
 Yunanistan 5-10, 12, 14, 16, 25, 26, 29, 30, 35, 36, 40, 44-46, 48-50, 52, 54-56, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 67, 71, 72, 76, 87, 88, 95, 97, 98, 100, 111, 114, 116, 119, 123-126, 128, 129, 136, 147, 148, 153, 156, 160-162, 171, 174, 176, 177, 187, 199, 205
 Komünist Partisi 6
 Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk, Hariciye Vekili) 27, 28, 33, 34, 44, 55, 57, 58, 60, 61, 65, 69, 73, 75, 77, 80, 139, 178, 187, 188, 207
 Yuvani (General) 170
 Zaglul 47
 Zaven (Ermeni Patriği) 173
 Zeynelâbidin (Konyalı) 197
 Zeytinburnu Cephane Fabrikası 67-69, 72, 76, 78
 Ziya Bey (Vali) 193
 Ziya Hurşit 92, 181, 191
 Ziya Paşa (Harbiye Nazırı) 179, 186
 Zonguldak 155, 169
 Zübeyde Hanım 82

Prof. Dr. Sina Akşin, *Büyük Zafer. İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe (1921-1922)* ile *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* dizisini tamamlıyor. Dizinin bu beşinci ve son cildinde, Sakarya Muharebesi'nin son günlerinden Büyük Zafer'e, ardından İzmir'in kurtarılışına ve İstanbul'un yönetiminin TBMM adına Refet Paşa tarafından devralınıp "Millet Saltanatı" bayramı sokaklarda coşkuyla kutlanırken son padişahın İngilizlere sığınmasına kadar sayısız kritik olay peşpeşe sıralanıyor.

Çöken bir imparatorluğun küllerinden yepyeni bir devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunun Büyük Zafer'le taçlanan bu son askeri safhası, Akşin'in o dönemi yeniden gözlerimizin önünde canlandıran çok geniş basın ve belge taraması sayesinde, bir kronik tadında okuyucuya sunuluyor.

Değerli çalışmalarıyla yakın tarihimize ışık tutan Prof. Dr. Sina Akşin, Mustafa Kemal Atatürk'ün eşsiz politik ve askeri dehasıyla adım adım yürüttüğü süreçte İttifak devletlerinin, özellikle de Fransa ile İngiltere'nin birbirinden nasıl ayrıştığını, Dumlupınar Meydan Muharebesi öncesindeki uzun diplomatik girişimler döneminde oluşturulan İyonya özerk devleti projesinin 10 günde 300 kilometreyi aşip Afyon'dan İzmir'e ulaşan Türk ordusu tarafından nasıl çökertildiğini belgelerin dilinden aktarıyor.

Büyük Zafer'in 100. yılında Milli Mücadele'nin ruhunu anlamak için vazgeçilmez bir kaynak.

Prof. Dr. Sina Akşin (1937) 1955'te Robert Kolej'den, 1959'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. ABD'de Fletcher School of Law and Diplomacy'de yüksek lisans çalışmalarını yaptı. 1961-67 yıllarında Robert Kolej Yüksek Okulu İnsan Bilimleri Bölümü'nde Uygarlık Tarihi dersleri verdi. 1969'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Türk Siyasal Hayatı Kürsüsü'ne girdi, 1975'te doçent, 1989'da profesör unvanlarını aldı.

Bugüne kadar yayımlanmış kitaplarından bazıları: *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (1987); *Türkiye Tarihi*, 5 c. (yay. yön., 1987-1995); *Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı* (1994); *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 5 c. (1976-2022); *Yakın Tarihimizi Sorgulamak* (2006); *Kısa Türkiye Tarihi* (2007); *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi* (2014).

İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele dizisi:

- I. *Mutlakiyete Dönüş*
- II. *Son Meşrutiyet*
- III. *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*
- IV. *Savaş ve Etnik Temizlik. Yumuşatılmış Sevr Dönemi*
- V. *Büyük Zafer*

